

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Τεχνικές αναπαραστάσεις του χώρου
στην εκπαίδευση**

Ο χάρτης ως εκπαιδευτικό εργαλείο

*Ανάλυση των χαρτών στα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας και της
Γεωγραφίας από το 1917 έως το 2017*

Επιβλέπων: Δρ. Σωτήρης Λυκουργιώτης
Σπουδάστρια: Δάφνη Ιουλία Ζαχαροπούλου,
A.M. 6851

Πάτρα, 2022

Πρόλογος

Ολοκληρώνοντας την Πτυχιακή μου Εργασία αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω τον Εισηγητή και Επιβλέπων καθηγητή της παρούσας εργασίας, Δρ. Λυκουργιώτη Σωτήριο, για την πολύτιμη βοήθεια που μου προσέφερε κατά την διάρκεια εκπόνησης της εργασίας, για την συνεχή καθοδήγηση του, την υπομονή του και την ευκαιρία που μου έδωσε, να ασχοληθώ με το παρόν θέμα. Ακόμη θα ήθελα να ευχαριστήσω τους φίλους μου, Αγαθονίκη Γκαλίτσου, Βασίλη Αλουτσανίδη, Απόστολο Λαζαρίδη και Κωσταντίνο Βαρούτα, για την άπλετη βοήθεια και υποστήριξη που μου προσέφεραν, τις γνώσεις και την αγάπη τους.

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας Πτυχιακής Εργασίας αποτελεί η εξέταση και η αξιολόγηση των χαρτών στα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας και της Γεωγραφίας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος από το 1917 έως το 2017, εστιάζοντας στην εξέταση πέντε συγκεκριμένων ζητημάτων, που εντοπίζονται στοιχεία στρέβλωσης του επιστημονικού ρόλου τους. Για το σκοπό αυτό αποδελτιώθηκαν και αρχειοθετήθηκαν ηλεκτρονικά χάρτες από τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας και Γεωγραφίας της παραπάνω περιόδου, δημιουργώντας ένα σώμα χαρτογραφικών δεδομένων με 5.340 τεκμήρια. Στην συγκεκριμένη εργασία έχει επιλεχθεί ένας αντιπροσωπευτικός αριθμός χαρτών βασιζόμενος στα πέντε ζητήματα που προέκυψαν.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η ανάγκη κατασκευής των χαρτών και η χαρτογραφία ως μέσο Πολιτικής και Ιδεολογικής έκφρασης. Ενώ στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η έννοια του έθνους και η σύνδεση του με τον τομέα της εκπαίδευσης, κατά πόσο δηλαδή τα εκπαιδευτικά συστήματα ανά τα χρόνια, ενίσχυσαν την επικράτηση των εθνών.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μία Ιστορική επισκόπηση για το διάστημα 1917-2017. Γίνεται αναφορά στην «Μεγάλη Ιδέα», το περιβάλλον του Μεσοπολέμου, τη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου, την περίοδο της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου Πολέμου, τον Μεταπολεμικό κόσμο και τον Ψυχρό πόλεμο, την Δικτατορία των Συνταγματαρχών, την Μεταπολίτευση και το τέλος του Ψυχρού πολέμου.

Το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στην εδαφική ακεραιότητα, την χρήση των συνόρων και την θαλάσσια κυριαρχία. Αναλύονται οι μέθοδοι και ο τρόπος αποτύπωσης στους χάρτες με τους οποίους εκφράζονταν η εδαφική κυριαρχία, τα πραγματικά όρια και τα επιθυμητά σύνορα με παραδείγματα χαρτών.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύεται ο εθνικός αλυτρωτισμός και την αποτύπωση της εθνικής ιστορίας. Βλέπουμε δηλαδή πως η έκφραση εθνικών αλυτρωτισμών στις περισσότερες περιπτώσεις δεν γίνεται ξέχωρα από την αποτύπωση των συνόρων και πως συνδέεται με τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας και της εθνικής ομοιογένειας.

Το έκτο κεφάλαιο αναφέρεται στις πολιτικές και ιδεολογικές σκοπιμότητες καθώς και στην παραποίηση και «παραμόρφωση» των χαρτών. Εντοπίζονται παραδείγματα σε σχολικούς χάρτες πολιτικής και ιδεολογικής επιρροής, όπως και αποτύπωσης παραποιημένων ή ψευδών στοιχείων. Παράλληλα παρατηρείτε πως στον τρόπο της χαρτογραφικής αποτύπωσης επικρατεί η εθνοκεντρική και ευρωποκεντρική προσέγγιση.

Στο έβδομο κεφάλαιο βλέπουμε τις ρατσιστικές-φυλετικές, προ-φασιστικές αναφορές των χαρτών, καθώς και την ύπαρξη φυλετικού διαχωρισμού και αναλύονται παραδείγματα.

Και το όγδοο κεφάλαιο αναφέρεται στην αποτύπωση του εχθρού και αναλύει προπαγανδιστικό υλικό.

Στο τελευταίο κεφάλαιο αναλύονται συμπεράσματα που προκύπτουν από την μελέτη της παρούσας εργασίας και του πρωταρχικού υλικού.

Abstract

The study focused on examining and evaluating textbook maps of History and Geography classes from the Greek educational system from 1917 to 2017. More specifically, maps were indexed and archived electronically from textbooks of the above period, creating a cartographic data set of 5,340 items. As a case study, a representative sample of maps has been selected, based on five main topics emerged during this research.

Chapters one and two focus on the primary need to construct maps and cartography as a means of Political and Ideological expression. Furthermore, it examines the concept of nation, its connection with education and how the latter has strengthened the dominance.

The third chapter briefly portrays a historical overview for the period 1917-2017. References are made both to local and global historical moments of this period.

Chapters four to eight deal with the main topics of this study, territorial integrity, the use of borders and maritime sovereignty. Here, the author analyses national redemptionism and the depiction of national history. They refer to the political and ideological epideiciencies as well as to the maps falsification and "distortion". Examples of political and ideological influence are found in school maps, as still captures of falsified or false information. This part of the study also focuses on racist-racial, pre-fascist references on maps, along with the existence of racial segregation. Finally, the picture of the enemy and propaganda material are examined.

In the last chapter there are the conclusions that emerge from the study of the present work and primary material.

Υπεύθυνη Δήλωση

Δηλώνω πως έχω επίγνωση των συνεπειών του Νόμου περί λογοκλοπής. Δηλώνω υπεύθυνα πως είμαι συγγραφέας αυτής της Πτυχιακής Εργασίας, αναλαμβάνω την ευθύνη ολόκληρου του κειμένου και αναφέρω την Βιβλιογραφία όλες τις πηγές που έλαβα δεδομένα, ιδέες και χρησιμοποίησα. Δηλώνω ακόμα ότι, οποιοδήποτε στοιχείο ή κειμένου που προέρχεται από βιβλίο, άλλη εργασία ή το διαδίκτυο και έχει ενσωματωθεί στην παρούσα εργασία, είτε επ' ακριβός γραμμένο, είτε παραμορφωμένο, έχει πλήρως αναγνωρισθεί ως πνευματικό έργο άλλου συγγραφέα και έχει αναφερθεί ανελλιπώς το όνομα του και η πηγή προέλευσης.

Η Σπουδάστρια,

Ζαχαροπούλου Δάφνη Ιουλία

Πίνακας Περιεχομένων

Πρόλογος.....	2
Περίληψη.....	3
Abstract.....	4
Υπεύθυνη Δήλωση.....	5
Πίνακας Περιεχομένων.....	6
Εισαγωγή.....	7
Κεφάλαιο 1. Η Χαρτογραφία ως μέσο πολιτικής και ιδεολογικής έκφρασης.....	13
Κεφάλαιο 2. «Το Έθνος» και η σύνδεση του με τον τομέα της Εκπαίδευσης.....	18
Κεφάλαιο 3. Σύντομη επισκόπηση του ιστορικού πλαισίου (1917-2017).....	25
3.1. Το τέλος της «Μεγάλης Ιδέας», 1917-1922.....	26
3.2. Το «ασταθές» περιβάλλον του Μεσοπολέμου.....	27
3.3. Η Δικτατορία της 4 ^{ης} Αυγούστου.....	29
3.4. 1940-1949. Κατοχή, Αντίσταση και Εμφύλιος Πόλεμος.....	30
3.5. Ο μεταπολεμικός κόσμος και ο «Ψυχρός Πόλεμος».....	31
3.6. Η δικτατορία των Συνταγματαρχών, 1967-1974.....	33
3.7. Η Μεταπολίτευση, το τέλος του «Ψυχρού Πολέμου και ο 21 ^{ος} αιώνας.....	36
Κεφάλαιο 4. Σύνορα, Εδαφική Ακεραιότητα και Θαλάσσια Κυριαρχία.....	38
Κεφάλαιο 5. Εθνικοί αλυτρωτισμοί, αποτύπωση της «εθνικής» ιστορίας, ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας και εθνική ομοιογένεια.....	51
Κεφάλαιο 6. Πολιτικές και Ιδεολογικές σκοπιμότητες, παραποίηση και «παραμόρφωση» χαρτών.....	64
Κεφάλαιο 7. Ρατσιστικές-φυλετικές, προ-φασιστικές αναφορές και στοιχεία φυλετικού διαχωρισμού.....	79
Κεφάλαιο 8. Αποτύπωση του «εχθρού» και «προπαγανδιστικοί» χάρτες.....	99
Κεφάλαιο 9. Συμπεράσματα.....	108
Επίλογος.....	115
Πηγές.....	112
Παράρτημα.....	121

Εισαγωγή

Στις μέρες μας η *χαρτογραφία* αλλά και η *χωρική ανάλυση* αποτελούν ένα ραγδαία αναπτυσσόμενο κλάδο της επιστήμης και της τεχνολογίας με εφαρμογές που εκτείνονται από το περιβάλλον και την οικολογία, την πολεοδομία και τη συγκοινωνιολογία, την διαχείριση φυσικών καταστροφών έως και τις κοινωνικές επιστήμες. Η ανάπτυξη των GIS (Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών) της τελευταίες δεκαετίες, έδωσε μια νέα ώθηση στην επιστήμη της χαρτογραφίας και έκανε της εφαρμογές τις καθημερινά προσβάσιμες σε όλους και όλες. Η χαρτογραφία, όμως, εκτός από μία από τις κύριες επιστήμες του χώρου, αποτελεί διαχρονικά και ένα χρήσιμο εκπαιδευτικό εργαλείο. Στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας, γεωγραφία αλλά και άλλων επιστημών, ο χάρτης αποτελεί το κύριο εργαλείο πολύ-επίπεδης απεικόνισης. Η χρήση όμως του χάρτη στην εκπαίδευση, ειδικότερα στο παρελθόν, δεν έγινε χωρίς στρεβλώσεις του επιστημονικού του ρόλου. Ο ιδεολογικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης έπαιξε πολλές φορές καθοριστικό ρόλο για την χρήση του χάρτη όχι ως επιστημονικό εργαλείο, αλλά ως εργαλείου προπαγάνδας.

Στόχο της συγκεκριμένης εργασίας αποτελεί η εξέταση και η εις βάθος αξιολόγηση των χαρτών στα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας και της Γεωγραφίας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος από το 1917 έως το 2017, αποσκοπώντας μέσα από την εκτενή μελέτη και διερεύνηση των χαρτών στην εμβάθυνση και εξέταση πέντε συγκεκριμένων ζητημάτων, που αποτελούν στοιχεία στρέβλωσης του επιστημονικού ρόλου των χαρτών. Για το σκοπό αυτό αποδελτιώθηκαν και αρχειοθετήθηκαν ηλεκτρονικά όλοι οι χάρτες από τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας και Γεωγραφίας της παραπάνω περιόδου, δημιουργώντας ένα σώμα χαρτογραφικών δεδομένων με 5.340 τεκμήρια. Το υλικό αποδελτίωσης αντλήθηκε κυρίως από την ηλεκτρονική σελίδα e-library.iiep.edu.gr. Φορέας υλοποίησης αυτής της ιστορικής συλλογής είναι το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.), ένα Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου όπου εποπτεύεται από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. Από τη συγκεκριμένη σελίδα τα δεδομένα που αντλήθηκαν είναι από τα σχολικά εγχειρίδια έως και το 2000. Για τη χρονική περίοδο 2000 έως 2017 η έρευνα απευθύνθηκε στον ισότοπο alfavita.gr, του Υπουργείου Παιδείας.

Στους προαναφερθέντες χάρτες λοιπόν εξετάζονται: Α) Ο τρόπος αποτύπωσης των εθνικών-κρατικών συνόρων και της εδαφικής και θαλάσσιας κυριαρχίας. Β) Η αποτύπωση της εθνικής ομοιογένειας, η καλλιέργεια-ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας και η έκφραση της «κυρίαρχης» κρατικής αφήγησης της «εθνικής» ιστορίας με την αναζήτηση τυχόν αποτύπωσης εθνικών αλυτρωτισμών. Γ) Η έκφραση και ύπαρξη φυλετικών διαχωρισμών ή

ρατσιστικών και προ-φασιστικών αντιλήψεων. Δ) Η «παραμόρφωση» και παραποίηση της πραγματικότητας μέσα από τη χρήση χαρτών κάτω από την επιρροή του παρόντος, εκείνη τη δεδομένη χρονική περίοδο, πολιτικού και ιστορικού πλαισίου ή άλλων πολιτικών σκοπιμοτήτων και επιδιώξεων. Ε) Η αποτύπωση της εικόνας του «εχθρού» και η τυχόν ύπαρξη «προπαγανδιστικών» χαρτών.

Η επικέντρωση στα συγκεκριμένα ερωτήματα πηγάζει από τον ίδιο ρόλο του εκάστοτε εκπαιδευτικού συστήματος, στην έκφραση της όποιας κρατικής ή/και εθνικής πολιτικής ή άλλων αντιλήψεων αλλά και την εξέλιξη, ανάπτυξη και χρησιμοποίηση της χαρτογραφίας ως ένα μέσου για την προώθηση πολιτικών σκοπιμοτήτων. Όσο αφορά το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, τα χαρακτηριστικά και η αποστολή αυτού καθορίζονται από το Σύνταγμα της χώρας. Όπως ορίζεται και μετά την πρόσφατη αναθεώρηση του Συντάγματος το 2019 στο άρθρο 16: *«Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλαση σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες»* (Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, 2019). Μια κατεύθυνση που δεν διαφοροποιείται από αυτήν των πρώτων Συνταγμάτων του σύγχρονου ελληνικού κράτους από το 1822 μέχρι και τη σημερινή εποχή. Στη διατύπωση του άρθρου 16 εμπεριέχεται μεταξύ άλλων ο ρόλος της Εκπαίδευσης ως μέσο για την καλλιέργεια *εθνικής συνείδησης* κάτι το οποίο εν μέρει φαίνεται ως κάτι λογικό και αναμενόμενο. Ωστόσο αυτή η γενικότερη κατεύθυνση και η αντίστοιχη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος και παραγωγή των αντίστοιχων κρατικών εκπαιδευτικών συγγραμμάτων δεν αποτέλεσε πάντα στη σύγχρονη ελληνική ιστορία ένα απλό ζήτημα. Ίσα-ίσα πρέπει να ληφθεί υπόψη πως η καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης συνυπήρχε με την εκάστοτε διαμόρφωση των αποκαλούμενων «εθνικών στόχων» η οποία με τη σειρά της επηρεαζόταν από το περιβάλλον πολιτικό και ιστορικό πλαίσιο (Κάτσικας – Θεριανός, 2004), είτε στο εγγύτερο γεωγραφικά επίπεδο είτε ευρύτερα σε πανευρωπαϊκό και όχι μόνο. Σε αυτόν τον άξονα παρατηρείται και η διαμόρφωση των σχολικών εγχειριδίων, σχετιζόμενη άμεσα με τα πέντε ζητήματα που εξετάζει η συγκεκριμένη εργασία. Από την άλλη, η δημιουργία χαρτών και γενικότερα τη χαρτογραφία μέσα στην πορεία της στον ιστορικό χρόνο, εξελίχθηκε από κάτι που φαινομενικά φαίνεται απλό σε *«μια δυσδιάστατη αποτύπωση συνδυασμών μεγεθών, σχημάτων, ορίων άκρων και θέσεων»* (Harley J.B., 1987, 2-3). Με τη ραγδαία ανάπτυξη της και ιδιαίτερα μετά τον 19^ο και 20^ο αιώνα, συνέβαλλε στην ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας

στα ευρωπαϊκά κράτη, αποτελώντας ταυτόχρονα και ένα μέσο αποτύπωσης εθνικών και άλλων πολιτικών επιδιώξεων (Heffernan, 2002, 207-209).

Βασικό ερευνητικό υλικό για τη συγγραφή της συγκεκριμένης εργασίας αποτέλεσαν τα βιβλία της Γεωγραφίας και του Ιστορίας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος όλων των βαθμίδων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από το 1917 έως και το 2017. Τα συγκριμένα σχολικά συγγράμματα αποτελούν θεωρητικά το «πρωτογενές» υλικό της ερευνητικής διαδικασίας. Ταυτόχρονα κατά την εξέλιξη της έρευνας, προέκυπτε όλο και περαιτέρω η ανάγκη για τη μελέτη δευτερογενούς ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας, τόσο ελληνόγλωσσης όσο και ξενόγλωσσης, η οποία αφορά την ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία αλλά και το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Βασική αιτία αποτέλεσε η ανάγκη καλύτερης κατανόησης του πολιτικό-οικονομικού, ιδεολογικού και ιστορικού πλαισίου της εκάστοτε περιόδου, η επίδραση αυτού ως προς την αποτύπωση του περιεχομένου των χαρτών, αλλά και οι δομή και κατευθύνσεις που επικράτησαν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Επομένως, ως πηγές για τη συγκεκριμένη εργασία χρησιμοποιήθηκε και ένα μέρος ακαδημαϊκών συγγραμμάτων, σχετιζόμενα αμιγώς με την Ιστορία, όπως αντίστοιχα και ακαδημαϊκών συγγραμμάτων και δημοσιεύσεων που συνδέονται με τη Χαρτογραφία, την εμφάνιση και ανάπτυξη των εθνών-κρατών, την Εκπαίδευση κλπ. Καθώς αρκετά συγγράμματα τα οποία περιείχαν στοιχεία και υλικό που αξιοποιήθηκε στην εργασία είναι σχετικά παλαιότερων χρονικά περιόδων, έγινε προσπάθεια για αξιοποίηση ορισμένων πιο σύγχρονων δημοσιεύσεων. Κυρίως αυτές αφορούσαν ακαδημαϊκά άρθρα και δημοσιεύσεις, συνήθως στο διαδίκτυο, τα οποία αξιοποιώντας νέες πηγές και πρωτογενές υλικό, ερευνούν και ασχολούνται με τα ζητήματα που εξετάζονται στη συγκεκριμένη εργασία.

Όσο αφορά τους περιορισμούς και δυσκολίες που αντιμετώπισε η συγκεκριμένη έρευνα αυτοί εντοπίζονται σε τέσσερα βασικά ζητήματα-προβληματισμούς: Η αξιολόγηση του κάθε βιβλίου και κάθε χάρτη έπρεπε να λάβει υπόψη της την περίοδο συγγραφής και πιθανόν τον δημιουργό του χάρτη και συγγραφέα του βιβλίου, καθώς παρατηρείται το φαινόμενο σε παρεμφερείς χάρτες σε βιβλία της ίδιας σχολικής χρονιάς-περιόδου αλλά διαφορετικών τάξεων, να υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές, γεγονός που σχετίζεται με την περίοδο συγγραφής του κάθε βιβλίου και τη συγγραφική ομάδα. Το παραπάνω γεγονός αν δεν ληφθεί υπόψη, ενδέχεται να οδηγήσει σε μη ασφαλή συμπεράσματα όσο αφορά την αξιολόγηση ενός χάρτη ή να επιφέρει δυσκολίες στην ένταξη ενός βιβλίου και ενός χάρτη στο ιστορικό και πολιτικό του πλαίσιο. Παράλληλα, δεν υπήρχε η δυνατότητα να υπάρχει πλήρη γνώση για τις συνθήκες συγγραφής ενός βιβλίου ή τη λειτουργία των συγγραφέων-συγγραφικών

ομάδων, ιδιαίτερα τις παλαιότερες χρονικά περιόδους, όπως αντίστοιχα για τα κριτήρια με τα οποία έγινε σε κάθε περίπτωση η επιλογή και χρήση συγκεκριμένων χαρτών.

Επιπλέον, παρά τη συνολική μελέτη των χαρτών παραμένει ερωτηματικό κατά πόσο μπορούμε με βάση αυτή, να μιλήσουμε για «απόλυτες» τάσεις ή σαφείς κατευθύνσεις όσον αφορά τα ερωτήματα που τίθενται στη συγκεκριμένη εργασία. Το παραπάνω δεν σημαίνει πως μια σειρά ζητήματα, ή πολιτικές, ιδεολογικές και άλλες απολήξεις δεν αποτυπώνεται στους χάρτες που εξετάστηκαν. Ωστόσο, πρέπει να ληφθεί υπόψη πως στους σχολικούς χάρτες ακόμα και της ίδιας χρονικής περιόδου, όπως προαναφέρθηκε, παρατηρούνται σημαντικές διαφορές και διαφοροποιήσεις και ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος αυτές να προσπεραστούν ή να υποτιμηθούν. Η όποια θέση, έκφραση ή αντίληψη παράλληλα αναδεικνύεται από κάθε χάρτη είναι βασικό να εξεταστεί σε συνάρτηση με το ιστορικό-ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής και όχι με κριτήριο επικρατούσες αντιλήψεις του σήμερα. Ακόμη, προκύπτει η ανάγκη ο κάθε χάρτης να μην εξεταστεί απαραίτητα από μόνος του αλλά πάντα είτε δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στο υπόμνημα του, είτε σε συνάρτηση με το κείμενο του κεφαλαίου του βιβλίου το οποίο αυτός «συνοδεύει».

Ταυτόχρονα, μια στατιστική – ποσοτική κατάταξη ή αξιολόγηση των ευρημάτων που αναδεικνύονται από τη μελέτη των χαρτών ως προς τα ερωτήματα που τίθενται, ενδέχεται να οδηγήσει σε υποτίμηση της σημασίας του ιστορικού-πολιτικού-ιδεολογικού πλαισίου της κάθε εποχής με την οποία συνδέεται κάποιος χάρτης. Μια ποσοτική κατανομή και κατηγοριοποίηση των χαρτών –π.χ. 35% των χαρτών που εξετάστηκαν αποτυπώνουν εθνικούς αλυτρωτισμούς ή το 44% των χαρτών αποτυπώνει την εθνική κυριαρχία με αυτόν τον τρόπο κλπ.-, δεν λαμβάνει υπόψη πως σε κάθε χάρτη τα ζητήματα-ερωτήματα που εξετάζονται είτε μπορεί να διατυπώνονται με διαφορετικό τρόπο και έκφραση, είτε με διαφορετική ένταση, σε συνάρτηση πάντα με το εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο.

Τέλος, ο όγκος των δευτερογενών ιστορικών πηγών που συνδέονταν με ζητήματα που αποτυπώνονται στους χάρτες ήταν αρκετά μεγάλος, με αποτέλεσμα να υπάρχει η πιθανότητα ορισμένα ζητήματα να μην έχουν εξεταστεί διεξοδικά ή εντοπιστεί μέσα στο σύνολο των χαρτών που εξετάστηκαν. Παράλληλα, εξαιτίας της πληθώρας των προβληματισμών και ερωτημάτων που αναδεικνύονταν από τη μελέτη συγκεκριμένων χαρτών υπήρχε ο κίνδυνος και η συγκεκριμένη εργασία να ξεφύγει σε όγκο, αλλά και να υπεραναλυθούν συγκεκριμένα ευρήματα και χάρτες προς υποτίμηση άλλων.

Στη βάση των παραπάνω προβληματισμών η συγκεκριμένη εργασία εξετάζει την αποτύπωση των ερωτημάτων που θέτει προς διερεύνηση στους χάρτες των σχολικών βιβλίων, αναζητώντας κυρίως την αποτύπωση συγκεκριμένων τάσεων, κατευθύνσεων, ιδεολογικών, πολιτικών και άλλων απολήξεων, λαμβάνοντας υπόψη της το εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο. Αν και υπάρχει αναφορά σε αυτό σε εισαγωγικό κεφάλαιο όπου πραγματοποιείται μια χρονική περιοδολόγηση, η μελέτη των χαρτών και κατανομή τους ως προς τα ερευνητικά ερωτήματα δεν γίνεται περιοδολογικά. Η εξέταση καθενός από τα πέντε ερευνητικά ερωτήματα που θέτει η εργασία γίνεται ξεχωριστά και στην ανάλυση του καθένα υπάρχει αναφορά στην περίοδο όπου εκφράζεται με περισσότερη ένταση (αν δεν υπάρχει ταύτιση σε όλη την περίοδο των 100 ετών που εξετάζονται) η συγκεκριμένη αποτύπωση σε συνάρτηση πάντοτε με το ιστορικό-πολιτικό πλαίσιο.

Το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας αποτελεί ένα εισαγωγικό κεφάλαιο και εμπεριέχει μια συνοπτική αναφορά στη Χαρτογραφία και στη σύνδεση της με την ιδεολογία και την πολιτική. Σε αυτό δεν επιχειρείται μια αναλυτική παρουσίαση διάφορων προσεγγίσεων ή θέσεων όσο αφορά τη Χαρτογραφία, αλλά αποδίδεται συνοπτικά ο ρόλος και οι δυνατότητες της χαρτογραφίας, επιχειρώντας να αναδειχθεί πως η χαρτογραφία αποτελεί ένα ακόμη «όχημα» για την αποτύπωση εθνικών και πολιτικών στόχων. Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας ορίζονται και αναλύονται συνοπτικά έννοιες και ζητήματα που αφορούν το έθνος, τη σύνδεση του ελληνικού έθνους-κράτους και της εκάστοτε πολιτικής ηγεσίας με τον τομέα της εκπαίδευσης, τον ρόλο αυτής στην ανάπτυξη της εθνικής ταυτότητας ή άλλων αντιλήψεων. Γενικότερα το κεφάλαιο επικεντρώνεται στο θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας και εξετάζει έννοιες που σχετίζονται με τα πέντε ερωτήματα που τίθενται προς διερεύνηση. Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρει συνοπτικά και χωρισμένο σε περιόδους το ιστορικό πλαίσιο των εκατό χρόνων, της περιόδου δηλαδή όπου εξετάζονται τα σχολικά εγχειρίδια στη συγκεκριμένη εργασία. Η χρονική περιοδολόγηση πραγματοποιείται για να αποδοθεί συνοπτικά στον αναγνώστη η διαφοροποίηση του ιστορικού πλαισίου μέσα στην πορεία του χρόνου, είτε στο εσωτερικό της Ελλάδος είτε σε ευρύτερο γεωγραφικά επίπεδο, με την επίδραση που αυτό ενδέχεται να είχε στα σχολικά βιβλία και τους αντίστοιχους χάρτες. Για παράδειγμα χάρτες ή βιβλία πριν το 1922 -ακόμα και αργότερα- δεν μπορούν να ερμηνευτούν στην ολότητα τους χωρίς να ληφθεί υπόψη η κυρίαρχη αντίληψη της «Μεγάλης Ιδέας», ή αντίστοιχα χάρτες και σχολικά βιβλία της περιόδου της δικτατορίας του καθεστώτος του Ι. Μεταξά δεν μπορούν να ερμηνευτούν ξέχωρα από ιδεολογικά, και όχι μόνο, χαρακτηριστικά που εξέφρασε το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο,

το ιστορικό πλαίσιο ανά περίοδο αποδίδεται εξαιρετικά συνοπτικά και ίσως με παραλήψεις σε ορισμένα ζητήματα από ιστορικής απόψεως, γεγονός που είναι ωστόσο αναγκαίο ώστε η εργασία να μην καταλήξει σε μια ιστοριογραφική αφήγηση, ξεφεύγοντας από την ανάλυση των εξεταζόμενων χαρτών. Επιπλέον, πραγματοποιείται συνοπτική αναφορά στις εξελίξεις στον τομέα της Εκπαίδευσης.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν αποτυπώνονται τα ευρήματα που απορρέουν από τη συγκεκριμένη έρευνα και την εξέταση των σχολικών χαρτών ως προς τα πέντε ερωτήματα που τίθενται. Στο καθένα από αυτά πέρα από την ανάλυση και αποτύπωση των ευρημάτων, αξιοποιούνται και συγκεκριμένα παραδείγματα σχολικών χαρτών. Το τέταρτο κεφάλαιο αφορά την αποτύπωση των συνόρων, της εδαφικής και θαλάσσιας κυριαρχίας στους χάρτες. Το πέμπτο κεφάλαιο εξετάζει την αποτύπωση της εθνικής ομοιογένειας, την ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας, έκφραση της «εθνικής ιστορίας» και την ύπαρξη εθνικών αλυτρωτισμών. Το έκτο κεφάλαιο αναφέρει ευρήματα που συνδέονται με πολιτικές, ιδεολογικές και άλλες σκοπιμότητες που σε σύνδεση με το εκάστοτε ιστορικό-πολιτικό πλαίσιο επέδρασαν στην χαρτογραφική αποτύπωση αλλά και είχαν ως αποτέλεσμα την παραποίηση και «παραμόρφωση» χαρτών. Το έβδομο κεφάλαιο αφορά τα στοιχεία φυλετικού διαχωρισμού και τις ρατσιστικές-φασιστικές αναφορές που εντοπίζονται σε χάρτες. Το όγδοο κεφάλαιο αφορά την αποτύπωση της εικόνας του εκάστοτε «εθνικού εχθρού-αντιπάλου» με βάση το ιστορικό πλαίσιο και την ανάδειξη σχετικών «προπαγανδιστικών» χαρτών. Ακολουθεί το κεφάλαιο των Συμπερασμάτων όπου συνοψίζονται και αποτυπώνονται τα βασικά συμπεράσματα που απορρέουν από τη συγκεκριμένη ερευνητική διαδικασία αλλά και διατυπώνεται ουσιαστική η θέση της εν λόγω πτυχιακής. Στον επίλογο της εργασίας αναφέρονται οι όποιες δυνατότητες για περαιτέρω μελλοντική διερεύνηση ζητημάτων και ερευνητικών ερωτημάτων που σχετίζονται με το θέμα της συγκεκριμένης πτυχιακής εργασίας. Τέλος, στο Παράρτημα της εργασίας τοποθετείται πρωτογενές υλικό από χάρτες που χρησιμοποιήθηκαν και αναδείχθηκαν από την παρούσα ερευνητική διαδικασία-εργασία.

Κεφάλαιο 1

Η Χαρτογραφία ως μέσο πολιτικής και ιδεολογικής έκφρασης

Στην απλή ερώτηση ως προς το τι είναι ένας χάρτης, η απλούστερη απάντηση θα μπορούσε να είναι πως: «ένας χάρτης είναι η οπτική από τα μάτια ενός πουλιού ενός τμήματος της επιφάνειας της γης» (Campbell, 1984, 2). Αποτελώντας ίσως έναν εξαιρετικά συνοπτικό και σχετικά ακριβή ορισμό, ακόμη και αν ένας χάρτης μπορεί να περιέχει πληροφορίες και λεπτομέρειες που ένα πουλί δεν θα μπορούσε ποτέ να δει ή ακόμα και αν ο πιο ρεαλιστικός χάρτης και το περιεχόμενό του δεν αναπαριστά ακριβώς την όραση και οπτική ενός πουλιού. Από τον πιθανότατα παλαιότερο σωζόμενο χάρτη, ηλικίας 5.000 ετών, από τη Βαβυλώνα και τη Μεσοποταμία (Raisz, 1962, 3-4) μέχρι και τη σημερινή εποχή η κατασκευή χαρτών αποτέλεσε ανάγκη αλλά και ένα χρήσιμο «καθημερινό εργαλείο» για τον άνθρωπο ώστε να διευκολύνει πλευρές της κοινωνικής αλλά και καθημερινής του ζωής (Robinson και Sale, 1969, 2-3).

Μέσα στην πορεία του χρόνου και την εξέλιξη των κοινωνιών η σημασία και επίδραση των χαρτών αυξήθηκε ολοένα και περαιτέρω ενώ η ανάπτυξη και εξέλιξη της Χαρτογραφίας ως ξεχωριστής επιστήμης τον 20^ο αιώνα, παράλληλα με αυτή της Γεωγραφίας –η οποία εξελίσσεται σημαντικά από τον 19^ο αιώνα-, αποτέλεσε έκφραση της δυναμικής και των δυνατοτήτων των χαρτών. Από τη *Γεωγραφία* το εξάτομο έργο του Κλαύδιου Πτολεμαίου στην Αλεξάνδρεια της Ρωμαϊκής περιόδου, το οποίο αποτέλεσε τη βάση για την ανάπτυξη της Χαρτογραφίας την περίοδο της Αναγέννησης, μέχρι και τη σημερινή εποχή η Χαρτογραφία δεν σταμάτησε να εξελίσσεται. Η εξέλιξη αυτή όμως συνδέθηκε άρρηκτα με την εξέλιξη και αλλαγή των κοινωνικό-οικονομικών συστημάτων και την τεχνολογική εξέλιξη της ανθρωπότητας. Από ένα απλό καθημερινό εργαλείο σταδιακά ο χάρτης μεταβλήθηκε σε ένα πολιτικό ή στρατιωτικό εργαλείο κάποιας κρατικής μηχανής ή στρατού, σε ένα μέσο καταγραφής ενός ταξιδιού και νέων περιοχών την εποχή των Ανακαλύψεων, σε ένα εργαλείο εμπορίου και δημιουργίας αποικιών, αλλά και σε βασικό εργαλείο για επιστήμες όπως η Αστρονομία. Η ανάπτυξη της Χαρτογραφίας πραγματοποίησε σημαντικά βήματα μετά τον 16^ο αιώνα και ιδιαίτερα την εποχή των Ανακαλύψεων και την περίοδο της Αναγέννησης, ενώ πραγματοποίησε ουσιαστικά άλματα τον 19^ο και 20^ο αιώνα με την ανάπτυξη και της επιστήμης της Γεωγραφίας και μια σειρά τεχνολογικές δυνατότητες και όχι μόνο που επήλθαν με την ανάπτυξη του καπιταλισμού και τη δημιουργία και εδραίωση των εθνών-κρατών (Harley J.B., 1987, 7-8, 14-15, 23-24).

Εικόνα 1: Α. Παγκόσμιος Χάρτης του Κλαύδιου Πτολεμαίου, Β. Deconstructing the Map, J.B. Harley, 1989

Πέρα όμως από εργαλείο ο χάρτης όπως και κάθε γραφική αποτύπωση, ιδιαίτερα μετά την εμφάνιση της τυπογραφίας από τον Γουτεμβέργιο τον 15ο αιώνα, αποτέλεσε ταυτόχρονα μια μορφή επικοινωνίας. Με την εξέλιξη της τυπογραφίας και τη δυνατότητα μαζικής παραγωγής γραπτών κειμένων, η χαρτογραφία αποτέλεσε ένα ακόμη πεδίο όπου ο δημιουργός ενός χάρτη και ιδιαίτερα όταν αυτός αφορούσε κάποια κρατική μηχανή, θα μπορούσε μέσω αυτού να εκφράσει και να καθορίσει την ισχύ του, επικοινωνώντας ταυτοχρόνως τα μηνύματα που επιθυμεί (Black, 2000, 18-20).

Ο γνωστός χαρτογράφος και γεωγράφος J.B Harley, σε μια από τις γνωστότερες δημοσιεύσεις του, με τίτλο *“Deconstructing the Map”* (Harley J.B, 1989), μεταξύ άλλων εντοπίζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στους χάρτες και τη δημιουργία τους:

- Οι χάρτες και η δημιουργία τους αντιστοιχούν στους κανόνες των κοινωνιών στα πλαίσια των οποίων αυτοί κατασκευάζονται. Σε αυτούς εκφράζονται η οπτική και οι κυρίαρχες αντιλήψεις των κοινωνιών. Επιπλέον, τα χαρτογραφικά δεδομένα είναι πραγματικά γεγονότα μέσα στα πλαίσια της συγκεκριμένης πολιτισμικής προσέγγισης και οπτικής της –που σχετίζεται με αυτήν του δημιουργού-.

- Στην περίπτωση που η κατασκευή χαρτών πραγματοποιείται η παραγγέλλεται από το κράτος ή την όποια κυβέρνηση, ο χάρτης συνήθως αποτελεί ένα μέσο έκφρασης πολιτικής ισχύος, αποτυπώνοντας σχετικές κατευθύνσεις. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο χάρτης μπορεί να χρησιμοποιηθεί για ενίσχυση και διασφάλιση της κοινωνικής

σταθερότητας και του υπάρχοντος “status quo”, να εκφράσει και να ενισχύσει τα εκάστοτε νομικά-κρατικά πλαίσια, να αποτυπώσει εδαφικές διεκδικήσεις.

- Ο κάθε χάρτης και αποτύπωση του χρησιμοποιήθηκε από θεσμούς των κοινωνιών για να αποτυπώσουν τα όρια της εξουσίας τους. Στα δυτικά ευρωπαϊκά κράτη οι χάρτες έγιναν αναγκαίοι για τη διατήρηση της εξουσίας, για τη ρύθμιση λειτουργιών της διοίκησης, για την πραγματοποίηση του εμπορίου, τον έλεγχο των πληθυσμών και την ανάπτυξη της στρατιωτικής ισχύος. Η χαρτογραφία αποτέλεσε έναν από τους πρώτους επιστημονικούς τομείς που «εθνικοποιήθηκαν».

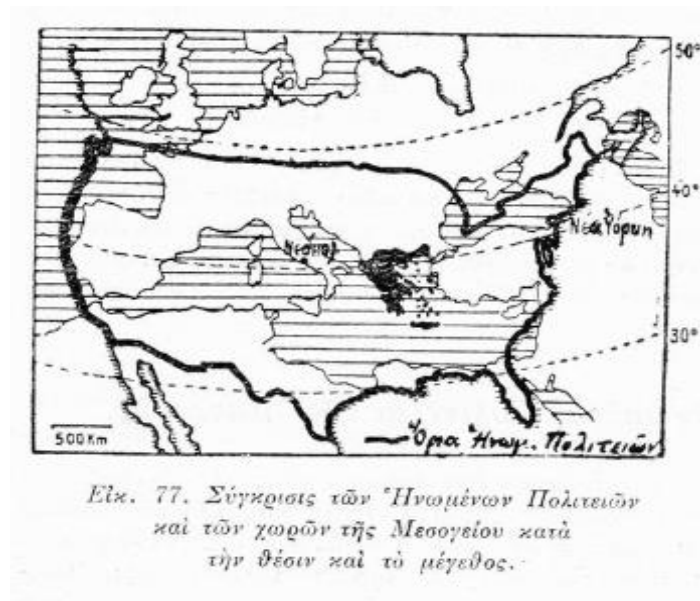
- Ως πολιτικό εργαλείο ο χάρτης δέχεται λογοκρισία ή ενδέχεται να εμπεριέχει πληροφορίες οι οποίες για λόγους κρατικού ή εθνικού συμφέροντος μπορεί να παραμείνουν μυστικές από την πλειοψηφία. Στην πράξη ο κάθε χάρτης δεν είναι ποτέ πλήρως αντικειμενικός, παρά την όποια διακήρυξη του δημιουργού του.

- Η όποια παραποίηση της πραγματικότητας μέσα από έναν χάρτη γίνεται είτε στοχευμένα αποσκοπώντας σε κάποιο συγκεκριμένο στόχο, είτε ασυναίσθητα, αντανakλώντας τις αντιλήψεις του δημιουργού του χάρτη και τις κοινωνίας του ή την πολιτισμική κουλτούρα του.

- Ιδιαίτερο ρόλο στη σημασία του κάθε χάρτη έχουν ο ρόλος του συντάκτη και το χαρτογραφικό κείμενο-υπόμνημα, από όπου μπορούν να εκφραστούν διάφορα μηνύματα.

Η ανάπτυξη ορισμένων από τις θέσεις του J.B Harley χρησιμοποιείται για να αποτυπωθεί ακριβώς πως ο χάρτης αποτελεί ένα μέσο-εργαλείο που δημιουργείται σε μια συγκεκριμένη κοινωνικό-οικονομική πραγματικότητα και το περιεχόμενό του δεν είναι ξέχωρο από ιδεολογικές επιρροές αλλά και πολιτικές επιδιώξεις. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν εξετάζονται χάρτες που εμπεριέχονται σε εκπαιδευτικά εγχειρίδια βασικών μαθημάτων ενός εθνικού-κρατικού συστήματος εκπαίδευσης. Στην πράξη στο σύγχρονο ευρωπαϊκό κόσμο μετά τον 16^ο αιώνα, οι χάρτες πέρα από την φαινομενικά ουδέτερη και αθώα αποτύπωση του κόσμου και της πραγματικότητας, έτειναν όχι μόνο να έχουν ξεκάθαρα ιδεολογικές αναφορές αλλά και να εμπεριέχουν «φανερά» και «κρυφά» μηνύματα, συνδεδεμένοι τις περισσότερες φορές άμεσα με την πολιτική εξουσία και διασφάλιση της πολιτικής-κοινωνικής τάξης (Harley J.B., 1988, 282-286, 293-297).

Είναι επομένως λογικό η χαρτογραφία να συνδέθηκε άμεσα με τον δικό της σημαντικό ρόλο, με την περίοδο της εμφάνισης και επικράτησης των σύγχρονων ευρωπαϊκών –και όχι μόνο- εθνών-κρατών, τα οποία ως απότοκα της ανάπτυξης του καπιταλισμού, εμφανίστηκαν τους τελευταίους περίπου 3 αιώνες στη θέση των καταρρέουσων αυτοκρατοριών που προϋπήρχαν. Τα σύγχρονα έθνη-κράτη πέρα από την υπαρκτή εθνοτική, γλωσσική και πολιτισμική σύνδεση με τους κατοίκους των αυτοκρατοριών που αποτέλεσαν τους σύγχρονους πολίτες τους, επιδίωξαν την ενίσχυση και ανάπτυξη της εκάστοτε εθνικής ταυτότητας και συνείδησης με κάθε μέσο. Βασικό όχημα αποτέλεσε στις περισσότερες περιπτώσεις η εκπαίδευση και σε αυτά τα πλαίσια και η Χαρτογραφία. Ο 19^{ος} αιώνας και ιδιαίτερα ο 20^{ος} αιώνας είναι η περίοδος όπου η χάρτες και η Χαρτογραφία αποκτούν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στην πολιτική στρατηγική του έθνους-κράτους. Προπαγανδιστικοί και όχι μόνο χάρτες δημιουργούνται από κάθε κράτος σε μια προσπάθεια να επηρεάσουν τις αντιλήψεις των πολιτών τους και να συμβάλουν στην επίτευξη των στόχων τους (Erskine,2018).

Εικόνα 2: Χάρτης της Μεσογείου, σε σύγκριση με το μέγεθος και την θέση των Ηνωμένων Πολιτειῶν από το βιβλίο της Γεωγραφίας για την Β Τάξη, 1928

Προφανώς η κάθε μορφή και έκφραση που λαμβάνει η αποτύπωση της όποιας ιδεολογικής η πολιτικής θέσης σε έναν χάρτη δεν είναι πάντα ίδια, ενώ σχετίζεται άμεσα το εκάστοτε πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο που επικρατεί τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Η περίπτωση των σχολικών χαρτών του ελληνικού κράτους, όπως εξετάζεται και αναδεικνύεται και στη συνέχεια της εργασίας, δεν διαφέρει ουσιαστικά από μια σειρά

αντίστοιχες περιπτώσεις άλλων κρατών στη σύγχρονη ιστορία. Αυτό που μεταβάλλεται είναι το τι και πως αποτυπώνεται σε κάθε χάρτη ως συνάρτηση πάντα με το τρέχον ιστορικό πλαίσιο και τη διαμόρφωση της εθνικής-κρατικής πολιτικής. Κρίκο για την «εργαλειοποίηση» του χάρτη ως μέσο επικοινωνίας -και στη συγκεκριμένη περίπτωση «μαζικής» επικοινωνίας-, αποτέλεσε και αποτελεί το εκπαιδευτικό σύστημα, με τον ρόλο του ως μέσο εφαρμογής κρατικών αποφάσεων και κατευθύνσεων, στα όρια που καθορίζει το συνταγματικό πλαίσιο, όπως αναδείχθηκε και στην εισαγωγή αλλά και αναφέρεται και στη συνέχεια της εργασίας.

Κεφάλαιο 2

«Το Έθνος» και η σύνδεση του με τον τομέα της Εκπαίδευσης

Για τον ορισμό της έννοιας του «Έθνους», των χαρακτηριστικών του και οι διάφορες εκφράσεις που πήρε από τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα υπάρχουν δεκάδες ακαδημαϊκές και όχι μόνο προσεγγίσεις. Στόχος της παρούσας εργασίας δεν είναι να πάρει θέση προς όλες αυτές αλλά θεωρεί αναγκαίο να τεθούν συγκεκριμένοι άξονες και πλαίσια ώστε να γίνουν καλύτερα αντιληπτές έννοιες και ευρήματα που αναδिकνύονται από τους χάρτες.

Παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις τα σύγχρονα έθνη με την μορφή του «έθνους – κράτους» συνδέονται ιστορικά με τον Διαφωτισμό και την ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας, ενώ ιστορικό «ορόσημο» για την εμφάνιση τους αποτελεί η Γαλλική Επανάσταση του 1789. Ουσιαστικά η οικονομική ανάπτυξη και κυριαρχία των καπιταλιστικών οικονομικών σχέσεων αρχικά στη δυτική Ευρώπη, ως προς των παλαιότερων φεουδαρχικών, η πολιτισμική και εκπαιδευτική ανάπτυξη που συνόδευσε τον Διαφωτισμό ανατρέποντας την μέχρι τότε «ιδεολογική» κυριαρχία της Εκκλησίας, η ανάπτυξη και εξέλιξη της Εκπαίδευσης και του Τύπου, μια σειρά εθνικά επαναστατικά κινήματα απέναντι στις Αυτοκρατορίες συνέβαλαν μαζί με μια σειρά ιστορικών γεγονότων στην εμφάνιση και επικράτηση των «εθνών-κρατών». Η κατάρρευση αρκετών Αυτοκρατοριών, κυρίως μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η ανάδυση εθνικών κινήματων στον αποκαλούμενο «Τρίτο Κόσμο» (Αφρική, Ασία) και η κατάρρευση της «ευρωπαϊκής» αποικιοκρατίας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αποτέλεσαν σημεία «καμπές» στην εμφάνιση των περισσότερων από τα σύγχρονα «έθνη – κράτη» (Hobsbawm, 1990: Hobsbawm, 1994).

Παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις, σε γενικές γραμμές οι περισσότερες θεωρήσεις για τον εθνικισμό και το έθνος καταλήγουν πως *πρόκειται για μια έννοια ή δόγμα όπου ορίζει πως η φυλή, ο πολιτισμός, η γλώσσα και κατά περίπτωση η θρησκεία αποτελούν εκφράσεις της «αρχέγονης» ενότητας του έθνους*. Τα έθνη είναι διακριτά αναμεταξύ τους και τα «μέλη» του κάθε έθνους έχουν τη δική τους ιδιαίτερη ταυτότητα εντασσόμενα σε αυτό. Σε δεύτερο βαθμό ο κάθε «εθνικισμός» εξετάζεται και κατηγοριοποιείται ανάλογα με το χαρακτηριστικό (π.χ γλώσσα ή ο πολιτισμός κλπ.) που αναδεικνύει ως πρωτεύον για την οριοθέτηση και καθορισμό κάθε ξεχωριστού έθνους (Hutchinson και Smith, 1994).

Ο ορισμός του «Έθνους» διαφοροποιείται ανάλογα με την ιδεολογική αφετηρία αλλά και την επιστημονική μεθοδολογία όπου το προσεγγίζει ο καθένας. Αντίστοιχα διαφοροποιείται

και η προσέγγιση όπου εξετάζει την έκφραση και αναπαραγωγή των χαρακτηριστικών του «Έθνους» μέσα στα όρια της γεωγραφικής επικράτειας όπου ένα «έθνος – κράτος» κατέχει. Για την πλειοψηφία των αποκαλούμενων «εθνικών ιστορικών», με κυρίαρχη μορφή στην Ελλάδα να αποτελεί ο Κ. Παπαρηγόπουλος, το έθνος ερμηνεύεται ως κάτι το συμπαγές, ενιαίο με αδιάλειπτη συνέχεια στον χώρο και τον χρόνο κατά τη διάρκεια της ιστορίας (Ηρακλείδης, 2001, 16-18). Στον αντίποδα, οι πιο σύγχρονες θεωρήσεις με τις εκάστοτε διαφοροποιήσεις τους φτάνουν μέχρι το σημείο να προσεγγίζουν τα σύγχρονα «έθνη» ως ιδεολογικές κατασκευές του ανθρώπου. Ίσως γνωστότερη από τις περισσότερες αυτές θεωρήσεις αποτελεί αυτή του Μ. Άντερσον, ο οποίος αιτιολογώντας πως οι μέχρι τότε κυρίαρχες φιλελεύθερες και μαρξιστικές προσεγγίσεις δεν ερμήνευαν πλήρως την έννοια του «έθνους» και τον «εθνικισμό» θα όριζε το έθνος ως μια «Φαντασιακή Κοινότητα». Ουσιαστικά θα προσδιόριζε το «έθνος» ως μια «κοινωνική κατασκευή» την οποία φαντάζονται οι άνθρωποι που εκλαμβάνουν τους εαυτούς τους ως μέλη της κάθε ομάδας που αντιστοιχεί σε κάποιο έθνος (Anderson, 1991).

Αρκετά συνοπτικός και περισσότερο έγκυρος είναι ο ορισμός του Α. Σμιθ όπου καθορίζει το έθνος ως: *«Ένας ανθρώπινος πληθυσμός ο οποίος μοιράζεται μια ιστορική γεωγραφική περιοχή, κοινούς μύθους και ιστορικές αναμνήσεις, μια μαζική, κοινωνική κουλτούρα, μια κοινή οικονομία και κοινά νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις για όλα του τα μέλη»* (Smith, 1991, 14). Ο Α. Σμιθ αν και ο ίδιος θεωρεί πως δεν μπορούμε να θεωρούμε το «έθνος» μια προϋπάρχουσα κοινωνική δομή ή μια φυσική ένωση ανθρώπων ανεξάρτητη από τον ιστορικό χρόνο, συμπληρώνει πως δεν μπορούμε ούτε να το προσεγγίσουμε ως αποκλειστικά «μοντέρνο» φαινόμενο, το «νευρικό τικ» του καπιταλισμού ή την αναγκαία κρατική μορφή και πολιτισμική έκφραση της βιομηχανικής κοινωνίας. Αν και αναγνωρίζει πως οι αστικές επαναστάσεις και ο κοσμικός μαζικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης έπαιξαν ρόλο στη διαμόρφωση, διατήρηση ή καταστροφή πολιτισμικών κουλτούρων και ταυτοτήτων που υπήρχαν, ισχυρίζεται πως αρκετές από τις «ταυτότητες» και «κουλτούρες» στις οποίες βασίστηκαν τα σύγχρονα έθνη προϋπήρχαν της νεότερης και σύγχρονης εποχής (Smith, 1988, 3).

Ουσιαστικά ο ορισμός του Α. Σμιθ σε μια πρώτη ανάγνωση θυμίζει αρκετά τον κλασικό μαρξιστικό ορισμό¹, ο οποίος «παρατηρεί» και αυτός από την πλευρά του μια βάση στα

«έθνη» και στην «εθνική ταυτότητα» πριν από την εμφάνιση και επικράτηση του καπιταλισμού, διαφοροποιείται όμως ως προς αυτήν ως προς τον ρόλο και τη σημασία της εμφάνισης και επικράτησης των καπιταλιστικών οικονομικών σχέσεων ως προς την εδραίωση των «εθνών-κρατών».

Ανεξαρτήτως του βαθμού και του ρόλου που είχε η επικράτηση του καπιταλισμού στην εμφάνιση και ανάπτυξη των «εθνών-κρατών», ο ορισμός του Α. Σμιθ για τα έθνη αποτελεί έναν από τους συνοπτικότερους και περιεκτικούς ορισμούς για την έννοια του «έθνους». Επιπλέον, ανεξαρτήτου αν η ανάπτυξη της «εθνικής συνείδησης» προϋπήρχε, έστω και μερικώς, ή όχι της εμφάνισης των «εθνών-κρατών», η μετατροπή της σε κύριο πολιτικό ζήτημα πραγματοποιείται τον 19^ο αιώνα και μετά την εμφάνιση των πρώτων «εθνών-κρατών». Για τον Ε. Χομπσμπάουμ πέρα από τον ρόλο της οποίας κρατικής μηχανής, η διαμόρφωση και ανάπτυξη της συνδυάστηκε με την απονομή πολιτικών δικαιωμάτων σε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού συγκριτικά με αυτά που προϋπήρχαν για την πλειοψηφία, με αποτέλεσμα να την ενστερνιστούν μεγάλες και σημαντικές κοινωνικές ομάδες (Hobsbawm, 1994). Ταυτόχρονα ένας από τους βασικότερους πυλώνες για την ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης σε μαζικό επίπεδο τόσο στον 19^ο, όσο και στον 20^ο αιώνα, όπως σημειώνει ο Ρ. Λόουι, ήταν ο τομέας της εκπαίδευσης. Η σχολική διδασκαλία, τα εκπαιδευτικά συστήματα γενικότερα αλλά και άλλες μορφές «ανεπίσημης» εκπαίδευσης είχαν καίριο ρόλο στην καλλιέργεια της αίσθησης της «εθνικότητας» (Lowe, 1999, 231-233).

Ουσιαστικά σε κάθε «έθνος – κράτος» επικράτησε και αναπαράχθηκε από τα εκπαιδευτικά συστήματα, η λεγόμενη εθνική αφήγηση της ιστορίας, αποτελώντας μια ξεκάθαρα «εθνοκεντρική» προσέγγιση και *«επιβιώνοντας ως η μοναδική «έγκυρη» εκδοχή της συλλογικής μνήμης για τη συντριπτική πλειοψηφία των ομοεθνών, ασχέτως μορφωτικού επιπέδου»* (Ηρακλείδης, 2001, 18). Στην ελληνική περίπτωση η έννοια του «έθνους» και η «εθνική συνείδηση» κάνει την εμφάνιση της κατά την προεπαναστατική περίοδο σε κύκλους

¹ Αν και ο Φ. Ένγκελς προσδιορίζει το έθνος ως ένα ιστορικό προϊόν την ανάπτυξης και επικράτησης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, προσδιορίζοντας πως οι αιτίες των κοινωνικών αλλαγών οφείλονται στις αλλαγές του τρόπου παραγωγής και ανταλλαγής (Ένγκελς, 1980, 149) ο αναλυτικός ορισμός του έθνους που επικράτησε στο «ορθόδοξο» μαρξιστικό κόσμο τουλάχιστον έως το 1991, προέρχεται από το έργο του Ι.Β. Στάλιν για το εθνικό ζήτημα το 1912-1913. Αναπαράγοντας ουσιαστικά τις θέσεις των Αυστριακών σοσιαλιστών-κομμουνιστών συνοψίζει πως: *«Έθνος είναι μια ιστορικά διαμορφωμένη σταθερή κοινότητα ανθρώπων, που εμφανίστηκε πάνω στη βάση της κοινότητας της γλώσσας, του εδάφους, της οικονομικής ζωής και της ψυχοσύνθεσης που εκδηλώνεται στην κοινότητα του πολιτισμού»* (Στάλιν, 1952, 334-335).

της τότε «ελίτ» αλλά εδραιώνεται σε μαζικό επίπεδο και με μια σχετική ομοιογένεια με την ίδρυση του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Στο κυρίαρχο «εθνικό αφήγημα» που επικράτησε κυρίως από το τελευταίο τρίτο του 19^{ου} αιώνα, στο ελληνικό έθνος αποδόθηκαν χαρακτηριστικά μιας αδιάλειπτης συνέχειας από την αρχαιότητα και την ομηρική εποχή μέχρι σήμερα, διανύοντας μια περίοδο 3.000-4.000 ετών. Είναι χαρακτηριστικό πως για τη σύγχρονη ελληνική εθνική ταυτότητα και τη διαμόρφωση της, βάση δεν αποτέλεσε κυρίως η σύγχρονη ελληνική ιστορία των τελευταίων 2 αιώνων και τα όποια επιτεύγματα της χώρας, αλλά η κύρια πηγή ταυτότητας και το αντίστοιχο αίσθημα υπερηφάνειας παρέπεμπε στην κλασική αρχαιότητα, στις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου και στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και τον Μεσαίωνα (Ηρακλείδης, 2001, 20-22). Η σύνδεση της αρχαίας κλασικής περιόδου και της μεσαιωνικής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με την έκδηλη κυριαρχία της Ορθόδοξης Εκκλησίας και θρησκείας, η οποία με τα σημερινά δεδομένα, θα παρέπεμπε σε κάποιο θεοκρατικό καθεστώς, αν και σε θεωρητικό βαθμό επετεύχθη, πραγματολογικά δεν αποτέλεσε μια εύκολη σύνδεση. Όπως αναφέρει και ο Σκώτος μελετητής του εθνικισμού Τ. Νέιρν: *«...Η ελληνική διανόηση πέτυχε το εντυπωσιακό κατόρθωμα να πείσει τους ελληνόφωνους του 19^{ου} αιώνα ότι κατάγονται από τους αρχαίους θεούς και ότι σήμερα αυτή η κατάσταση πραγμάτων ισοδυναμεί με το να είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι. Λίγα επιτεύγματα του εθνικισμού μπορεί να συγκριθούν με αυτό... Ο ελληνικός εθνικισμός και ο πανελληνισμός δεν έχουν παγκοσμίως το όμοιο τους σε 'είδωλα της φυλής, μυθολογία, ταυτότητα, ψυχολογική ασφάλεια και αίγλη»* (Nairn, 1979, 32, 34).

Παρά την όποια πιθανή υπερβολή στον ισχυρισμό του Τ. Νέιρν, σε αυτήν αποτυπώνεται η διαμόρφωση της κυρίαρχης σύγχρονης «εθνικής ταυτότητας» για το ελληνικό κράτος. Το παραπάνω δεν σημαίνει πως η «εθνική συνείδηση» και «ταυτότητα» διαμορφώθηκε από παρθενογένεση ή αποτέλεσε αποκλειστικό «κατασκεύασμα» κάποιων διανοητών. Ίσα – ίσα μπορεί να τεκμηριωθεί πως οι ρίζες της (όπως και σε περιπτώσεις άλλων εθνών) και όπως επισήμανε ο Α. Σμιθ μπορεί να εντοπιστούν σε χαρακτηριστικά όπως η γλώσσα, η θρησκεία, ο πολιτισμός τα οποία προϋπήρχαν και εξελίχθηκαν μέσα στον χρόνο. Ωστόσο, η οργανική σύνδεση τους και ενιαία αποτύπωση τους με έναν σαφή ιδεολογικό-εθνικό καθορισμό και η ανάπτυξη της συγκεκριμένης εθνικής συνείδησης για την πλειοψηφία του πληθυσμού του σύγχρονου ελληνικού κράτους, ήταν αποτέλεσμα της περιόδου που ακολούθησε το 1821 και την ίδρυση του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Η ενίσχυση και ομοιογενή διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας στον πληθυσμό του κράτους και στην ελληνική περίπτωση δεν

διαφοροποιείται από τον γενικό κανόνα που εντοπίζει ο Ρ. Λόουι με προεξέχων τον ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος.

Η βασική κατεύθυνση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος αποτέλεσε τη διαμόρφωση μιας συλλογικής ιστορικής μνήμης που θα ενίσχυε την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης. Τα δεδομένα των κειμένων των σχολικών βιβλίων ασχέτως αν αντλούνται από άλλα επιστημονικά κείμενα, πολλές φορές αναπλασιάζονται, λαμβάνοντας υπόψη την κυρίαρχη ιδεολογία αλλά και διαφόρων ειδών συμφέροντα ισχυρών ομάδων, αποσιωπώντας τις όποιες επιστημονικές αντιπαραθέσεις σε διάφορα θέματα, τις αντικρουόμενες απόψεις και την όποια κριτική προσέγγιση. Σε αυτά τα πλαίσια το έθνος νοούταν ως ένας «προαιώνιος» θεσμός, ο οποίος συμβάλει στη διαιώνιση της κοινότητας μέσα στην πορεία του χρόνου. Το ίδιο το έθνος αποτελούσε ταυτόχρονα το πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματώνονταν η ελευθερία, η ισότητα και η δικαιοσύνη (Αβδελά, 1998: Κόκκινος, 2003: Μουστάκα, 2009, 47-52).

Ιδιαίτερη σημασία για τον παραπάνω στόχο απέκτησαν τα μαθήματα της Ιστορίας και της Γεωγραφίας. Η σημασία των μαθημάτων της Ιστορίας και της Γεωγραφίας στο εκπαιδευτικό σύστημα του νέου ελληνικού κράτος αποτυπώνεται από την εισαγωγή τους στο σχολικό πρόγραμμα από τα πρώτα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία και την ολοκλήρωση της Επανάστασης του 1821. Είναι χαρακτηριστικό πως ήδη από το 1834 με το άρθρο 1 του Διατάγματος για την οργάνωση των Δημοτικών σχολείων προβλέπεται η διδασκαλία στοιχείων της Ιστορίας «ει δυνατόν» στο δημοτικό ή «του λαού σχολείον». Αντίστοιχα στο Γυμνάσιο με Διάταγμα του Νοεμβρίου του 1833 προβλέπεται η διδασκαλία της «ιστορίας μετά γεωγραφίας» ενώ με Διάταγμα του 1836 καθορίζεται η διδασκαλία της Ιστορίας από τον ίδιο καθηγητή που θα διδάσκει το μάθημα της Γεωγραφίας αλλά και αυτό της γαλλικής γλώσσας (Δημαράς, 2005).

Στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα μέσα από το μάθημα κυρίως της Ιστορίας εκφραζόταν και εκφράζεται μια «εθνική αφήγηση» δίνοντας βάρος στην «κατασκευή» και ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας, στην αποτύπωση μιας ιστορικής συνέχειας και ομοιογένειας, ενισχύοντας ταυτόχρονα το ιδεολόγημα της «μοναδικότητας» του έθνους. Παράλληλα, μέσα από την αποσπασματική προσέγγιση της Ιστορίας, επικεντρώνοντας σε «σημαντικά γεγονότα» ή «σημαντικές προσωπικότητες» καθορίζονταν διάφοροι «εθνικοί εχθροί» και «εθνικοί φίλοι» (Αβδελά, 1997: Μουστάκα, 2009, 50).

Σε γενικότερο βαθμό τα σχολικά προγράμματα είτε των κατώτερων βαθμίδων εκπαίδευσης, είτε του Γυμνασίου διαμορφώθηκαν από τη σύσταση του νέου ελληνικού κράτους έχοντας την φιλοσοφία της διαμόρφωσης, της ενίσχυσης και σφυρηλάτησης της εθνικής ταυτότητας και συνείδησης. Μέσα από το σχολικό πρόγραμμα αναδεικνύονταν χαρακτηριστικά όπως η κοινή καταγωγή, η κοινή γλώσσα, οι κοινές παραδόσεις και η κοινή θρησκεία προωθώντας την πολιτισμική ομοιογένεια και επιδιώκοντας να δώσουν στην ύπαρξη του «νεαρού» ελληνικού έθνους κοινωνική συνοχή (Αβδελά, 1997, 32-33).

Αυτή η κατεύθυνση δεν άλλαξε όλα τα επόμενα χρόνια αλλά και την περίοδο που εξετάζει η συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία. Επιπλέον απέκτησε ιδιαίτερη σημασία μέσα στην πορεία του χρόνου, αν συνυπολογιστεί η ενσωμάτωση νέων περιοχών στο ελληνικό κράτος. Τα Επτάνησα το 1864, η Θεσσαλία και η περιοχή της Άρτας το 1881, η Ήπειρος, η Κρήτη και η Μακεδονία το 1913 με την τελευταία να παρουσιάζει (ουσιαστικά μέχρι το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου) και λόγω του παρελθόντος της (όπου βρέθηκε στο επίκεντρο της αντιπαράθεσης μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας ως προς τους πληθυσμούς εντός αυτής) αρκετές ιδιαιτερότητες, η δυτική Θράκη το 1919 και τα Δωδεκάνησα το 1947, αποτέλεσαν νέες περιοχές όπου η διαμόρφωση της εθνικής ομοιογένειας και διατήρηση της εθνικής συνοχής (ανάλογα και με την ιστορική περίοδο) τίθονταν ως άμεσος στόχος.

Κατά την πορεία εξέλιξης του το εκπαιδευτικό σύστημα βασίστηκε σχεδόν για έναν αιώνα στις βάσεις που έθεσε η Αντιβασιλεία και ο Όθωνας το 1833, διατηρώντας, παρά τις σημαντικές μεταρρυθμίσεις που «βίωσε» το 1895, το 1929, το 1959, το 1964, το 1967, το 1976 όπως και αρκετά συχνά μετά τη δεκαετία του 1980, ένα βασικό χαρακτηριστικό. Την ύπαρξη απόλυτου κρατικού ελέγχου και διασφάλιση του μέσα από έναν συγκεντρωτικό χαρακτήρα του τομέα της εκπαίδευσης (Δημαράς, 2005, τ. Β', κα').

Αυτή η άμεση σύνδεση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος με την κρατική μηχανή το κατέστη πέρα από άμεσα εξαρτώμενο από το κράτος, αρκετά «ευάλωτο» στις όποιες πολιτικές αλλαγές και ανακατατάξεις. Οι αλλαγές στην πολιτική ηγεσία της χώρας και η όποια πολιτική-κοινωνική-οικονομική μεταβολή επιδρούσε σχεδόν άμεσα και γινόταν αντιληπτή από τις αλλαγές που ακολουθούσαν στην Παιδεία και στον τομέα της Εκπαίδευσης. Ο τομέας της Εκπαίδευσης αποτέλεσε διαχρονικά ένα «σημαντικό όχημα» για την προώθηση των όποιων πολιτικών-ιδεολογικών στόχων των εκάστοτε ηγεσιών, αντανακλώντας παράλληλα σε ευρύτερο επίπεδο ξεκάθαρα τις επιδιώξεις της κυρίαρχης «εθνικής» πολιτικής. Τα παραδείγματα των περιόδων των δύο μακροβιότερων δικτατοριών στη σύγχρονη ελληνική

ιστορία, είναι ενδεικτικά. Είναι χαρακτηριστική η εκπαιδευτική Αντιμεταρρύθμιση της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών το 1967, η οποία ουσιαστικά ακύρωσε τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 1964, επαναφέροντας το Σχολείο σε μια δομή και κατάσταση λειτουργίας πριν το 1930, επαναφέροντας μεταξύ άλλων την καθαρεύουσα και μειώνοντας τις ώρες της δημοτικής γλώσσας, διαμορφώνοντας συνολικότερα ένα εκπαιδευτικό σύστημα που συνέπλεε με τους ιδεολογικές αρχές του καθεστώτος και τους εθνικούς στόχους, όπως αυτοί καθορίζονταν τότε. Ακόμη, χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελούν οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου και του Ι. Μεταξά όπου μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα επιχείρησε να «εμφυσήσει» οργανωμένα και μαζικά στη νεολαία της εποχής τις ιδεολογικές αρχές του καθεστώτος. Πέρα από την ίδρυση της ΕΟΝ, του ιδιαίτερου ρόλου της, της δράση και παρουσίας της, είναι χαρακτηριστική μεταξύ άλλων αλλαγών, η εισαγωγή του μαθήματος της «Εθνικής Αγωγής», όπου πέρα από την «ιδεολογική» αντιμετώπιση του υποτιθέμενου «κομμουνιστικού κινδύνου», καλλιεργούταν το «εθνικά πρέπει και ορθόν» αλλά και οι ιδεολογικές αξίες και αρχές του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου (Καραφύλλης, 2013, 139-143: Μπουζάκης, 2003, 40).

Με βάση τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό πως ο τομέας της Εκπαίδευσης έπαιξε βασικό ρόλο στην καλλιέργεια και διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης, ενώ δεν έμεινε ανεπηρέαστος από τις όποιες πολιτικές ή άλλες μεταβολές. Τα μαθήματα και βιβλία της Ιστορίας και της Γεωγραφίας που εξετάζονται στη συγκεκριμένη εργασία είχαν τη δική τους καθοριστική σημασία στην έκφραση του κυρίαρχου «εθνικού αφηγήματος». Ως προέκταση, η χαρτογραφία και η χρήση χαρτών σε συνδυασμό με το περιεχόμενο των βιβλίων αποτέλεσε ένα πεδίο έκφρασης των εθνικών στόχων και των εκάστοτε ιδεολογικών κατευθύνσεων. Γεγονός που αναδεικνύεται και στη συνέχεια της συγκεκριμένης εργασίας μέσα από την ανάλυση των χαρτών που πραγματοποιείται.

Κεφάλαιο 3

Σύντομη επισκόπηση του ιστορικού πλαισίου (1917-2017)

Η χρονική περίοδος κατά την οποία εξετάστηκαν τα βιβλία της Ιστορίας και της Γεωγραφίας στη συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία συνδέθηκε με σημαντικές «καμπές» τόσο της ελληνικής όσο και της πανευρωπαϊκής και παγκόσμιας ιστορίας. Στόχος, όπως προαναφέρθηκε, της εργασίας δεν αποτελεί η εκτενή αφήγηση της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Ωστόσο, είναι δόκιμο να αποδοθεί εξαιρετικά συνοπτικά το ιστορικό πλαίσιο και οι βασικές εξελίξεις της κάθε περιόδου, ώστε να αναδειχθεί καλύτερα η επίδραση που αυτές είχαν τόσο στα σχολικά βιβλία, όσο και στους χάρτες που χρησιμοποιούνται εντός αυτών.

Προσεγγίζοντας την ελληνική ιστορία από το 1917 έως και το 2017 τυπικά μπορούμε να την χωρίσουμε οχτώ μικρότερες περιόδους. Πρώτον, από το 1917 έως το 1922, όπου στον δημόσιο λόγο και ως εθνική στόχευση κυριαρχεί η «Μεγάλη Ιδέα» και η ένωση των εδαφών των «αλύτρωτων ομοεθνών» με το νέο ελληνικό κράτος. Δεύτερον την περίοδο 1922-1936, όπου η Μικρασιατική Καταστροφή και οι νέες συνθήκες που αυτή διαμόρφωσε οδήγησε σε ένα ασταθές πολιτικό περιβάλλον καθ' όλη την περίοδο του «Μεσοπολέμου». Τρίτον, μεταξύ 1936-1940 δηλαδή την περίοδο της δικτατορίας του Ι. Μεταξά και του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου έως και την είσοδο της Ελλάδος στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τέταρτον, την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μαζί με την περίοδο κατοχής της χώρας από τις δυνάμεις του Άξονα και τον επακόλουθο Εμφύλιο Πόλεμο μέχρι το 1949. Πέμπτον, την περίοδο μεταξύ 1949-1967 και την εγκαθίδρυση δικτατορίας των Συνταγματαρχών. Αυτή την περίοδο το ασταθές μετεμφυλιακό πολιτικό καθεστώς και οι εσωτερικές διώξεις συνδυάζονται με το πλαίσιο που έθετε (λαμβάνοντας υπόψη και την ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ) ο «Ψυχρός Πόλεμος» και την ολόπλευρη ένταξη της χώρας στο «δυτικό στρατόπεδο». Έκτον, η περίοδος της δικτατορίας των Συνταγματαρχών μεταξύ 1967-1974, όπου η κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος συνοδεύεται χρονικά από την επέμβαση του Αττίλα στην Κύπρο. Έβδομον, η περίοδος της Μεταπολίτευσης μέχρι και το 1991 και το τέλος του «Ψυχρού Πολέμου», όπου η εθνική πολιτική διαμορφώνεται και καθορίζεται από την ένταξη στην τότε Ε.Ο.Κ και στον «ευρωπαϊκό προσανατολισμό» της χώρας. Τέλος, στην περίοδο από το 1991-2017 όπου το τέλος του «Ψυχρού Πολέμου» με τη διάλυση της Ε.Σ.Σ.Δ και το νέο διεθνές περιβάλλον που διαμορφώθηκε οδήγησε στην περαιτέρω σύνδεση της χώρας με την Ε.Ε και διαμόρφωση της «εθνικής πολιτικής» σε αυτά τα πλαίσια.

3.1 Το τέλος της «Μεγάλης Ιδέας», 1917-1922.

Το 1917-1918 το ελληνικό κράτος βρισκόταν στην κατεύθυνση υλοποίησης αυτού που 100 χρόνια πριν θα φάνταζε ως ένα «άπιαστο» όνειρο. Οι νικηφόροι Βαλκανικοί Πόλεμοι είχαν ως αποτέλεσμα την ενσωμάτωση της Μακεδονίας, της Ηπείρου, της Κρήτης και των μεγάλων νησιών του Βορείου Αιγαίου, πλην της Ίμβρου και της Τενέδου, το 1913. Η ένταξη της χώρας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Entente, η νικηφόρα έκβαση του και η Συνθήκη των Σεβρών θα επισκιάσει τον υπαρκτό «Εθνικό Διχασμό» μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών και θα δώσει «σάρκα και οστά» στη «Μεγάλη Ιδέα». Η θεωρητική ενσωμάτωση ολόκληρης της Θράκης, της περιοχής της Σμύρνης, της Ίμβρου και της Τενέδου και η διατήρηση των βλέψεων για την Βόρεια Ήπειρο, διαμόρφωσαν, έστω και προσωρινά, την Ελλάδα των «Δύο Ηπείρων και Πέντε Θαλασσών» με τον στόχο για «απελευθέρωση» των «αλύτρωτων» Ελλήνων να αποτελεί μια απτή πραγματικότητα. Η εξέλιξη όμως της Μικρασιατικής Εκστρατείας², μιας και οι Νεότουρκοι αρνήθηκαν την εφαρμογή της Συνθήκης που είχε υπογράψει ο Σουλτάνος, και η στρατιωτική ήττα με τον ακόλουθο ξεριζωμό περίπου ενάμισι εκατομμυρίου Ελλήνων από τα εδάφη του νέου τουρκικού κράτους το 1922, άλλαξαν όλη τη σύγχρονη ιστορία της χώρας. Η «Μεγάλη Ιδέα» και οι στόχοι για ένωση των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπου κατοικούσαν Έλληνες έσβησε, έχοντας σημαντικές επιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας. Πέρα από την ανάγκη ενσωμάτωσης και οικονομικής

² Η κατάληξη της εκστρατείας πέρα από τις όποιες ανεπάρκειες και αποτυχίες του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος ή επιλογές της πολιτικής ηγεσίας ήταν κυρίως αποτέλεσμα της μεταστροφής της στάσης των ευρωπαϊκών Δυνάμεων εξαιτίας της διεθνούς κατάστασης που διαμορφώθηκε. Η εκστρατεία πραγματοποιήθηκε πέρα από τις ελληνικές επιδιώξεις, στα πλαίσια της ευρύτερης στόχευσης των Βρετανών και των άλλων Δυνάμεων για τη λύση του «Ανατολικού Ζητήματος». Τη διανομή δηλαδή των εδαφών της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα τον έλεγχο των «δρόμων του πετρελαίου» προς το σημερινό Ιράκ. Η σταδιακή μεταστροφή των Γάλλων και των Ιταλών σχετιζόταν με την εκτίμηση τους πως λάμβαναν λιγότερα από αυτά που «δικαιούταν» αλλά και με τη νέα πραγματικότητα που διαμορφωνόταν με την πιθανή επικράτηση των Μπολσεβίκων στον ρωσικό εμφύλιο πόλεμο και την εμφάνιση και δυναμική του Κεμάλ Ατατούρκ. Η μείωση της στήριξης των Βρετανών ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα της ήττας του Ε. Βενιζέλου στις εκλογές και επιστροφής του Βασιλιά το 1920 σε συνδυασμό με την εναλλακτική που παρουσίαζε ο Κεμάλ, ο οποίος έπρεπε να παραμείνει «μακριά» από τη ρωσική-μπολσεβίκικη επιρροή. Επιπροσθέτως, η στήριξη της Σοβιετικής Ρωσίας στους Τούρκους πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της ερμηνείας της δραστηριότητας των δυτικών Δυνάμεων στο εσωτερικό της Τουρκίας ως ιμπεριαλιστικής επέμβασης, ως προσπάθεια προσεταιρισμού του Κεμάλ και ως αντίδραση στην ελληνική εκστρατεία στην Κριμέα και την Ουκρανία ενάντια στους Μπολσεβίκους κατά τον ρωσικό εμφύλιο πόλεμο. Οι παραπάνω παράγοντες, «άφησαν» τον ελληνικό στρατό ουσιαστικό μόνο του απέναντι σε έναν αντίπαλο που συνεχώς ενισχυόταν και «έγειραν» σταδιακά την πλάστιγγα και τον συσχετισμό δύναμης εις βάρος των ελληνικών δυνάμεων με αποτέλεσμα την ήττα και τα επακόλουθα της (Κολιόπουλος, 2002, 276, 280-283).

στήριξης των εκδιωχθέντων από τις περιοχές της Μικράς Ασίας και του Πόντου, το ελληνικό κράτος έπρεπε να αναθεωρήσει την «εθνική» του πολιτική και στόχευση στη νέα πραγματικότητα που διαμορφωνόταν. Η εθνική στρατηγική κατεύθυνση που αποτέλεσε αιχμή της πολιτικής του νέου ελληνικό κράτους για περίπου έναν αιώνα, οδηγώντας το και σε επιτυχίες αλλά και αποτυχίες, έπαυε πια να υπάρχει. Η επίδραση αυτή δεν σχετιζόταν μονάχα με την εξωτερική πολιτική που θα έθετε πλέον το ελληνικό κράτος αλλά και με τη διάψευση των οραμάτων και στόχων όπου η τότε σύγχρονη ελληνική κοινωνία είχε σε μεγάλο βαθμό στηρίξει (Κολιόπουλος, 2002, 276, 280-283: Ρανlowitch, 2005, 274-275, 308-310, 316-317, 341-344). Ο τομέας της Εκπαίδευσης και το περιεχόμενο των μαθημάτων δεν παρέμεινε ανεπηρέαστος, καθώς η «Μεγάλη Ιδέα» καλλιεργούταν ως κυρίαρχο «εθνικό αφήγημα» μέσα από αυτόν. Οι όποιες αλλαγές στο περιεχόμενο των βιβλίων βέβαια δεν ήταν ούτε άμεσες, ούτε ολοκληρωτικές καθώς εκφράσεις παρατηρούνται στα βιβλία της Ιστορίας και της Γεωγραφίας και τα ακόλουθα χρόνια.

3.2 Το «ασταθές» περιβάλλον του Μεσοπολέμου

Η αναζήτηση των αιτιών της ήττας, η όξυνση της αντιπαράθεσης μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών, η διασάλευση της πολιτικής ζωής και η αστάθεια με τη συνεχή παρέμβαση του στρατού στην πολιτική ζωή της χώρας, η οικονομική ανέχεια ενός κράτους και μιας κοινωνίας που πέρα από την αναγκαία στήριξη των προσφύγων «κουβαλούσε» πάνω της μια δεκαετία πολέμων και απωλειών, αποτελούν χαρακτηριστικά της περιόδου του Μεσοπολέμου. Το 1922 αμέσως μετά την ήττα, στρατιωτικό κίνημα οδήγησε στην κατάργηση του θεσμού της Βασιλείας με την οριστική αποχώρηση του Κωνσταντίνου στο εξωτερικό (είχε επιστρέψει το 1920 μετά την ήττα του Βενιζέλου). Η ανακήρυξη της Δημοκρατίας συνοδεύτηκε από τη δίκη και εκτέλεση έξι ηγετικών στελεχών της αντιβενιζελικής παράταξης τα οποία κρίθηκαν υπαίτια για την ήττα. Το γεγονός αυτό περαιτέρω έντεινε τον Εθνικό Διχασμό μεταξύ των δύο παρατάξεων και ενίσχυσε την πολιτική αστάθεια παρά λειτούργησε ως «κάθαρση» και «απονομή» της όποιας δικαιοσύνης (Κολιόπουλος, 2002, 276, 280-283).

Το επόμενο διάστημα η εναλλαγή στην πολιτική εξουσία των δύο κυρίων πολιτικών δυνάμεων (βενιζελικών και αντιβενιζελικών) συνδυάστηκε με την ενεργή παρέμβαση του στρατού στην πολιτική ζωή της χώρας με μια σειρά πραξικοπήματα ή αντίστοιχες απόπειρες. Επιπλέον, η παγκόσμια οικονομική κρίση το 1929 επέδρασε ως ένα βαθμό και στην οικονομική κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας, την ώρα που αναπτυσσόταν ένα «νεαρό» εργατικό κίνημα. Μεταξύ 1925-1926 εγκαθιδρύεται δικτατορία από μερίδα του στρατού υπό

τον Πάγκαλο, ενώ νωρίτερα είχε μεσολαβήσει το αποτυχημένο στρατιωτικό κίνημα των Λεοναρδόπουλου - Γαργαλίδη το 1923. Η ανατροπή του Πάγκαλου, η οικουμενική κυβέρνηση του Ζαΐμη το 1926 και η αποκατάσταση και συνταγματική κατοχύρωση της Δημοκρατίας το 1927 ομαλοποίησε κάπως τα πράγματα, οδηγώντας σε μία ακόμα περίοδο διακυβέρνησης από τον Ε. Βενιζέλο μεταξύ 1928-1932. Η ήττα των βενιζελικών στις εκλογές του 1932 είχε ως αποτέλεσμα στην πραγματοποίηση δύο αποτυχημένων πραξικοπημάτων μετά από χαμένες εκλογικές αναμετρήσεις από το φιλοβενιζελικό κομμάτι του στρατού υπό τον Ν. Πλαστήρα, το 1933 και το 1935, επιδιώκοντας τη διατήρηση των βενιζελικών στην εξουσία στην πρώτη περίπτωση και την επαναφορά τους στη δεύτερη. Η όξυνση της κατάστασης μετά τα δύο αποτυχημένα πραξικοπήματα οδήγησε στο πραξικόπημα του στρατηγού Κονδύλη τον Οκτώβριο του 1935, ο οποίος σχημάτισε κυβέρνηση (ουσιαστικά δικτατορία) καταργώντας την Αβασίλευτη Δημοκρατία και ορίζοντας με νέο Σύνταγμα το ελληνικό πολίτευμα ως «Βασιλευόμενη Δημοκρατία». Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ο Βασιλιάς Γεώργιος Β΄ επανήλθε στη χώρα με νόθο δημοψήφισμα, ενώ η παραίτηση του Κονδύλη κάτω από την πίεση του Βασιλιά οδήγησε σε ραγδαίες εξελίξεις. Με την πολιτική αστάθεια να κυριαρχεί, το εργατικό κίνημα να αναπτύσσεται σημαντικά, επηρεασμένο από το παράδειγμα της Σοβιετικής Ρωσίας και την επιρροή των Μπολσεβίκων, με πρωτόγνωρα γεγονότα όπως αυτά του Μάη του 1936 στη Θεσσαλονίκη και το διεθνές περιβάλλον με την άνοδο των φασιστικών κινήσεων πανευρωπαϊκά να προμηνύει «πολεμικά σύννεφα», ακολούθησε η επιλογή του Ι. Μεταξά από τον Βασιλιά (και την κατεύθυνση της Μ. Βρετανίας) ως πρωθυπουργού με στόχο τη «σταθερότητα» και τη «διασφάλιση της τάξης». Πρακτικά, «στρώθηκε ο δρόμος» στον Ι. Μεταξά ώστε τον Αύγουστο του 1936 να προχωρήσει σε διάλυση του πολιτεύματος και στην ανακήρυξη της προσωπικής του δικτατορίας και του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου (Pavlowitch, 2005, 346, 414-415).

Από το 1917 μέχρι και τη δικτατορία του Μεταξά το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα θα υποστεί σημαντικές μεταβολές. Βασικό σταθμό για την Εκπαίδευση αποτελούν τα νομοσχέδια του 1917 και η μεταρρύθμιση της κυβέρνησης του Ε. Βενιζέλου το 1929 που έθεσαν τις βάσεις για το σύγχρονο αστικό σχολικό εκπαιδευτικό σύστημα. Οι μεταρρυθμίσεις, αν και σηματοδοτούνταν από την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στο Δημοτικό Σχολείο με παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας, αποτελούσαν ουσιαστικά μια γενικότερη αναδιοργάνωση και εκσυγχρονισμό του εκπαιδευτικού συστήματος. Η αναδιοργάνωση αυτή απόρρεε από την ανάγκη ο τομέας της εκπαίδευσης να αντιστοιχηθεί

με τις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που προήλθαν με την αύξηση του μεγέθους της χώρας και την άφιξη των προσφύγων (Δημαράς, 2005, 153-155, Φραγκουδάκη, 1982, 49).

3.3 Η Δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου

Η δικτατορία του Ι. Μεταξά αποτέλεσε ένα απολυταρχικό καθεστώς το οποίο έθεσε ως αρχή την «αναβίωση» των εθνικών αξιών και ιδεωδών που είχαν χαθεί. Δανειζόμενο πολλά χαρακτηριστικά από το ναζιστικό κίνημα στη Γερμανία και άλλα φασιστικά κινήματα στην Ευρώπη της περιόδου του Μεσοπολέμου, χαρακτηριζόταν από συγκεντρωτισμό εξουσιών, την προσωπολατρία προς τον ηγέτη, τη δημιουργία ενός ισχυρού και ελεγχόμενου κινήματος νεολαίας (ΕΟΝ), την καταστολή και έλεγχο της πολιτικής ζωής, τη λογοκρισία και των ελεγχω των μέσων μαζικής ενημέρωσης (Πετράκη, 2006, 11-12). Η ίδρυση του «Νέου Κράτους», η «Αναγέννηση της Ελλάδος» και η διάδοση της ιδεολογίας του «Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού» όπως ορίστηκε από το καθεστώς είχε επίδραση σε όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής και προφανώς και στην Εκπαίδευση. Σύμφωνα με τις ιδεολογικές αρχές του καθεστώτος οι Έλληνες όφειλαν να είναι συνεχιστές του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού (Α') του βυζαντινού πολιτισμού (Β'), διατηρώντας τις εθνικές παραδόσεις και θέτοντας ως κύριο στόχο τη φυλετική ενότητα του έθνους. Σύμφωνα με το καθεστώς η επιβολή του ήταν αναγκαία ως «σωτηρία του έθνους» απέναντι στον παρακμασμένο αστικό κοινοβουλευτισμό, τα υπάρχουσα πολιτικά κόμματα και τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Σε αυτήν την κατεύθυνση ενισχυόταν η εικόνα του Ι. Μεταξά ως «Χαρισματικού Ηγέτη» καλλιεργώντας τον «Μύθο του Μεταξά», με τον ίδιο να λαμβάνει μια σειρά αντιπροσωπευτικούς τίτλους³. Στην προσπάθεια «υπεράσπισης» του έθνους οι διώξεις του καθεστώτος δεν επικεντρώθηκαν μονάχα στους κομμουνιστές, άλλους πολιτικούς αντιπάλους και όσους αντιδρούσαν απέναντι του. Καθετί που θεωρούταν πως δεν συνάδει με τα πρότυπα και ιδεολογικές αρχές του καθεστώτος αντιμετώπισε περιορισμούς και διώξεις από την κρατική μηχανή. Είναι χαρακτηριστικές οι διώξεις των σλαβόφωνων και βλάχικων πληθυσμών της Βορείου Ελλάδος, οι οποίοι δεν μιλούσαν την ελληνική γλώσσα αλλά και των ρεμπετών εξαιτίας του περιεχομένου των τραγουδιών τους. (Λιναρδάτος, 1966, 173; Πετράκη, 2006, 18-19, 50, 66-67). Το συνολικότερο αποτύπωμα του καθεστώτος της 4^{ης}

³ Είναι χαρακτηριστικό πως ο Ι. Μεταξάς χαρακτηριζόταν μεταξύ άλλων ως «Σωτήρας του Έθνους», «Αρχηγός όλων των Ελλήνων», «Πρώτος Εργάτης», «Πρώτος Αγρότης» και «Πρώτος Αθλητής». Οι παραπάνω τίτλοι και τα ηγετικά χαρακτηριστικά που του αποδιδόταν από τον μηχανισμό προπαγάνδας του καθεστώτος αποσκοπούσαν στην προσπάθεια «συσπείρωσης του έθνους» γύρω από το πρόσωπο του ηγέτη. (Πετράκη, 2006, 18-19).

Αυγούστου τον τομέα της Εκπαίδευσης ήταν η οργανωμένη και μαζική προσπάθεια καλλιέργειας των ιδεολογικών αρχών του καθεστώτος και του «εθνικά πρέποντος». Πέρα από την ίδρυση της ΕΟΝ, την εισαγωγή μαθημάτων όπως η «Εθνική Αγωγή» και την οργανωμένη προσπάθεια παρέμβασης στη νεολαία, ιδρύθηκε ο Οργανισμός Έκδοσης Σχολικών Βιβλίων με τον νόμο 952 του 1937, ώστε να ελεγχθεί συντονισμένα το περιεχόμενο του και οι όποιες καινούργιες εκδόσεις. Συνολικότερα η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου ανέτρεπε τις μεταρρυθμίσεις του 1929 (ήδη είχαν ψηφιστεί σχετικοί νόμοι και από την αντιβενιζελική κυβέρνηση του 1935) ενώ η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας περιοριζόταν και «διωχνόταν» και πάλι από την εκπαίδευση. (Δημαράς, 2005, Μθ', Καραφύλλης, 2013, 139-143; Μπουζάκης, 2003, 40).

3.4 1940-1949. Κατοχή, Αντίσταση και Εμφύλιος Πόλεμος

Η επόμενη αποτέλεσε έναν συνεχή «κύκλο αίματος» και συγκρούσεων. Η είσοδος της Ελλάδος στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το 1940, η επακόλουθη κατοχή της χώρας από τις δυνάμεις του Άξονα, η ένοπλη και όχι μόνο αντίσταση, η οικονομική κατάρρευση, η φτώχεια και η πείνα θα θέσουν την επόμενη περίοδο ως κύριο για την πλειοψηφία του ελληνικού λαού το ζήτημα της επιβίωσης. Αν και πανεπιστήμια και σχολεία συνεχίζουν να λειτουργούν (κυρίως στις πόλεις), η εκπαιδευτική δραστηριότητα συνεχίζεται με εξαιρετικές δυσκολίες, ενώ πολλοί μαθητές για τον ένα ή τον άλλο λόγο απέχουν από αυτήν. Στην πράξη αν και οι κατοχικές κυβερνήσεις επιχειρούν να στρέψουν μέρος του λαού προς τη στήριξη των Γερμανών, αυτή η προσπάθεια δεν «αγγίζει» οργανωμένα το εκπαιδευτικό περιεχόμενο εξαιτίας και του «κύματος» της αντίστασης. Η απελευθέρωση της χώρας τον Οκτώβρη του 1944, τα Δεκεμβριανά, η Συμφωνία της Βάρκιζας τον Φεβρουάριο του 1945 και επακόλουθος Εμφύλιος μεταξύ 1946-1949, παρέτειναν την εμπόλεμη κατάσταση με εξαιρετική ένταση, ιδιαίτερα στις αγροτικές και ορεινές περιοχές της κεντρικής και βόρειας Ελλάδος. Σταδιακά μετά την απελευθέρωση αν και το εκπαιδευτικό σύστημα ξεκινά να λειτουργεί, δεν πρόκειται για μια ομαλή διαδικασία. Μετά την έναρξη του Εμφυλίου, την ποινικοποίηση του Κ.Κ.Ε με τον Αναγκαστικό Νόμο 509, στις 27 Δεκεμβρίου του 1947 (μετά την ίδρυση της «Κυβέρνησης του Βουνού»), η ένταση του αντικομμουνισμού ως κεντρική πολιτική κατεύθυνσης θα εκφραστεί και στο περιεχόμενο του τομέα της εκπαίδευσης (Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1992, 411-416). Το «εθνικό» ταυτίζεται με το αντικομμουνιστικό, με την κατεύθυνση αυτή να παραμένει και μετά το τέλος του Εμφυλίου. Παράλληλα, η αμερικανική παρουσία στη χώρα (αντικαθιστώντας την αποχωρούσα Μ. Βρετανία) και παρέμβαση με το

Σχέδιο Μάρσαλ⁴, στα πλαίσια του Δόγματος του Τρούμαν⁵, μετά το 1947, θα διαμορφώσει νέους άξονες στην εξωτερική πολιτική. Με τον «Ψυχρό Πόλεμο» να ξεκινά, η Ελλάδα θα προσδεθεί στο «δυτικό στρατόπεδο» και θα αντιμετωπίζεται από τις Η.Π.Α, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, ως το τελευταίο σύνορο της Ευρώπης απέναντι στον κομμουνιστικό κόσμο. Σε αυτό το πλαίσιο, οι όποιες «εθνικές αξιώσεις» και βλέψεις θα περάσουν σε δεύτερη μοίρα, με το μέλλον της χώρας, οι «φιλίες» και οι «έχθρες» να εντάσσονται στα ευρύτερη στρατηγική του φιλελεύθερου-καπιταλιστικού «δυτικού στρατοπέδου».

3.5 Ο μεταπολεμικός κόσμος και ο «Ψυχρός Πόλεμος»

Το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου θα βρει την Ελλάδα (και εξαιτίας της περιόδου της κατοχής) με την οικονομική της βάση σε χειρότερα από τα προπολεμικά επίπεδα, με μεγάλες έμψυχες απώλειες και με την πολιτική αστάθεια να κυριαρχεί. Κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου αποτελούν οι διώξεις των ηττημένων του εμφυλίου και ο αντικομμουνισμός εντασσόμενος και στο κυρίαρχο «ψυχροπολεμικό πλαίσιο». Η αρχική βραχύβια εναλλαγή κυβερνήσεων συνεργασίας μετά τον εμφύλιο, θα ακολουθηθεί από τις κυβερνήσεις Ν. Πλαστήρα (1950-1952) και Α. Παπάγου (1952-1955). Ο θάνατος του Α. Παπάγου θα οδηγήσει σε πρωθυπουργοποίηση του Κ. Καραμανλή, ο οποίος θα παραμείνει σε αυτή τη θέση για οχτώ συνεχόμενα χρόνια κερδίζοντας με το καινούργιο του κόμμα της Ε.Ρ.Ε τρεις εκλογικές αναμετρήσεις. Ωστόσο οι εκλογές του 1961 και το καθεστώς «βίας και νοθείας» που επικράτησαν οδήγησαν, στον «Ανένδοτο Αγώνα» τον δυνάμεων του Κέντρου, ξεκινώντας μια

⁴ Το Σχέδιο Μάρσαλ (από το όνομα του αμερικανού Υπουργού Οικονομικών) αποτέλεσε την πολιτική και οικονομική έκφραση του Δόγματος Τρούμαν. Στις 5 Ιουνίου του 1947 ο Τ. Μάρσαλ εξήγγειλε το πρόγραμμα χρηματοδότησης για την αποκατάσταση της ευρωπαϊκής οικονομίας καλώντας τα ευρωπαϊκά κράτη να ετοιμάσουν τις προτάσεις τους και να επέλθουν σε συζητήσεις. Μετά την αποχώρηση των Σοβιετικών από το Παρίσι και τη μη συμμετοχή των χωρών της ανατολικής Ευρώπης στο Σχέδιο, η βοήθεια κατευθύνθηκε αποκλειστικά σε χώρες της δυτικής Ευρώπης όπως αρχικά επιδίωκαν οι Η.Π.Α. Τον Απρίλιο του 1948 το Κογκρέσο ενέκρινε το Σχέδιο με περίπου 13 δισεκατομμύρια δολάρια να δίνονται ως ενίσχυση και να κατευθύνονται στις ευρωπαϊκές χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα (Young, 2003, 45-47).

⁵ Όπως εξαγγέλθηκε από τον Χ. Τρούμαν στο Κογκρέσο και την ομιλία του στις 12 Μαρτίου του 1947 το Δόγμα έθετε ως στόχο τη δημιουργία ενός μαζικού προγράμματος οικονομικής και όχι μόνο βοήθειας στη δυτική Ευρώπη ώστε να αναστηλώσει την οικονομία της αποτρέποντας άλλες χώρες να «περάσουν» στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο. Τονίζοντας την αντίθεση μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού ξεκαθάρισε πως οποιαδήποτε κυβέρνηση που ήταν απέναντι στους κομμουνιστές απειλούταν είτε από εσωτερικούς αντάρτες-στασιαστές, είτε από ξένη επέμβαση, είτε διπλωματικά, θα λάμβανε την πολιτική, οικονομική και στρατιωτική βοήθεια των Η.Π.Α (Σφήκας, 2011, 80-81: Ambrose, 1993, 75).

σειρά διαδηλώσεις και κινητοποιήσεις ενάντια στην κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή. Η συνέχιση των παρακρατικών επιθέσεων κυρίως απέναντι σε μέλη και στελέχη της ΕΔΑ και του Κ.Κ.Ε, με αποκορύφωμα τη δολοφονία του βουλευτή Γ. Λαμπράκη, τον Μάιο του 1963, συνέβαλε στην περαιτέρω «έκρηξη» της λαϊκής οργής οδηγώντας στην παραίτηση της κυβέρνησης του Κ. Καραμανλή και στις εκλογές του 1963. Σε αυτές η Ένωση Κέντρου και ο Γ. Παπανδρέου θα κέρδιζαν χωρίς αυτοδυναμία, οδηγώντας εκ νέου τη χώρα σε εκλογές το 1964, με την Ένωση Κέντρου να λαμβάνει την πλήρη αυτοδυναμία με ποσοστό 52,7% και 171 έδρες. Η παραμονή του Γ. Παπανδρέου στη θέση του πρωθυπουργού θα ήταν βραχυχρόνια, καθώς εξαιτίας της άρνησης του Βασιλιά να αναλάβει ο ίδιος την θέση του Υπουργού Άμυνας, με αφορμή την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ⁶, θα παραιτούταν στις 15 Ιουλίου του 1965. Ουσιαστικά επρόκειτο για αποπομπή της κυβέρνησης από τον Βασιλιά, που θα αποτελούσε και την αρχή των λεγόμενων «Ιουλιανών» που ιστορικά καθορίζεται ως η περίοδος από την πτώση του Παπανδρέου, μέχρι και την αρχή της δικτατορίας των Συνταγματαρχών. Μετά την ανατροπή Παπανδρέου ακολούθησε περίοδος πολιτικής αστάθειας με τις βραχύβιες κυβερνήσεις των Αθανασιάδη, Τσιριμώκου, Στεφανόπουλου το 1965-1966, που είχαν την στήριξη βουλευτών της Ε.Ρ.Ε και «αποστατών» την Ένωσης Κέντρου. Στον σχηματισμό και στήριξη των παραπάνω κυβερνήσεων κύριο ρόλο έπαιξε και η παρέμβαση του Βασιλιά. Η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου που ακολούθησε (22 Δεκεμβρίου 1966-30 Μαρτίου 1967) απότυχε να λάβει την στήριξη της βουλής με τον βασιλιά να δίνει τελικά εντολή σχηματισμού υπηρεσιακής κυβέρνησης που θα οδηγούσε την χώρα σε εκλογές στον Π. Κανελλόπουλο της Ε.Ρ.Ε (ο Κ. Καραμανλής είχε φύγει στο εξωτερικό). Ωστόσο την υπηρεσιακή κυβέρνηση Κανελλόπουλου και τις εκλογές «πρόλαβε» η δικτατορία των συνταγματαρχών οι οποίοι στις 21 Απριλίου του 1967 κατέλαβαν με πραξικόπημα την πολιτική εξουσία (Εγκυκλοπαίδεια, 1992, 422-426).

Την περίοδο μετά τον πόλεμο συνεχίστηκαν οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού της δομής και του περιεχομένου της εκπαίδευσης με τις αντίστοιχες μεταρρυθμίσεις το 1959 και το 1964 θέτοντας ως στόχο την αντιστοίχιση με τις ανάγκες της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική αυτή καθοριζόταν από τις επιδιώξεις των Η.Π.Α και από τα πλαίσια που έθετε το «ψυχροπολεμικό» κλίμα με την ένταση μεταξύ των δύο πλευρών να είναι στο απόγειο της. Πρώην «εχθροί» όπως η Τουρκία, θεωρούταν πλέον

⁶ Η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ αφορούσε τις αναφορές για υποτιθέμενη ομώνυμη οργάνωση αριστερών αξιωματικών στο στρατό με πολιτικό αρχηγό και επικεφαλή τον γιο του πρωθυπουργού, Α. Παπανδρέου.

σύμμαχοι και «φίλοι» απέναντι στον κοινό εχθρό, ενώ οι όποιες εθνικές επιδιώξεις «υποβαθμίζονται» μπροστά την ευρύτερη στρατηγική του δυτικού στρατοπέδου. Ωστόσο, βασικό ζήτημα που αναδείχθηκε και απασχόλησε όλες τις κυβερνήσεις μετά την ανεξαρτησία του νησιού από τη Μεγάλη Βρετανία το 1960, ήταν αυτό της Κύπρου και του μέλλοντος της. Η όποια λύση με ένωση ή όχι του νησιού μέσα στο διεθνές περιβάλλον που διαμορφώνονταν δεν αφορούσε μονάχα την Ελλάδα και την Τουρκία, αλλά σχετιζονταν με τα ιδιαίτερα συμφέροντα που διατηρούσε η Μεγάλη Βρετανία και τις επιδιώξεις των Η.Π.Α για την ευρύτερη περιοχή.

3.6 Η δικτατορία των Συνταγματαρχών, 1967-1974

Η επιτυχία του πραξικοπήματος των συνταγματαρχών τις πρώτες πρωινές ώρες της 21^{ης} Απριλίου του 1967 θα επικυρώθηκε με την ανοχή του Βασιλιά και την πρωθυπουργοποίηση του φιλοβασιλικού δικαστικού Κ. Κόλλια. Η επιβολή στρατιωτικού νόμου συνδυάστηκε με τις διώξεις και συλλήψεις των περισσότερων «πολιτικά αντιπάλων» του νέου καθεστώτος. Σε πρώτη φάση η επικράτηση των συνταγματαρχών αντιμετώπισε ελάχιστες αντιδράσεις, ιδιαίτερα όσον αφορά το διεθνές περιβάλλον της χώρας, με τις Η.Π.Α να στηρίζουν τους συνταγματάρχες. Στο απόγειο του «Ψυχρού Πολέμου» η χώρα παρέμενε μέρος της «Δυτικής Συμμαχίας» ενώ οι όποιες εθνικές βλέψεις και κατευθύνσεις της εξωτερικής πολιτικής εστιάζονταν κυρίως στο ζήτημα της Κύπρου, για την οποία η Χούντα (τουλάχιστον στα λόγια) υποστήριζε την ένωση. Σε εσωτερικό επίπεδο τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας δόθηκε βάρος σε μια οικονομική πολιτική, με εμπνευστή τον Ν. Μακαρέζο, η οποία στηρίχτηκε στην ανάπτυξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και τον αντιπληθωρισμό. Η πολιτική αυτή τα πρώτα χρόνια απέδωσε εν μέρει καρπούς εξαιτίας και των διεθνών οικονομικών συγκυριών αλλά στη συνέχεια αντιμετώπισε δυσκολίες με κυκλώματα παραοικονομίας να κάνουν δυναμική εμφάνιση (Ελληνική Εκπαιδευτική Εγκυκλοπαίδεια, 1992, 433-434).

Η στρατιωτική δικτατορία των συνταγματαρχών ήταν ένα απολυταρχικό καθεστώς στο οποίο την εξουσία ασκούσε η ηγετική ομάδα των συνταγματαρχών και κυρίως ο Γ. Παπαδόπουλος (σε πρώτη φάση) και μετέπειτα ο Δ. Ιωαννίδης. Το καθεστώς προσπάθησε να θέσει σε ισχύ σειρά θεσμών έτσι ώστε να συγκροτήσει ένα «στρατοκρατικό» πολιτειακό σύστημα. Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα την διαιώνιση της επιβολής των ένοπλων δυνάμεων στη διαχείριση των κρατικών υποθέσεων και παράλληλα τη δημιουργία ενός δήθεν φιλελεύθερου κοινοβουλευτικού προσώπειου στη δράση τους. Αυτό καθώς θεωρητικά το καθεστώς επέτρεπε πάντα μέσα σε συγκεκριμένα όρια έναν πλουραλισμό απόψεων ώστε

κάποιος να μπορέσει να εκφραστεί. Τα συγκεκριμένα όρια βέβαια διέφεραν ανάλογα με τη χρονική περίοδο και τις συνθήκες που επικρατούσαν κατά τη διάρκεια της επτάχρονης δικτατορίας και πάντα ορίζονταν από την ανώτερη κρατική εξουσία. Με την επιβολή της δικτατορίας αρκετοί πολιτικοί στρατιωτικοί και πολίτες που είχαν την δυνατότητα να αντιδράσουν άμεσα απέναντι στο καθεστώς ή ήταν δεδηλωμένα διαφωνούντες ως προς τις αρχές του, συνελήφθησαν ή τέθηκαν σε κατ' οίκον περιορισμό. Άρθρα του Συντάγματος, μιας και η χώρα κηρύχτηκε σε «κατάσταση πολιορκίας» ανεστάλησαν, καταργήθηκαν βασικά δημοκρατικά δικαιώματα και όλα τα πολιτικά κόμματα διαλύθηκαν. Το ίδιο το καθεστώς στη διάρκεια ύπαρξης του προσπάθησε να προωθήσει την αποπολιτικοποίηση του λαού έτσι ώστε να εδραιωθεί σε πιο στέρεες βάσεις, αντιμετωπίζοντας ωστόσο δυσκολίες (Βουϊδάσκη, 2004, 243: Στράτος, 1995, 31, 135-137). Το πρώτο βασικό ιδεολογικό στοιχείο του καθεστώτος ήταν η αναφορά και έκκληση στις υπερφυσικές αξίες του ελληνισμού με στόχο την επιστροφή σε μια αυθεντική ελληνο-χριστιανική παράδοση, με το χαρακτηριστικό σύνθημα της δικτατορίας «*Ελλάς, Ελλήνων, Χριστιανών*» να αντιπροσωπεύει ακριβώς το ιδεολογικό της περιεχόμενο. Σε αυτά τα πλαίσια καλλιεργούταν ένας από τους ιδεολογικούς πυλώνες του καθεστώτος περί «δημιουργίας ενός υγιούς και αναγεννημένου πολιτικού συστήματος». Το άλλο βασικό ιδεολογικό στοιχείο της δικτατορίας ήταν ο αντικομμουνισμός και η ερμηνεία της «σωτηρίας του έθνους» από τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Καλλιεργούταν το αφήγημα πως η δικτατορία είχε αναλάβει αυτή την σωτήρια για τη χώρα αποστολή και είχε «εθνικό χρέος» να τη φέρει εις πέρας. Ήδη από τις πρώτες ώρες της επιβολής της δικτατορίας, εκατοντάδες κομμουνιστές και μέλη της ΕΔΑ σε όλη τη χώρα συνελήφθησαν, φυλακίστηκαν και πήραν τον δρόμο της εξορίας για τη Λέρο και τη Γυάρο, ενώ την ίδια αντιμετώπιση είχαν όσοι δημοκρατικοί πολίτες τόλμησαν να αντιδράσουν (Βουϊδάσκη, 2004, 243: Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1992, 433: Στράτος, 1995, 136-137).

Η δικτατορία επιχείρησε να καταστήσει τον τομέα της εκπαίδευσης ένα μέσο για την οργανωμένη αναπαραγωγή των ιδεολογικών αρχών του καθεστώτος. Σχεδόν όλες οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 1964 καταργήθηκαν, επανήλθαν παλιά παιδαγωγικά προγράμματα (τα περισσότερα προπολεμικά) ενώ στο Δημοτικό μειώθηκαν οι ώρες διδασκαλίας της δημοτικής που ορίζονταν ως «μητρική γλώσσα» συγκριτικά με την καθαρεύουσα που χαρακτηριζόταν ως «Ελληνική Γλώσσα». Χαρακτηριστική για την προσπάθεια αναπαραγωγής και προπαγάνδηση των ιδεολογικών αρχών της δικτατορίας είναι η δήλωση ενός από τους θεωρητικούς της, του Κ. Χ. Βριώνη: «*Ο μέγας εχθρός της*

εθνικής προπαγάνδας είναι η αμφιβολία.. Γι αυτό, ποτέ δεν πρέπει να γίνεται επίκληση της λογικής των μαζών. Η εθνική προπαγάνδα πρέπει να απευθύνεται πάντοτε εις το συναίσθημα, το καθολικόν, το ολοκληρωτικόν συναίσθημα, το δίκαιον ή το άδικον, το ηθικόν ή το ανήθικον, την αγάπην ή το μίσος, την αλήθειαν ή το ψεύδος. Η εθνική προπαγάνδα έναν οδηγόν έχει: την υποκειμενικήν αλήθειαν του εθνικού συμφέροντος και ουδέποτε την οιανδήποτε αντικειμενικήν αλήθειαν» (Ραφαηλίδης, 1993, 420).

Το χρονικό της δικτατορίας συνεχίστηκε με την καταστολή του στρατιωτικού κινήματος του Βασιλιά στις 23 Μαΐου του 1973, τη φυγή του αντιτορπιλικού «Βέλους» στην Ιταλία κατά τη διάρκεια άσκησης του ΝΑΤΟ, την κατάργηση του θεσμού της Βασιλείας με «νόθο» δημοψήφισμα, την ανακήρυξη του Γ. Παπαδόπουλου ως Προέδρου της Δημοκρατίας τον Σεπτέμβρη του 1973 και την άρση του στρατιωτικού νόμου. Ωστόσο η πορεία «φιλελευθεροποίησης» της δικτατορίας, ανακόπηκε μετά τα γεγονότα της Νομικής και του Πολυτεχνείου στις 17 Νοέμβρη 1973, όπου οι φοιτητικές κινητοποιήσεις στη δεύτερη περίπτωση έλαβαν διαστάσεις μαζικότατης λαϊκής εξέγερσης. Ο Γ. Παπαδόπουλος ανατράπηκε με νέο πραξικόπημα στις 24-25 Νοεμβρίου από τον επικεφαλής της στρατιωτικής Αστυνομίας Δ. Ιωαννίδη. Ως νέος πρόεδρος ορίστηκε ο στρατιωτικός Φ. Γκιζίκης ενώ ορκίστηκε και νέα κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Α. Ανδρουτσόπουλο. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου είχε παράλληλα ως αποτέλεσμα την εκ νέου επιβολή στρατιωτικού νόμου και τις μαζικές συλλήψεις, φυλακίσεις και βασανισμούς αντιφρονούντων. Τους επόμενους μήνες οι χειρισμοί της δικτατορίας στο θέμα του Κυπριακού, μπλεγμένοι μέσα στους σχεδιασμούς του ΝΑΤΟ και των Η.Π.Α, σε συνδυασμό με την επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης ως αποτέλεσμα της παγκόσμιας ενεργειακής κρίσης, θα οδηγούσαν στην πτώση της. Το καθεστώς ασκούσε δριμεία πολεμική στον Πρόεδρο της Κύπρου, Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, κατηγορώντας τον ως αντίθετο της ένωσης και «εθνικό μειοδότη». Η δικτατορία συμμετείχε ενεργά στο πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου του 1974 που οδήγησε στην ανατροπή του Μακαρίου, γεγονός που εκμεταλλεύτηκε η Τουρκία βλέποντας την Ελλάδα να παρεμβαίνει ωμά στα εσωτερικά της Κύπρου και τις ακροδεξιές ελληνοκυπριακές δυνάμεις να επιτίθενται σε οικισμούς-κοινότητες Τουρκοκυπρίων. Σε πρώτο βαθμό η Τουρκία ζήτησε από τη Βρετανία την ανάληψη κοινής δράσης με βάση συνθήκη του 1960. Η απροθυμία όμως των Βρετανών οδήγησε σε στρατιωτική εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο στις 20 Ιουλίου (κάτι που αποτελούσε πιθανότατα και τον αρχικό στόχο της Τουρκίας) και οι σχέσεις Τουρκίας-Ελλάδας έφτασαν ένα βήμα πριν την τυπική έναρξη του πολέμου. Η επιστράτευση «φιάσκο» της κυβέρνησης Α. Ανδρουτσόπουλου που εξέθεσε την στρατιωτική αδυναμία της χώρας και η

κατοχή ήδη μέρους της Κύπρου από τους Τούρκους, είχε ως συνέπεια ένα έντονο κλίμα λαϊκής κατακραυγής το οποίο παρέλυσε το καθεστώς, οδηγώντας στην κατάρρευση του και μετάβαση της πολιτικής εξουσίας από τους στρατιωτικούς και με τη συγκατάθεση του Φ. Γκιζίκη. Ο Κ. Καραμανλής επέστρεψε από το εξωτερικό αναλαμβάνοντας ως Πρωθυπουργός στις 24 Ιουλίου, σηματοδοτώντας την έναρξη της Μεταπολίτευσης (Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1992, 435-437: Στράτος, 1995, 68, 109-110).

3.7 Η Μεταπολίτευση, το τέλος του «Ψυχρού Πολέμου και ο 21^{ος} αιώνας

Αυτή την περίοδο ουσιαστικά η εθνική πολιτική διαμορφώνεται και καθορίζεται από την ένταξη στην τότε Ε.Ο.Κ και χαρακτηρίζεται από τον «ευρωπαϊκό προσανατολισμό» της χώρας. Η σύνδεση με την Ε.Ε θα γίνει ακόμα εντονότερη μετά το τέλος του «Ψυχρού Πολέμου» και το 1991 και το νέο διεθνές περιβάλλον που διαμορφώθηκε. Η στρατηγική κατεύθυνση της εθνικής εξωτερικής πολιτικής παρά τις όποιες αλλαγές κυβερνήσεων συμβάδισε με την «πολιτική και οικονομική ενοποίηση» της Ένωσης. Ο στρατηγικός στόχος αυτός αφενός αποσκοπούσε στην οικονομική ανάπτυξη αλλά αφετέρου θεωρούταν ως μέσο για τη διασφάλιση της εθνικής άμυνας και ασφάλειας, στους νέους κινδύνους και προκλήσεις που αναδύθηκαν πολύ πιο έντομα μετά το 1991. Η ενσωμάτωση στην Ε.Ε και η διαμόρφωση κοινών πολιτικών, οικονομικών και ιδεολογικών-φιλελεύθερων κατευθύνσεων σε αρκετά ζητήματα για τα ευρωπαϊκά κράτη μέλη, είχε επίδραση πέρα από την εξωτερική εθνική πολιτική και στο περιεχόμενο και χαρακτηριστικά του τομέα της εκπαίδευσης με την προσπάθεια διαμόρφωσης κοινών αξόνων στην κοινή ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική.

Ήδη από το 1976 είχαν πραγματοποιηθεί σημαντικές μεταρρυθμίσεις στην οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος. Βασικά χαρακτηριστικά αποτελούσαν ο εκσυγχρονισμός του χαρακτήρα και του περιεχομένου της εκπαίδευσης, η καθιέρωση της υποχρεωτικής εννεαετούς φοίτησης, η κατοχύρωση του δημόσιου και δωρεάν χαρακτήρα της εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες, ενώ επανήλθε και η δημοτική ως βασική γλώσσα. Σε όλα τα νομοσχέδια και αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν έως το 1991 αποτυπωνόταν έντονα ιδεολογικές αντιλήψεις και θέσεις για τον κοινωνικοπολιτικό χαρακτήρα και οικονομικό ρόλο του σύγχρονου σχολείου (Μπουζάκης, 2003, 140). Η νέα κατεύθυνση που επικράτησε στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αναδεικνύεται ακόμα πιο έντονα από όλες τις μεταρρυθμίσεις και αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν ανά τακτά χρονικά διαστήματα από το 1991 μέχρι και τη σημερινή εποχή. Είναι χαρακτηριστικό πως στα νομοσχέδια της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας του 1997 πέρα από τον στόχο για σύνδεση του τομέα της

εκπαίδευσης με τις αλματώδεις εξελίξεις στον τομέα της τεχνολογίας, της παραγωγής και της κοινωνίας της γνώσης αποτυπώνονται έντονα σε θεωρητικό επίπεδο ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης αλλά και η ανάγκη αποτύπωσης νέων αντιλήψεων για τις καινούργιες «πολυπολιτισμικές κοινωνίες» που διαμορφώνονταν. Χαρακτηριστικά στην εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου 2525/97 αναφέρονται μεταξύ άλλων: «*Η ανθρωπιστική παιδεία, η καλλιέργεια της γλώσσας και της πολιτισμικής παράδοσης αλλά και η κατανόηση του διεθνούς περιβάλλοντος αποτελούν σταθερές αρχές της εκπαιδευτικής πολιτικής... η ανάγκη για κατανόηση και την αποδοχή του "άλλου" σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία... η εκπαίδευση οφείλει να διέπεται από τις αρχές της Δημοκρατίας και να παρέχει στον καθένα ισότιμη πρόσβαση στα αγαθά της παιδείας ανεξάρτητα από την κοινωνική του προέλευση και την οικονομική του κατάσταση, το γένος, το φύλο, τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις*» (Νόμος 2525/197-ΦΕΚ 188/Α/23/9/1997).

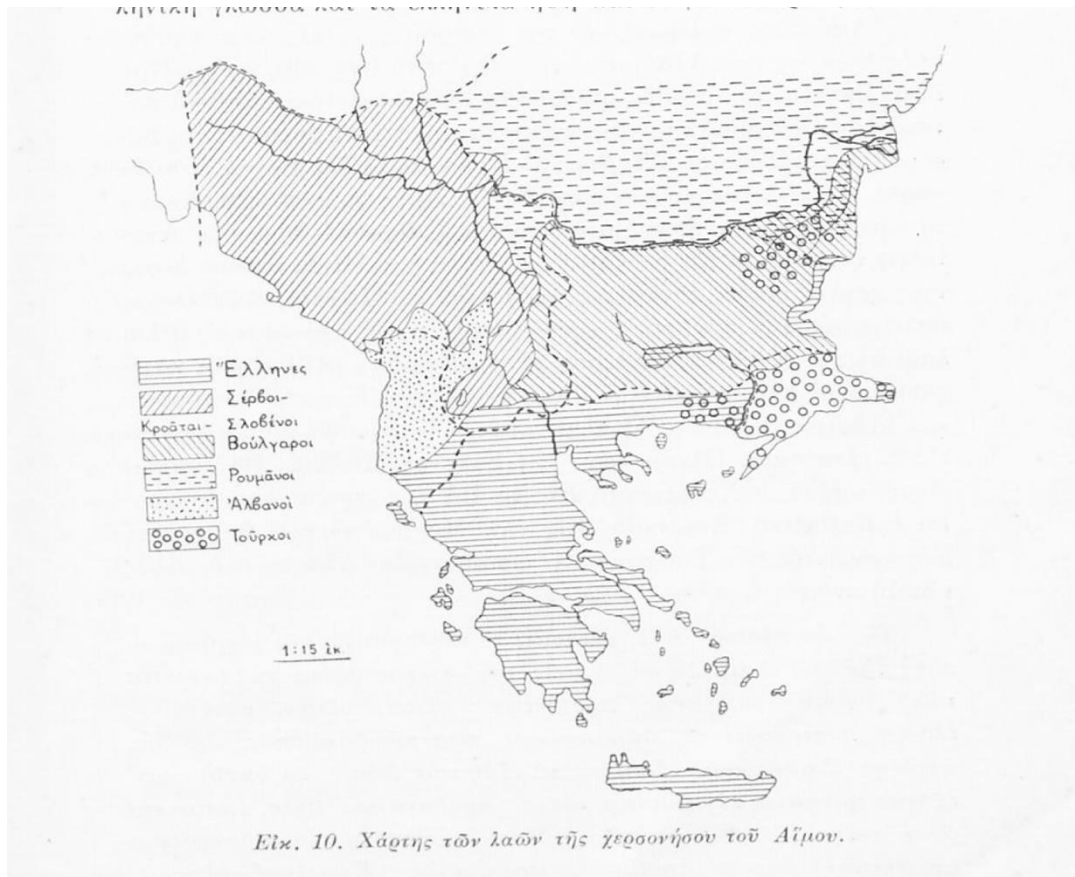
Στην πράξη αποτυπώνονταν η ανάγκη το περιεχόμενο της εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων να προσαρμοστεί στις αλλαγές και εξελίξεις σε κοινωνικό-οικονομικό και πολιτικό επίπεδο τόσο στο εσωτερικό αλλά και στο εξωτερικό της χώρας. Πραγματοποιούνται αλλαγές στο περιεχόμενο των συγγραμμάτων, όπως για παράδειγμα με τη συγγραφή νέων βιβλίων για το Νηπιαγωγείο, το Δημοτικό και το Γυμνάσιο το 2003. Το περιεχόμενο βέβαια των βιβλίων παρά την επιστημονική εμβάθυνση και τη βελτίωση των όρων συγγραφής τους, δεν μένει ανεπηρέαστος από πολιτικές επιδράσεις, εθνικές-ιδεολογικές κατευθύνσεις, γεγονός που αναδεικνύεται και στη συνέχεια της εργασίας.

Κεφάλαιο 4

Σύνορα, Εδαφική Ακεραιότητα και Θαλάσσια Κυριαρχία

Η αποτύπωση των συνόρων, της εδαφικής και θαλάσσιας κυριαρχίας του ελληνικού κράτους στους χάρτες δεν αποτέλεσε πάντοτε ιστορικά και πρακτικά ένα απλό ζήτημα. Τα όρια του ελληνικού κράτους δεν ταυτίζονταν πάντοτε με αυτά που θεωρούνταν ως όρια του ελληνικού έθνους ή τα υπαρκτά σύνορα του κράτους εκείνη την περίοδο, με αποτέλεσμα την ύπαρξη διαφοροποιήσεων ως προς την αποτύπωση των «επιθυμητών» συνόρων και των πραγματικών. Αν αναζητηθεί η περίοδος όπου εντοπίζονται ως επί το πλείστον τέτοιες περιπτώσεις στους χάρτες αυτή εντοπίζεται χρονικά πριν το 1950. Αφορούν δηλαδή τις περιόδους 1917-1922, την περίοδο του Μεσοπολέμου και αυτήν της δικτατορίας του Ι. Μεταξά. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στους περισσότερους χάρτες τα σύνορα και η εδαφική ακεραιότητα της χώρας αποτυπώνονται με σαφήνεια ως προς την πραγματικότητα χωρίς να εκφράζουν εθνικές διεκδικήσεις εις βάρος γειτονικών κρατών. Μετά το 1950 οι μόνες περιπτώσεις χαρτών που αποτυπώνουν διαφορετικά τα πραγματικά από τα «επιθυμητά» σύνορα του ελληνικού κράτους είναι αυτοί που σχετίζονται με την Κύπρο.

Οι μέθοδοι και ο τρόπος αποτύπωσης στους χάρτες με τους οποίους εκφράζονταν η εδαφική κυριαρχία, τα πραγματικά όρια και τα επιθυμητά σύνορα του ελληνικού κράτους την περίοδο του Μεσοπολέμου δεν ήταν πάντοτε οι ίδιοι. Ωστόσο μπορεί να αναδειχθεί μια κοινή συνισταμένη κατά την οποία περιοχές οι οποίες εμφανίζονται ευδιάκριτα εκτός των συνόρων του ελληνικού κράτους σκιαγραφούνται ως ελληνικές. Χαρακτηριστικοί για την κατάσταση που επικρατούσε και τους χάρτες που υπάρχουν στα βιβλία της Γεωγραφίας και της Ιστορίας όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου είναι οι χάρτες που ακολουθούν:

Εικόνα 3: Εθνολογικός Χάρτης των Βαλκανίων του Βιβλίου Γεωγραφίας της Β΄ Γυμνασίου, 1932

Στον παραπάνω χάρτη, οποίος προέρχεται από το βιβλίο του μαθήματος της Γεωγραφίας του έτους 1932, αποτυπώνεται η διαφοροποίηση των θεωρητικά πραγματικών συνόρων του ελληνισμού με τα τότε υπαρκτά σύνορα του ελληνικού κράτους συνδυαστικά με την έκφραση εθνικών διεκδικήσεων και «αλυτρωτισμών». Η περιοχή της Βορείου Ηπείρου και το νοτιότερο μέρος του τότε βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας αποτυπώνονται ως περιοχές με αποκλειστικά ελληνικό πληθυσμό που βρίσκονται εκτός των συνόρων του ελληνικού κράτους. Για την περίπτωση της Βορείου Ηπείρου είναι λογικό ο χάρτης να στηρίζεται στην ύπαρξη της ελληνορθόδοξης μειονότητας, η οποία ήταν αναγνωρισμένη ήδη από την Κοινωνία των Εθνών, χωρίς βέβαια πάλι να μπορεί να θεωρηθεί η Βόρεια Ήπειρος ως αμιγώς ελληνική περιοχή. Ωστόσο, η προσάρτηση της αποτελούσε βασικό στόχο για το τότε ελληνικό κράτος (Τσιτσελίκης και Χριστόπουλος, 2003, 18-20, 21-25). Για την περίπτωση του νοτίου τμήματος του βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας ως ελληνική περιοχή αποτυπώνεται η ευρύτερη περιοχή γύρω από το Μοναστήρι όπου υπήρχε ελληνόφωνη κοινότητα χωρίς κάτι τέτοιο

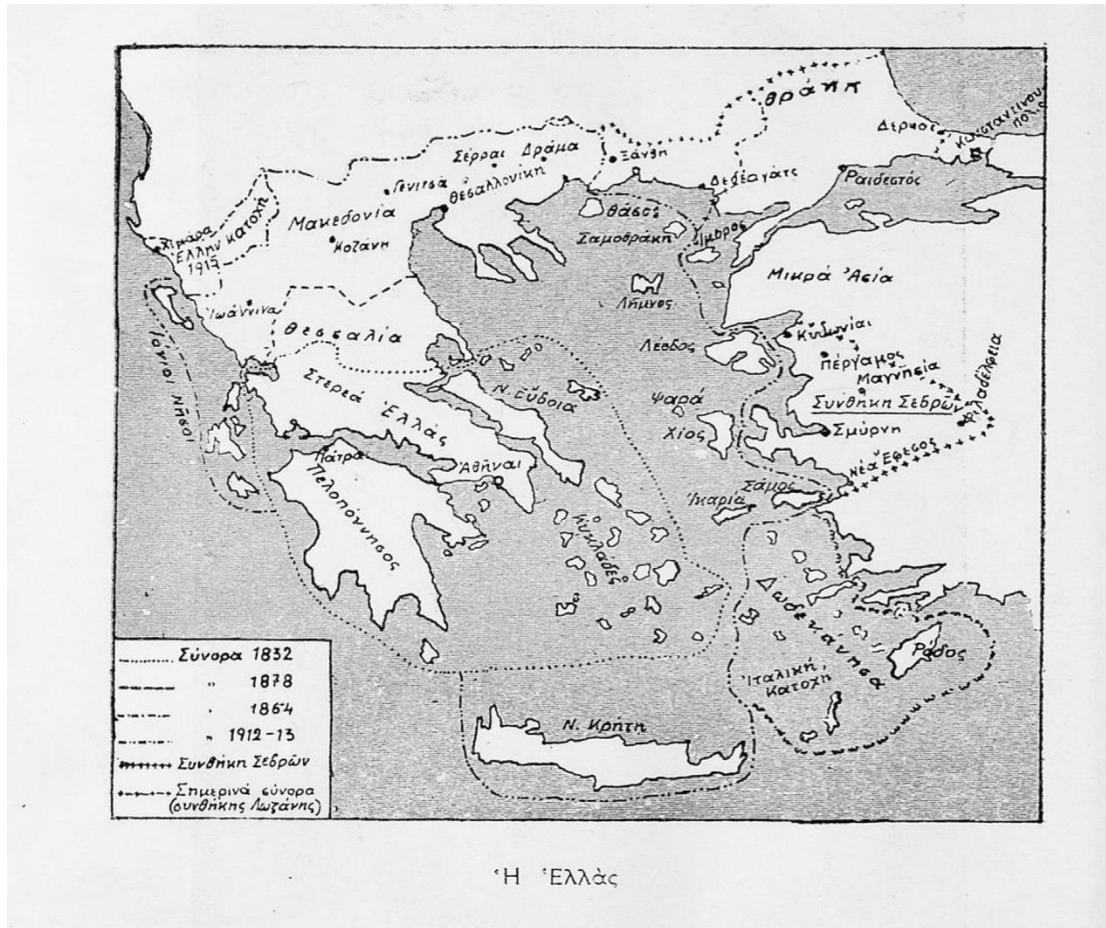
όμως να ισχύει για όλο το μέρος του βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας που παρουσιάζει ως ελληνικό ο χάρτης. Η υπόθεση που μπορεί να πραγματοποιηθεί είναι πως η αποτύπωση αυτή αφορά του σλαβόφωνους της περιοχής της δυτικής και βόρειας (γεωγραφικά) Μακεδονίας οι οποίοι είχαν βρεθεί στο επίκεντρο της αντιπαράθεσης μεταξύ Ελλάδος, Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας στα πλαίσια του «Μακεδονικού Αγώνα». Ο «σλαβομακεδονικός εθνικισμός» αν και είχε κάνει την εμφάνιση του με το έργο του Κ. Μισίρκοφ, «Μακεδονικές Υποθέσεις»⁷, μετά την αποτυχημένη εξέγερση του Ίλιντεν το 1903⁸, δεν είχε ακόμα σημαντική επιρροή στους σλαβόφωνους του συγκεκριμένου τμήματος της Μακεδονίας (Σφέτας, 2009, 429-432). Ουσιαστικά τη συγκεκριμένη περίοδο το ελληνικό κράτος επιχειρούσε να τους προσεταιρίσει και να τους αποτραβήξει από την όποια βουλγαρική επιρροή που σε βάθος χρόνου θα μπορούσε να προβεί ως επιζήμια για την εδαφική ακεραιότητα περιοχών της ελληνικής επικράτειας. Σε αυτά τα πλαίσια εντάσσονται και ενέργειες όπως η έκδοση του *Abecedar* το 1925 που αποτελεί το πρώτο αλφαβητάρι για τη γλώσσα των σλαβόφωνων της Μακεδονίας και το οποίο εκδόθηκε από το ελληνικό κράτος το 1925, αποτελώντας για όσο καιρό χρησιμοποιήθηκε θεωρητικά ως σχολικό εγχειρίδιο (βλ. Ευρωπαϊκό Γραφείο για τις Λιγότερες Ομιλούμενες Γλώσσες, 2006).

⁷ Τα γεγονότα της εξέγερσης του Ίλιντεν αποτέλεσαν το έναυσμα και την αφορμή ώστε ο σλαβόφωνος κάτοικος της Μακεδονίας από την περιοχή των Γιαννιτσών, Κρίστε Μισίρκοφ, να εκδώσει τον Δεκέμβριο του 1903 στη Σόφια το βιβλίο του με τίτλο «Μακεδονικές Υποθέσεις». Το βιβλίο αυτό αποτέλεσε τη σημαντικότερη μέχρι τότε θεωρητική τεκμηρίωση του «σλαβομακεδονικού σεπαρατισμού» ή «σλαβομακεδονικού εθνικισμού», θέτοντας την ιδεολογική βάση για την περαιτέρω ανάπτυξη του τις επόμενες δεκαετίες (βλ. Μισίρκοφ, 2003).

⁸ Η πραγματοποίηση της εξέγερσης του Ίλιντεν αποφασίστηκε στο 2^ο Συνέδριο της Ε.Μ.Ε.Ο (Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση), η οποία είχε «βουλγαρικό» προσανατολισμό, στις 24 Ιανουαρίου του 1903 στη Θεσσαλονίκη. Ξεκίνησε την ημέρα της θρησκευτικής γιορτής του Προφήτη Ηλία στις 20 Ιουλίου του 1903. Αρχικά σημείωσε επιτυχίες στις περιοχές του Μοναστηρίου (κατάληψη Κρούσοβου) και επεκτάθηκε κυρίως στις περιοχές των Σκοπίων, της Φλώρινας, της Καστοριάς και της Έδεσσας όσο αφορά την Δυτική Μακεδονία. Παράλληλα εξαπλώθηκε στις περιοχές των Σερρών στην ανατολική Μακεδονία και της Αδριανούπολης στη Θράκη με το Ανώτατο Κομιτάτο (Βερχοβιστές) που αποτελούσε βουλγαρική επαναστατική εθνικιστική οργάνωση, να συμμετέχει στο πλευρό της Ε.Μ.Ε.Ο στην εξέγερση απέναντι στα Οθωμανικά στρατεύματα. Ωστόσο, παρά τις πρώτες επιτυχίες, η αρνητική στάση των μεγάλων Δυνάμεων για αλλαγή του status quo στη Μακεδονία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία τη συγκεκριμένη περίοδο αλλά και η στρατιωτική υπεροπλία των Οθωμανών, έγειραν την «πλάστιγγα» εις βάρος των εξεγερμένων. Σαράντα χιλιάδες άνδρες του Οθωμανικού στρατού συγκρούστηκαν με τα αντάρτικα σώματα που αριθμούσαν περίπου δεκαπέντε χιλιάδες μάχιμους, έχοντας ως αποτέλεσμα μετά από μια περίοδο περίπου δύο μηνών στο «σβήσιμο» της εξέγερσης με σημαντικές καταστροφές στην Μακεδονία καθώς περισσότερα από εκατό μακεδονικά χωριά καταστράφηκαν ενώ οι απώλειες ανέρχονταν σε πέντε χιλιάδες νεκρούς (βλ. Biondich, 2011, 69: Jelavich, 1999, 94).

Τέλος, το άλλο στοιχείο που προκύπτει από την ανάλυση του συγκεκριμένου χάρτη είναι ο χαρακτηρισμός του μουσουλμανικού πληθυσμού της Θράκης ως Τούρκοι. Η αποτύπωση αυτή είτε προέρχεται από την επικρατούσα λαϊκή αντίληψη είτε ως ένα βαθμό χωρίς να λαμβάνει υπόψη της τη Συνθήκη της Λωζάννης του 1923. Με βάση τη συνθήκη η ανταλλαγή των πληθυσμών πραγματοποιήθηκε με βάση το θρήσκευμα (χριστιανοί-μουσουλμάνοι) χωρίς να λαμβάνονται υπόψη χαρακτηριστικά όπως η γλώσσα κλπ. Οι συγκεκριμένοι μουσουλμανικοί πληθυσμοί εξαιρέθηκαν της υποχρεωτικής ανταλλαγής όπως και οι χριστιανοί της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου ενώ αναγνωρίστηκαν μάλιστα ως θρησκευτική μειονότητα (Συνθήκη της Λωζάννης, 1923, 52-56). Για το ελληνικό κράτος ο συγκεκριμένος πληθυσμός θεωρούταν έως το 1954, αλλά και μετά το 1972⁹, ως Έλληνες υπήκοοι μουσουλμανικού θρησκεύματος, καθώς η όποια αναφορά σε τουρκική μειονότητα συνεπάγεται με την ανάδειξη συγκεκριμένων συνοριακών ζητημάτων. Πιθανότατα η αναφορά να πραγματοποιήθηκε με αυτόν τον τρόπο είτε εκ αγνοίας του δημιουργού του χάρτη, είτε γιατί τη συγκεκριμένη περίοδο, δηλαδή το 1932, ο χαρακτηρισμός των πληθυσμών αυτών ως τουρκικών, σε συνάρτηση με την τότε ύπαρξη των ελληνικών πληθυσμών σε Κωνσταντινούπολη, Ίμβρο και Τένεδο, δεν δημιουργούσε τον όποιο κίνδυνο για την εδαφική ακεραιότητα του ελληνικού κράτους.

⁹ Το 1954 με νόμο του ελληνικού κράτους τα σχολεία της μειονότητας χαρακτηρίστηκαν από μουσουλμανικά σε τουρκικά. Ο όρος αυτός θα αλλαζόταν ξανά σε Μειονοτικά ή Μουσουλμανικά από τη Δικτατορία το 1972. Η αλλαγή στον χαρακτηρισμό των Πομάκων από μουσουλμάνος σε Τούρκους πραγματοποιήθηκε το 1954 στην προσπάθεια αποκοπής της όποιας επιρροής της σοσιαλιστικής Βουλγαρίας στον σλαβόφωνο πομακικό πληθυσμό και κάτω από πιέσεις της Τουρκίας με αιτία την ανακαίνιση του Κυπριακού Ζητήματος. Βασική ανησυχία του ελληνικού κράτους εκείνη την περίοδο, μέσα στα ψυχροπολεμικά πλαίσια αποτελούσε η πιθανότητα η Βουλγαρία να αξιοποιήσει και να επηρεάσει του Πομάκους προς όφελος εδαφικών βλέψεων της (βλ. Κολιόπουλος, 2002, 355). Η επαναλλαγή του χαρακτηρισμού των σχολείων και της μειονότητας όπως είναι λογικό πραγματοποιήθηκε καθώς η πρότερη απόφαση του ελληνικού κράτους παρείχε βάση στην τουρκική πλευρά για συγκεκριμένες αξιώσεις όσο αφορά τη μειονότητα.

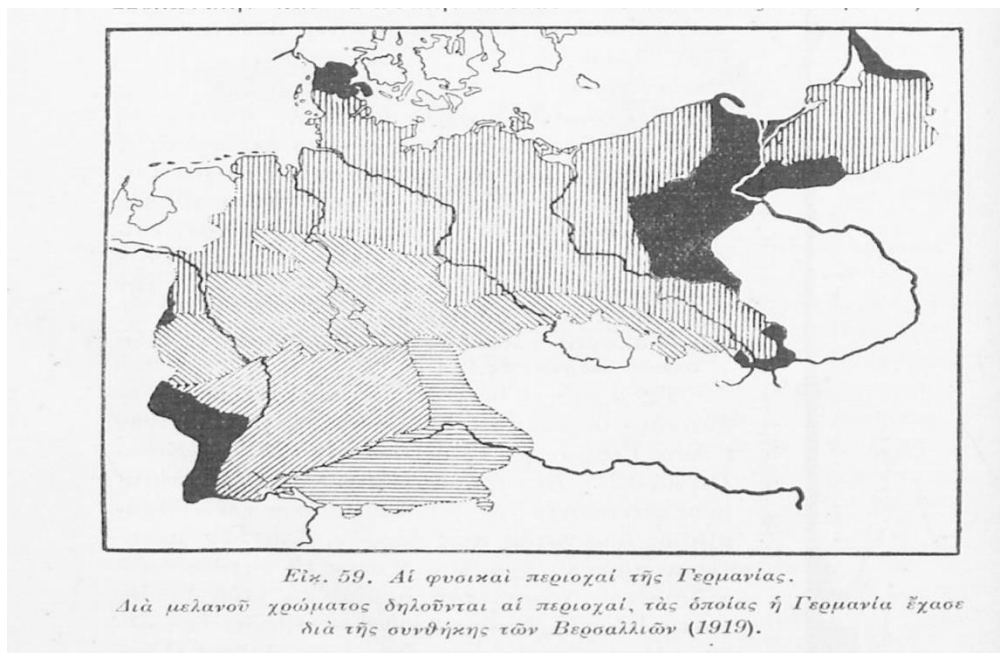

Εικόνα 5: Χάρτης του βιβλίου Ιστορίας για την τάξη της Ε' και ΣΤ' Δημοτικού του 1936

Παρόμοιος με τον προηγούμενο είναι και ο χάρτης των βιβλίων Ιστορίας του 1936 για τις τάξεις της Ε' και ΣΤ' Δημοτικού. Στον χάρτη ο οποίος αποτυπώνει τις εδαφικές προσαυξήσεις του νέου ελληνικού κράτους μέσα στον χρόνο, συγκεκριμένες περιοχές παρουσιάζονται εμμέσως ως ελληνικές. Με εξαίρεση τα Δωδεκάνησα όπου ξεκάθαρα χαρακτηρίζονται ξεκάθαρα ως περιοχή που βρίσκεται υπό την ιταλική κατοχή αρκετές περιοχές παρουσιάζονται ως περιοχές που άνηκαν προηγούμενα στην Ελλάδα για κάποιο χρονικό διάστημα, χωρίς ωστόσο να αναφέρονται πως τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή βρίσκονται από ξένη κατοχή. Με τον τρόπο όμως που αποτυπώνονται στον χάρτη δημιουργείται εμμέσως η αντίληψη περί ελληνικότητας τους. Όπως παρατηρείται και με βάση το υπόμνημα του χάρτη οι περιοχές της Ιωνίας στη Μικρά Ασία, η ανατολική Θράκη και η Βόρεια Ήπειρος μπορεί να ερμηνευτεί πως εντάσσονται απλά στην εδαφική εξέλιξη του ελληνικού κράτους μέσα στον χρόνο. Ο τρόπος όμως σκιαγράφησης των συνόρων του ελληνικού κράτους, συμπεριλαμβάνοντας και αυτές τις περιοχές, είναι πιο έντονος από τη σκιαγράφηση των

πραγματικών συνόρων, ενώ αντίστοιχα σε αυτές τις περιοχές καταγράφονται σημαντικές πόλεις με τα ελληνικά τους ονόματα, κάτι το οποίο πραγματοποιείται και για την περίπτωση της Κωνσταντινούπολης. Ουσιαστικά με τον τρόπο που ο χαρτογράφος αποτυπώνει τις συγκεκριμένες περιοχές στον χάρτη πραγματοποιεί μια έμμεση σύνδεση ως προς την ελληνικότητά τους.

Γενικότερα στα βιβλία της Ιστορίας και της Γεωγραφίας τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο παρατηρείται η διάκριση μεταξύ «φυσικών» και εθνικών/πραγματικών συνόρων και σε περιπτώσεις πέρα από την ελληνική. Πρόκειται για την περίοδο του Μεσοπολέμου όπου μια σειρά ευρωπαϊκά κράτη «ξεπηδούν» μετά τη διάλυση των αυτοκρατοριών στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη που ακολούθησε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ ως συνέπεια προκύπτουν μια σειρά εθνοτικά και εδαφικά ζητήματα (Κολιόπουλος, 2001, 323: Berstein και Milza, 1997, 283) τα οποία που επιλύθηκαν τελικά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοιας περίπτωσης αποτελεί ο χάρτης που ακολουθεί και αφορά τη Γερμανία και την αποτύπωση των εδαφών που απώλεσε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Συνθήκη των Βερσαλλιών το 1919.

Εικόνα 6: Χάρτης της Γερμανίας μετά τη συνθήκη των Βερσαλλιών όπου τα χαμένα γερμανικά εδάφη εντάσσονται στην κατηγορία-χαρακτηρισμό των «φυσικών γερμανικών περιοχών». Βιβλίο Γεωγραφίας Β΄ Γυμνασίου 1932

Ο συγκεκριμένος χάρτης προέρχεται από το βιβλίο της Γεωγραφίας της Β' Γυμνασίου το 1932. Είναι απολύτως φυσιολογικό ένας χάρτης να αποτυπώνει εδαφικές απώλειες και διαφοροποιήσεις μετά από κάποια πολεμική σύρραξη ή διπλωματική συμφωνία, ωστόσο είναι εξαιρετικά ιδιαίτερος ο χαρακτηρισμός των συγκεκριμένων εδαφών ως «φυσικά» γερμανικών, γεγονός που έρχεται ως ένα βαθμό σε σύγκρουση με την πραγματικότητα. Είναι γεγονός πως στα χαμένα γερμανικά εδάφη που αναπαριστούνται κατοικούσαν γερμανικοί εθνοτικοί πληθυσμοί, χωρίς ωστόσο πάντοτε να είναι ξεκάθαρα πλειοψηφία ενώ το μέλλον ορισμένων από αυτές τις περιοχές αποφασίστηκε μετά τη διενέργεια δημοψηφίσματος. Συγκεκριμένα:

Στη νοτιοδυτική γερμανική Αυτοκρατορία οι περιοχές της Αλσατίας και της Λωρραίνης είχαν (και έχουν) όντως γερμανόφωνους κατοίκους, ωστόσο δεν μπορούν να χαρακτηριστούν αμιγώς γερμανικές εξαιτίας της παρουσίας και γαλλόφωνων κατοίκων αλλά και κατοίκων που αυτοπροσδιορίζονταν τη συγκεκριμένη περίοδο ως Γάλλοι ασχέτως της ομιλούμενης γλώσσας τους. Μάλιστα οι περιοχές αυτές είχαν περάσει υπό τον γερμανικό έλεγχο μετά τον νικηφόρο για τη Γερμανία, γερμανό-γαλλικό πόλεμο του 1871 και τη συνθήκη της Λωρραίνης. Στο βόρειο τμήμα του χάρτη αντίστοιχα προβληματική είναι η αποτύπωση της περιοχής του Σλέσβιχ – Χολστάιν, το οποίο πέρασε υπό δανέζικο έλεγχο, ως μια πλήρη γερμανική περιοχή. Στην περιοχή αυτή με βάση τη Συνθήκη των Βερσαλλιών πραγματοποιήθηκε δημοψήφισμα και το βόρειο Σλέσβιχ – Χολστάιν αποφάσισε την ένταξη του στη Δανία, σε αντίθεση με το νότιο τμήμα της περιοχής το οποίο παρέμεινε γερμανικό έδαφος. Στο ανατολικό μέρος του χάρτη είναι απόλυτο να αναφερθεί κανείς σε «φυσικές» γερμανικές περιοχές όσον αφορά αυτές που από τότε αποτελούν εδάφη του πολωνικού κράτους. Για παράδειγμα στις περιοχές του Ποζέν (Πόζναν στα πολωνικά) και της Σιλεσίας κατοικούσαν μεικτοί γερμανικοί και πολωνικοί πληθυσμοί, με τους Πολωνούς να αποτελούν μικρή πλειοψηφία. Επιπρόσθετα το μέλλον περιοχών της Σιλεσίας και η ένταξη τους στο πολωνικό κράτος ή η παραμονή τους στο γερμανικό αποφασίστηκε με δημοψήφισμα (Feuchtwanger, 1995, 48-49, 50-53, 56; Herb, 2003, 49; Tooley, 1988, 63-64; Jurado, 2001, 17-18, 29, 32).

Επομένως η αναζήτηση «φυσικών» εθνικών συνόρων στο χάος εθνικό μωσαϊκό που κληροδότησε το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ιδιαίτερα στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, είναι εξαιρετικά προβληματική. Η διάλυση της Γερμανικής και Αυστροουγγρικής

Αυτοκρατορίας, η ανάδειξη νέων εθνών-κρατών και η ύπαρξη διαφιλονικούμενων περιοχών με μεικτούς εθνικά πληθυσμούς εκείνη την περίοδο καθιστά τον παραπάνω χαρακτηρισμό λάθος. Πάντως δεν υπάρχει η δυνατότητα να αιτιολογηθούν οι λόγοι για τη συγκεκριμένη αποτύπωση των συνόρων της Γερμανίας εκ μέρους του δημιουργού του χάρτη. Μπορεί να πραγματοποιηθεί η υπόθεση πως είτε πραγματοποιείται από άγνοια, είτε από την επιρροή της γερμανόφιλης τάσης που υπήρχε εκείνη την περίοδο στην ελληνική κοινωνία. Δεν πρέπει ωστόσο να συνδεθεί ο χάρτης αυτός με την επιρροή που άσκησε στην Ευρώπη και ως ένα βαθμό στην Ελλάδα, αργότερα τη δεκαετία του 1930, η άνοδος του Χίτλερ και του ναζιστικού κόμματος στην πολιτική εξουσία της Γερμανίας, καθώς ο χάρτης προϋπάρχει χρονικά και έχει δημιουργηθεί σε πρότερη χρονική περίοδο. Όποια ωστόσο και αν είναι η αιτία για τη συγκεκριμένη αποτύπωση των γερμανικών συνόρων στον χάρτη, δεν μπορεί να παραγνωριστεί πως ο χάρτης εκφράζει το γερμανικό «εθνικιστικό αφήγημα» της περιόδου του Μεσοπολέμου¹⁰.

Πρέπει να σημειωθεί πως στην περίπτωση της Γερμανίας η «γερμανική εθνική αφήγηση» της περιόδου επικρατεί αρκετές φορές στην αποτύπωση και στα δεδομένα των χαρτών των ελληνικών σχολικών βιβλίων, γεγονός που αναδεικνύεται και σε άλλα κεφάλαια της συγκεκριμένης εργασίας. Ένα ακόμη «γερμανικό παράδειγμα» αποτελεί ο φυσικός χάρτης της Γερμανίας που ακολουθεί. Ο συγκεκριμένος βρίσκεται στο βιβλίο Γεωγραφίας του Γυμνασίου του έτους του 1947 και πιθανότατα είναι παλαιότερος προπολεμικός χάρτης από την περίοδο 1936-1940.

¹⁰ Ως αποτέλεσμα της ήττας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και της επακόλουθης συνθήκης των Βερσαλλιών επικράτησε στον γερμανικό εθνικιστικό χώρο η αντίληψη περί «μαχαιριάς στην πλάτη» που οδήγησε στην ήττα του γερμανικού στρατού. Υπεύθυνοι για αυτήν ήταν στο εσωτερικό της χώρας οι Εβραίοι, οι κομμουνιστές και οι σοσιαλιστές. Το γεγονός πως ο γερμανικός στρατός βρισκόταν ακόμη σε γαλλο-βελγικό έδαφος στα δυτικά και επικρατούσε των Ρώσων στην ανατολή τη στιγμή που ξέσπασε η γερμανική επανάσταση που οδήγησε στην ανατροπή του Κάιζερ και στη συνθηκολόγηση της Γερμανίας ενίσχυε την παραπάνω αντίληψη, ασχέτως αν το γερμανικό επιτελείο εκτιμούσε (κάτι που δεν γνώρισε προφανώς ο μέσος εθνικιστής) πως η Γερμανία θα ήταν σε θέση να διεξάγει πόλεμο για ελάχιστο ακόμη χρονικό διάστημα, εξαιτίας της οικονομικής και πολεμικής κατάστασης που είχε δημιουργηθεί. Η απώλεια των γερμανικών εδαφών ερμηνεύονταν ως αποτέλεσμα της «προδοσίας» από τον «εσωτερικό εχθρό» και της συνθήκης των Βερσαλλιών που υπέγραψε η Δημοκρατία της Βαϊμάρης. Ως προέκταση, τα εδάφη αυτά χαρακτηρίζονταν από τον γερμανικό εθνικιστικό χώρο την περίοδο του Μεσοπολέμου ως καθαρά γερμανικά και η επιστροφή τους με κάθε μέσο στη Γερμανία αποτελούσε βασική θέση του «αφηγήματος τους» (βλ. Feuchtwanger, 1995, 5, 24; Gerwarth, 2008, 182, 185-187; Herb, 2003, 10-12; Sammartino, 2010, 60-63)

Εικόνα 7: Φυσικός χάρτης της Γερμανίας, Βιβλίο Β' Γυμνασίου 1947

Σε αυτόν παρατηρείται πως η Αυστρία, η ανατολική Πρωσία, περιοχές της Πολωνίας και η περιοχή της Σιλεσίας παρουσιάζονται ως γερμανικές περιοχές εντός των συνόρων του γερμανικού κράτους, γεγονός που αντιβαίνει την πραγματικότητα εκείνης της περιόδου. Η Γερμανία μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου βρισκόταν υπό τετραπλή ζώνη κατοχής από την Ε.Σ.Σ.Δ, τις Η.Π.Α, τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία, τα ανατολικά της εδάφη είχαν περάσει υπό πολωνικό έλεγχο με εξαίρεση την περιοχή το Κόνιγκσμπεργκ στην ανατολική Πρωσία όπου βρίσκονταν υπό σοβιετικό έλεγχο και αποτελεί μέχρι σήμερα το ρωσικό λιμάνι-θύλακα του Καλίνινγκραντ (Painter, 2002, 13). Ακόμη σε πόλεις όπως το Μπρεσλάου ή η Κονιξβέργη, οι γερμανικές ονομασίες είχαν πάψει να υφίστανται.

Σε γενικότερα πλαίσια όμως μετά το 1950 η εδαφική ακεραιότητα του κάθε κράτους, τα σύνορα και η θαλάσσια κυριαρχία τείνουν να αποδίδονται στους χάρτες αρκετά έγκυρα και με συνάφεια ως προς την πραγματικότητα. Σπάνια συναντώνται εξαιρέσεις και κυρίως αυτό αφορά χάρτες παλαιότερης περιόδου που χρησιμοποιούνται ακόμη στα σχολικά βιβλία.

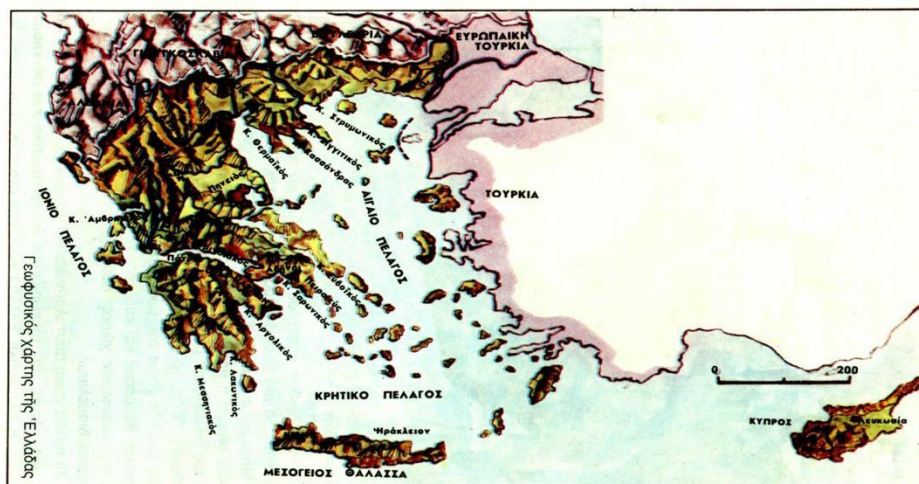
Όσο αφορά την περίπτωση της Ελλάδος η μόνη διαφοροποίηση που παρατηρείται αφορά την Κύπρο. Στην περίπτωση της Κύπρου τα σύνορα νησιού μετά την ανεξαρτησία του από τη Μεγάλη Βρετανία το 1960 σε συνδυασμό με αυτά του ελληνικού κράτους δεν αποδίδονται

πάντοτε με τον ίδιο τρόπο. Μπορεί τη σύγχρονη περίοδο να είναι συνηθισμένο η Κύπρος να αποτυπώνεται στους σχολικούς χάρτες ως ένα ξεχωριστό κράτος με το βόρειο τμήμα του να βρίσκεται υπό τουρκική κατοχή, συμβαδίζοντας με τις διεθνείς συνθήκες¹¹ και αποφάσεις του Ο.Η.Ε¹². Ωστόσο η συγκεκριμένη χαρτογραφική αποτύπωση δεν ήταν ο κανόνας μετά το 1960.

Η αποτύπωση η όχι της Κύπρου ως μέρος της ελληνικής επικράτειας σχετίζονταν μέσα στο χρόνο κυρίως με την επίδραση των πολιτικών και διεθνών εξελίξεων αλλά και τις εξελίξεις στο Κυπριακό ζήτημα. Ειδικότερα τα πρώτα χρόνια μετά την ανεξαρτησία της Κύπρου από τη Μεγάλη Βρετανία το 1960, αναπτύχθηκε έντονα και με σημαντική επίδραση το αίτημα για «Ένωση» της Κύπρου με την Ελλάδα τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και στο νησί (Κολιόπουλος, 2002, 359-361). Η κατάσταση αυτή η οποία διήρκησε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, με την νέα πραγματικότητα που διαμόρφωσε η επέμβαση του «Αττίλα» και η κατοχή του βορείου τμήματος του νησιού, εκμηδενίζοντας της όποιες πιθανότητες περί ένωσης με την Ελλάδα. Η εθνική επιδίωξη για ένταξη της Κύπρου εντός των ελληνικών συνόρων αποτυπώνεται σε χάρτες της περιόδου ακόμη και μετά το 1974. Είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα ο χάρτης που ακολουθεί.

¹¹ Η δημιουργία της Κυπριακής Δημοκρατίας ως ξεχωριστό κράτος, στην πολιτική ζωή του οποίου θα έχουν δικαιώματα και συμμετοχή και οι δύο εθνικές ομάδες του νησιού, προβλέπεται από τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου το 1959 στις οποίες συμφώνησαν μεταξύ άλλων και η Ελλάδα και η Τουρκία. Παρά τις επιδιώξεις του Μακάριου το 1963 και τις τροποποιήσεις του κυπριακού συντάγματος όλα τα επόμενα χρόνια και μετά την εισβολή του 1974, το σύνταγμα που προήλθε από τις δύο παραπάνω συμφωνίες αποτελεί τη βάση του σημερινού συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας και της ύπαρξης της ως ανεξάρτητο κράτος (βλ. Γιάγκου, 2015).

¹² Η δημιουργία της «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βορείου Κύπρου» ως ξεχωριστό κράτος πραγματοποιήθηκε το 1983 από την Τουρκία γεγονός που καταδικάστηκε από τον Ο.Η.Ε με το Ψήφισμα 541/1983 καλώντας όλα τα υπόλοιπα κράτη του πλανήτη να μην αναγνωρίσουν το νεοσύστατο κράτος θεωρώντας τη δημιουργία του ως παράνομη. Στη βάση αυτού του ψηφίσματος κινούνται και μετέπειτα αποφάσεις και κατευθύνσεις για το Κυπριακό ζήτημα που θεωρούν το βόρειο τμήμα της Κυπριακής Δημοκρατίας ως έδαφος υπό κατοχή και όχι ξεχωριστό κράτος (βλ. Security Council of the United Nations, Resolution 541, 1983).

Εικόνα 8: Γεωφυσικός Χάρτης της Ελλάδος, Βιβλίο Γεωγραφίας ΣΤ' Δημοτικού 1977

Σε αυτόν αν και πρόκειται για έναν γεωφυσικό χάρτη της ελληνικής επικράτειας από βιβλίο Γεωγραφίας του 1977, η Κύπρος σκιαγραφείται ολόκληρη ως ελληνικό έδαφος και μέρος του ελληνικού κράτους. Το παραπάνω, ακόμα και αν αποτελεί χάρτη ή βιβλίο παλαιότερης περιόδου, αποτελεί έκφραση του αιτήματος για την «Ένωση» αλλά και παραγνώριση της κατάστασης που διαμόρφωσε η τουρκική εισβολή στο νησί ή των ισχύων διεθνών συνθηκών. Όποιος και αν είναι ο λόγος πάντως, το αποτέλεσμα είναι πως στον συγκεκριμένο χάρτη όπως και σε άλλους παρόμοιους τα εθνικά σύνορα και η εθνική κυριαρχία του ελληνικού κράτους αποδίδεται διαφοροποιημένη ως προς την υφιστάμενη πραγματικότητα, καθιστώντας ως ένα βαθμό το «εθνικά επιθυμητό» ως πραγματικό.

Συνολικότερα από τη μελέτη των χαρτών των βιβλίων της Ιστορίας και της Γεωγραφίας, ως προς την αποτύπωση της εδαφικής και θαλάσσιας κυριαρχίας, κυρίως του ελληνικού κράτους, όλη την περίοδο που εξετάζεται προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

Η εδαφική κυριαρχία και τα σύγχρονα σύνορα του ελληνικού κράτους αποτυπώνονται με ακρίβεια και τυπικότητα ως προς το διεθνές περιβάλλον μετά το 1950, με εξαίρεση ως ένα βαθμό την περίπτωση της Κύπρου, κάτι το οποίο δεν ισχύει για την περίοδο πριν το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Εκεί τα πραγματικά σύνορα διαφοροποιούνται με τα «φυσικά» ή

«πραγματικά εθνικά» σύνορα του ελληνικού κράτους, κατά τους συντάκτες των βιβλίων και χαρτογράφους, εκφράζοντας μια σειρά επιδιώξεις και «αλυτρωτισμούς» για εδάφη που εκείνη την περίοδο υπάγονταν σε γειτονικά κράτη.

Οι διαφορές αυτές που παρατηρούνται στους χάρτες πριν και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σχετίζονται στην πράξη με την επιρροή της «Μεγάλης Ιδέας» την πρώτη χρονική περίοδο, τις εθνικές διεκδικήσεις και το ιστορικό πλαίσιο της περιόδου όπου τους επέτρεπε να εκφραστούν. Η ύπαρξη αυτών των επιδιώξεων εκπορεύονταν από την «εθνική αφήγηση» της ιστορίας, τον κοντινό ιστορικό χρόνο με γεγονότα όπως η Μικρασιατική Καταστροφή, εξυπηρετώντας παράλληλα κατά πάσα πιθανότητα λόγους «πολιτικής κατανάλωσης» και στο εσωτερικό της χώρας. Ωστόσο, πρέπει να ληφθεί υπόψη πως εξαιτίας της διαμόρφωσης των εθνικών συνόρων όλη εκείνη την ευρύτερη χρονικά περίοδο αλλά και της χρονικής εγγύτητας με την προσαύξηση των εδαφών του ελληνικού κράτους, υπάρχει ως ένα βαθμό λογική στην αποτύπωση των συγκεκριμένων επιδιώξεων καθώς η κατάσταση θεωρούνταν ρευστή. Τα Δωδεκάνησα για παράδειγμα, όντως εντάχθηκαν τελικά στην ελληνική επικράτεια μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, κάτι το οποίο δεν συνέβη για μια σειρά άλλες περιπτώσεις. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με τη διεθνής πραγματικότητα που διαμόρφωσε ο «Ψυχρός Πόλεμος» ως προς την ύπαρξη συγκεκριμένων συνόρων και την «εθνική ομοιογενοποίηση» της Ελλάδος αλλά και των γειτονικών κρατών οι όποιες πιθανότητες για έκφραση εθνικών επιδιώξεων που σχετίζονταν με συνοριακές αλλαγές ήταν αν όχι αβάσιμες, σίγουρα δυσεφάρμοστες και ουτοπικές.

Τέλος, αποτελεί ερωτηματικό η επίδραση που είχαν στους μαθητές η χρήση των συγκεκριμένων χαρτών στα εκπαιδευτικά συγγράμματα, συνδυαστικά με την «εθνική αφήγηση» της ιστορίας. Κρίνοντας βέβαια ως ένα βαθμό για τις αντιλήψεις περί «χαμένων πατρίδων» και «χαμένων ελληνικών εδαφών» που επικράτησαν στην ελληνική κοινωνία αλλά και στον πολιτικό-δημόσιο λόγο για μεγάλη χρονική περίοδο κατά τον 20^ο αιώνα μπορεί να ισχυριστεί κανείς πως η χρήση της χαρτογραφίας στα γενικότερα πλαίσια του εκπαιδευτικού συστήματος, είχε σημαντική επίδραση. Βέβαια, εξαιτίας της απουσίας συγκεκριμένων επιστημονικών μελετών της κοινής γνώμης τις συγκεκριμένες χρονικές περιόδους, η παραπάνω επίδραση πέρα από γενικότερες διατυπώσεις, παραμένει σε σημαντικό βαθμό απροσδιόριστη.

Κεφάλαιο 5

Εθνικοί αλυτρωτισμοί, αποτύπωση της «εθνικής» ιστορίας, ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας και εθνική ομοιογένεια

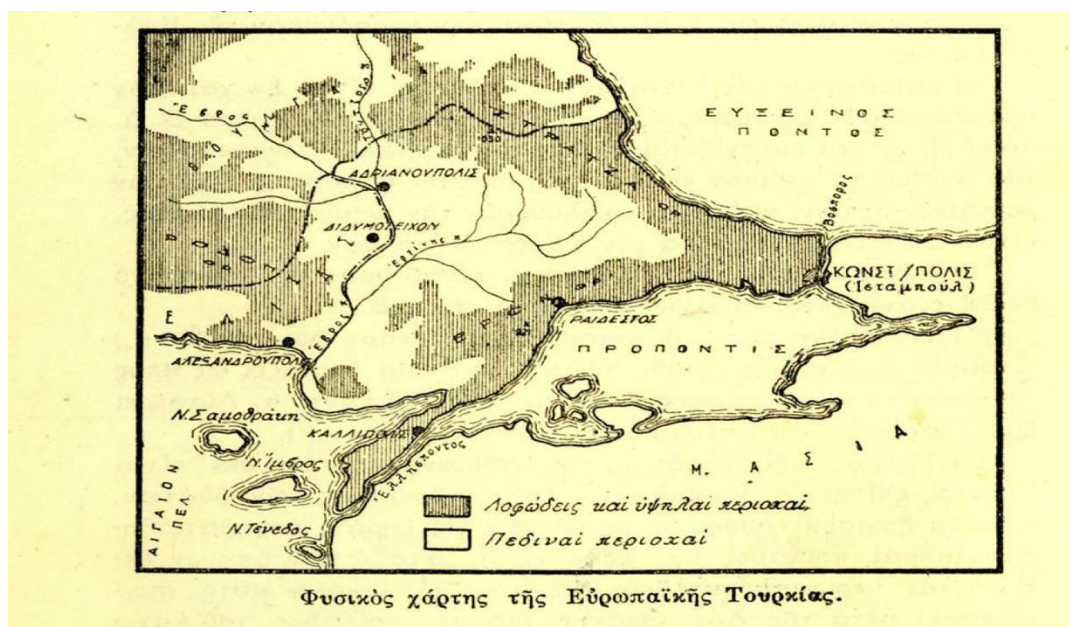
Το συγκεκριμένο κεφάλαιο όπως είναι λογικό από τον τίτλο του συνδέεται ως ένα βαθμό άμεσα με το προηγούμενο. Η έκφραση εθνικών αλυτρωτισμών στις περισσότερες περιπτώσεις δεν γίνεται ξέχωρα από την αποτύπωση των συνόρων τόσο της πραγματικής όσο και της επιδιωκόμενης εδαφικής κυριαρχίας του ελληνικού κράτους. Ουσιαστικά η αποτύπωση τους συμβαδίζει χρονικά με την έκφραση των όποιων εθνικών διεκδικήσεων. Είναι πολύ πιο έντονη πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και αποτυπωμένη σε αρκετούς σχολικούς χάρτες, γεγονός που σταδιακά μεταβάλλεται μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, δηλαδή στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα αλλά και στον 21^ο αιώνα. Η αποτύπωση τους συνήθως συνδυάζεται με την αποτύπωση των επιδιωκόμενων εθνικών συνόρων, ωστόσο όπως αναδεικνύεται από την εξέταση των χαρτών πραγματοποιείται κυρίως και με έναν ακόμη τρόπο. Με την αποτύπωση σε χάρτες και χρήση των ελληνικών τοπωνυμίων σημαντικών πόλεων οι οποίες θεωρούνταν ως ελληνικές. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του χάρτη του βιβλίου Γεωγραφίας που ακολουθεί, ο οποίος χρονικά τοποθετείται μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Εικόνα 9: Χάρτης της ΣΤ' Δημοτικού του άτλαντα της Ευρώπης, χωρίς ημερομηνία.

Στον συγκεκριμένο χάρτη αποτυπώνονται εμμέσως οι εθνικές επιδιώξεις για την περιοχή της Βορείου Ηπείρου. Ο χάρτης ο οποίος έχει σκοπό να αναδείξει τις σημαντικότερες ελληνικές πόλεις, περιλαμβάνει το Αργυρόκαστρο, τη Χιμάρα και την Κορυτσά οι οποίες βρίσκονται εκτός των ελληνικών συνόρων και εντός της αλβανικής επικράτειας. Είναι επίσης χαρακτηριστικό πως αναγράφονται και η Κωνσταντινούπολη και η Αρτάκη επί τουρκικού εδάφους. Τον χαρακτήρα ανάδειξης της ελληνικότητας των πόλεων που υπηρετεί η παραπάνω επισήμανση πόλεων εκτός ελληνικού εδάφους, ενισχύει και η απουσία οποιαδήποτε άλλης αναφοράς σε μεγάλη ή σημαντική πόλη (μη θεωρητικά ελληνικής) σε κάποιο από τα γειτονικά κράτη. Όσο αφορά την αναφορά στην Κωνσταντινούπολη μπορεί να υποθεθεί πως ο χάρτης εφόσον χρονικά τοποθετείται λίγο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (μιας και τα Δωδεκάνησα παρουσιάζονται ως ελληνικό έδαφος) λαμβάνει υπόψη του την παρουσία της ελληνορθόδοξης μειονότητας της πόλης καθώς αυτή εκδιώχθηκε τη δεκαετία του 1950 και κυρίως μετά τα Σεπτεμβριανά του 1955 (Κολιόπουλος, 2002, 355). Στον αντίποδα, καμία από τις ιστορικές και από την αρχαιότητα ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας δεν επισημαίνεται ή αναγράφεται με την ελληνική της ονομασία.

Άλλο ένα παράδειγμα αποτελεί ο χάρτης του βιβλίου της Β΄ Γυμνασίου του 1947 που ακολουθεί:

Εικόνα 10: Χάρτης του Βιβλίου της Γεωγραφίας, Β΄ Γυμνασίου 1947

Στον παραπάνω χάρτη που αφορά την αποτύπωση των εδαφών της ευρωπαϊκής Τουρκίας, οι πόλεις της γεωγραφικής αυτής περιοχής σηματοδοτούνται με τα ελληνικά τους

ονόματα όπως Καλλίπολη, Ραιδεστός και Αδριανούπολη. Ιδιαίτερη είναι η αναφορά στην Κωνσταντινούπολη που σηματοδοτείται με μεγαλύτερη γραμματοσειρά ενώ είναι η μόνη πόλη όπου υπάρχει αναφορά στην τουρκική της ονομασία.

Γενικότερα μέχρι το 1950 και ιδιαίτερα όσο αφορά την περίπτωση της Τουρκίας παρατηρείται η αποτύπωση των πόλεων της σε Μικρά Ασία και ανατολική Θράκη αποκλειστικά με τη χρήση των ελληνικών τους ονομάτων χωρίς να γίνεται αναφορά στα τουρκικά, αποτελώντας έτσι μια έμμεση έκφραση της «ελληνικότητας» των περιοχών αυτών. Το γεγονός αυτό σταδιακά αλλάζει μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο όπου τα τουρκικά ονόματα των πόλεων αρχίζουν να εμφανίζονται σε πιο σταθερή βάση στους σχολικούς χάρτες. Χαρακτηριστικός είναι ο αντίστοιχος χάρτης της ευρωπαϊκής Τουρκίας του 1965 που ακολουθεί.

Εικόνα 11: Χάρτης Βιβλίου Γυμνασίου της Γεωγραφίας, 1965

Στον παραπάνω χάρτη παρατηρείται πλέον η ταυτόχρονη αναφορά των τουρκικών ονομασιών έστω και σε παρένθεση για μια σειρά πόλεις. Η αλλαγή αυτή σηματοδοτεί και την αποδοχή της οριστικής πλέον διατήρησης των πόλεων και περιοχών που κάποτε επικρατούσε ή πλειοψηφούσε και πλειοψηφούσε το ελληνικό στοιχείο, στο σύγχρονο τουρκικό κράτος.

Τις περισσότερες φορές η έμμεση ή άμεση αναφορά σε πόλεις γειτονικών κρατών ως ελληνικές πέρα από την έκφραση μιας μορφής αλυτρωτισμού συνδυάζεται παράλληλα με το κυρίαρχο αφήγημα της εθνικής ιστορίας. Με βάση τη μελέτη των χαρτών μπορεί σε γενικότερο βαθμό να διατυπωθεί πως η επιρροή της «Μεγάλης Ιδέας» και των διεκδικήσεων που απέρρεαν από αυτήν αποτυπώνεται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στους σχολικούς χάρτες μέχρι και την έναρξη του «Ψυχρού Πολέμου» και την παγίωση των σύγχρονων ελληνικών συνόρων, με ειδική περίπτωση όπως αναφέρθηκε και παραπάνω να αποτελεί η περίπτωση της Κύπρου. Περιοχές όπως η Βόρεια Ήπειρος και περιοχές της Μικράς Ασίας και της ανατολικής Θράκης οι οποίες αντιμετωπίζονταν ως ελληνικές με βάση την κυρίαρχη εθνική αφήγηση χρειάζονταν να αποτυπώνουν την «ελληνικότητα» τους και στους χάρτες.

Η επίδραση του αφηγήματος της «εθνικής ιστορίας» στους χάρτες των σχολικών βιβλίων έχει μια διαρκή αποτύπωση ενώ γίνεται εξαιρετικά έκδηλη στην περίπτωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της Μεσαιωνικής περιόδου. Στη βάση της ανάγκης σύνδεσης μεταξύ της κλασικής αρχαιότητας και του σύγχρονου ελληνικού κράτους (Ηρακλείδης, 2001, 20-22) και στην ανάδειξη της εθνικής ιστορικής συνέχειας μέσα στην πορεία του χρόνου, αρκετές φορές η Βυζαντινή Αυτοκρατορία «αντιμετωπίζεται» ως ένα ξεκάθαρα ελληνικό μεσαιωνικό βασίλειο. Χαρακτηριστικοί είναι οι χάρτες που ακολουθούν:

Εικόνα 12: Χάρτης Βιβλίου Ιστορίας Α' Τάξης Δημοτικού του 1925

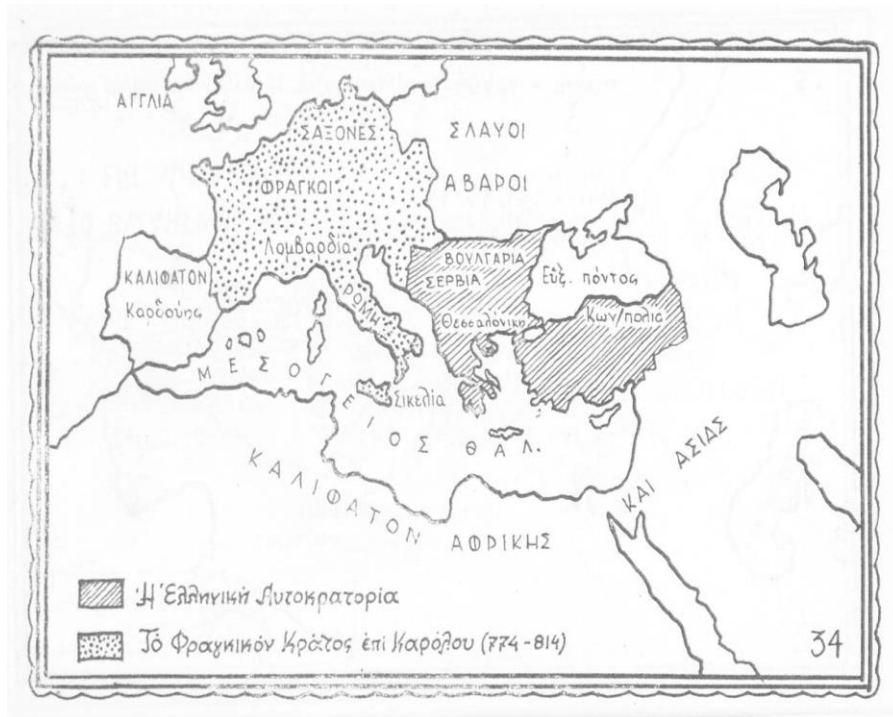

Εικόνα 13: Χάρτης Βιβλίου Ιστορίας Ε Τάξης Δημοτικού του 1929

Είκ. 12. 'Η Έλληνική Αυτοκρατορία επί 'Ηρακλείου.

Εικόνα 14: Χάρτης Βιβλίου Ιστορίας Ε' Τάξη Δημοτικού του 1934

Εικόνα 15: Χάρτης Βιβλίου Γεωγραφίας Δ', Ε' και ΣΤ' τάξης Δημοτικού του 1955

Παρατηρείται κυρίως μέχρι τη δεκαετία του 1950 η συχνή αναφορά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ως Ελληνικής Αυτοκρατορίας σε διαφορετικές περιόδους της πορείας της μέσα στον χρόνο. Η χρήση αυτής της ονομασίας εντάσσεται στην προσπάθεια σύνδεσης του κλασικής ελληνικής αρχαιότητας με το σύγχρονο ελληνικό κράτος και υπαγορεύεται ουσιαστικά από το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα της περιόδου. Η σύνδεση αυτή και ο βαθμός απόδοσης ελληνικών χαρακτηριστικών στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στον ένα ή στον άλλο βαθμό αποτελεί ένα ερώτημα που έχει απασχολήσει την επιστήμη της ιστορίας με ιστορικούς να εκφράζουν διαφορετικές θέσεις, μέχρι τον βαθμό της πλήρους αντίθεσης και διαφοροποίησης μεταξύ τους¹³. Ανεξαρτήτου όμως της όποιας ιστορικής εγκυρότητας της

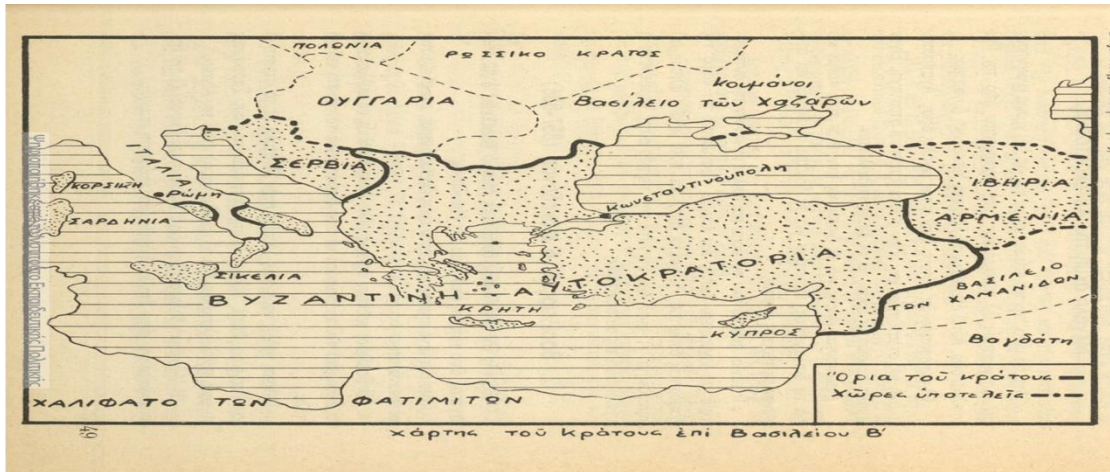
¹³ Στον ελληνικό χώρο η θεώρηση περί πλήρους ελληνικότητας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας προήλθε από τον διανοούμενο Σπυρίδων Ζαμπέλιο και τον πατέρα της ελληνικής εθνικής ιστορίας Κωνσταντίνο Παπαρηγόπουλο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στο έργο του *Η Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, παρότι τη σημερινή περίοδο η θέση αυτή δεν βρίσκει παρά ελάχιστους υποστηρικτές στην ευρύτερη ακαδημαϊκή κοινότητα. Ωστόσο αποτέλεσε μέχρι πρόσφατα και το νέο βιβλίο *Ιστορίας του 2017*, βασική αντίληψη που καλλιεργούταν ως ένα βαθμό από το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Πέρα από την αξιοποίηση της παραπάνω θέσης για την ανάπτυξη της σύγχρονη ελληνικής εθνικής ταυτότητα, την περίοδο του «Ψυχρού Πολέμου» η αξιοποίηση της βυζαντινής ιστορίας χρησιμοποιήθηκε ως ένα εργαλείο απέναντι στον σλαβικό εθνικισμό και στον κομμουνισμό ενώ στη βάση της αναπτύχθηκε η

παραπάνω θέσης πραγματολογικά δεν είναι ορθό να προσεγγίζεται - «βαφτίζεται» το οποιοδήποτε μεσαιωνικό βασίλειο ή αυτοκρατορία με εθνικούς όρους του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα.

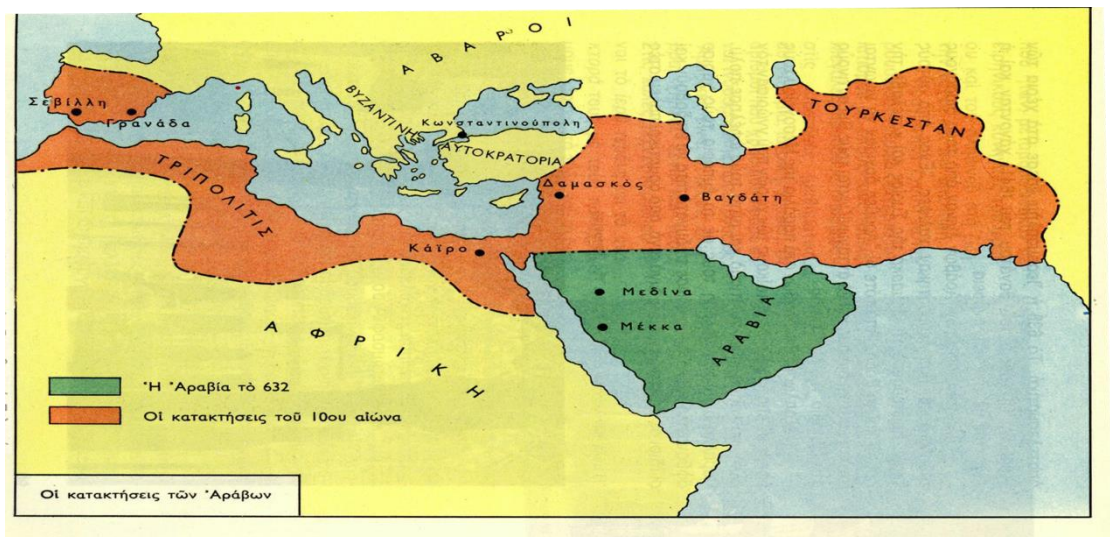
Βέβαια, ακόμα και στο παραπάνω ζήτημα παρατηρούνται διαφορετικές προσεγγίσεις ακόμη και στα σχολικά βιβλία της ίδιας περιόδου. Ταυτόχρονα με τη χρήση του όρου της «Ελληνικής Αυτοκρατορίας» δεν λείπουν οι προσδιορισμοί και η χρήση του ονόματος «Βυζαντινή Αυτοκρατορία», «Βυζαντινό Κράτος» ή ακόμη και «Κράτος του Ιουστινιανού» (βλ. Παράρτημα Χάρτες Α, Β, Γ, Δ, Ε και ΣΤ). Το παραπάνω προφανώς δεν αναιρεί πλήρως την προσπάθεια ιστορικής σύνδεσης και συνέχειας μεταξύ κλασσικής αρχαιότητας και σύγχρονου ελληνικού κράτους καθώς σε κάτι τέτοιο παραπέμπει το περιεχόμενο των βιβλίων, αλλά και πιθανότατα το περιεχόμενο της διδασκαλίας του μαθήματος. Απέχει ωστόσο από έναν άμεσο χαρακτηρισμό, αξιοποιώντας τη χρησιμοποίηση χαρτών, της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ως Ελληνικής.

Ο χαρακτηρισμός αυτός εξαλείφεται από τους χάρτες των σχολικών βιβλίων μετά τη δεκαετία του 1950 με την επικράτηση της επιστημονικώς αποδεκτής σε διεθνές επίπεδο, ονομασίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η αλλαγή της ονομασίας όμως και σε αυτή την περίπτωση δεν συνεπάγεται αυτόματα και με αντίστοιχη διαφοροποίηση ως προς το περιεχόμενο των μαθημάτων και την ανάδειξη της «ελληνικότητας» της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ενδεικτικοί όσο αφορά την αλλαγή του ονόματος είναι οι χάρτες που ακολουθούν:

θεώρηση του «τείχους προστασίας» της Ευρώπης από την ανατολή και τους Σλάβους, αλλά και σύγχρονες αντιδυτικές αντιλήψεις με αφορμή τις Σταυροφορίες (βλ. Palikidis, 2020).

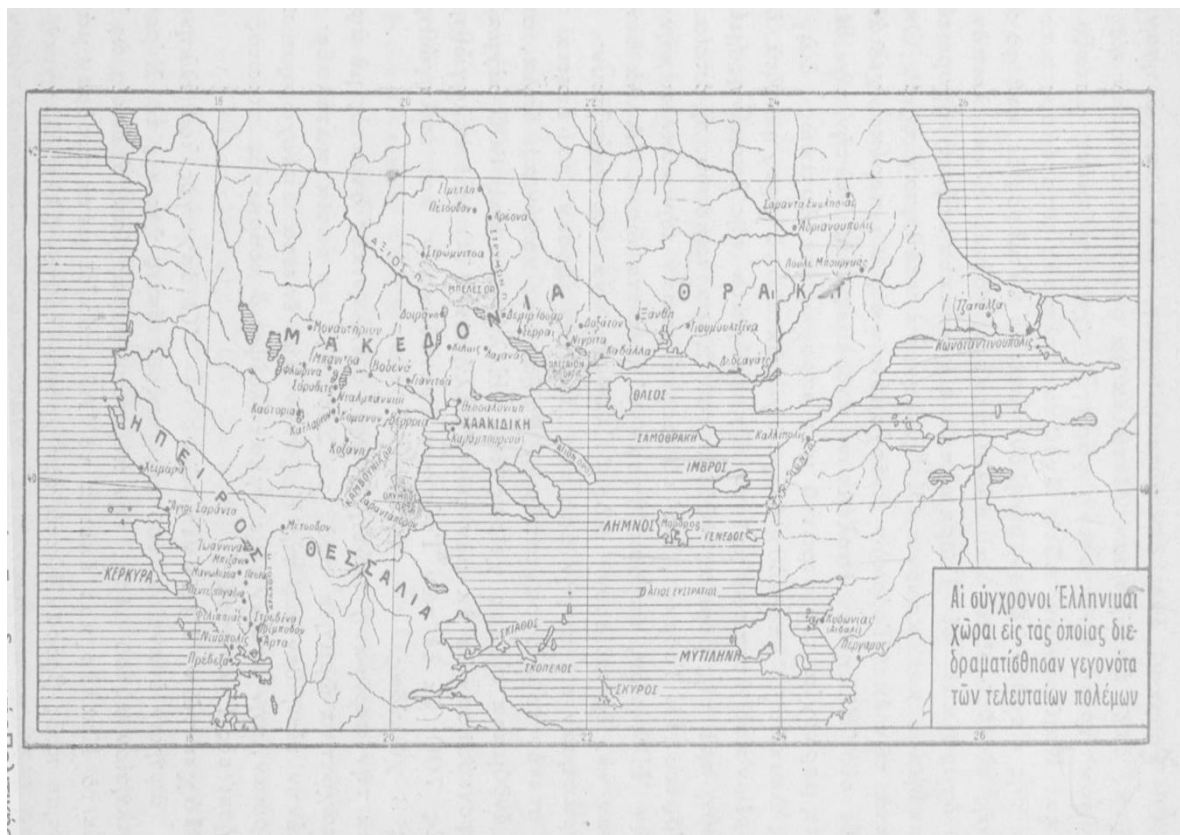
Εικόνα 16: Χάρτης Βιβλίου Ιστορίας Ε τάξης Δημοτικού του 1962

Εικόνα 17: Χάρτης Βιβλίου Ιστορίας της Ε΄ Τάξης Δημοτικού του 1975

Παράλληλα με την προσπάθεια αποτύπωσης της «εθνικής ιστορικής αφήγησης» μπορεί να εντοπιστεί στους χάρτες των σχολικών βιβλίων η προσπάθεια ανάπτυξης της «εθνικής ομοιογένειας» και της καλλιέργειας της «εθνικής ταυτότητας». Αν και αυτό είναι δύσκολο να τεκμηριωθεί μονάχα με τη χρήση χαρτών και σχετίζεται πολύ περισσότερο με το περιεχόμενο κατά τη διδασκαλία του κάθε μαθήματος και ευρύτερα με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα υπάρχουν παραδείγματα χρήσης χαρτών που ενισχύουν την παραπάνω θέση. Ένας από τους τρόπους που πραγματοποιείται η προσπάθεια ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας μέσω των χαρτών είναι με τη χρήση ή μη τοπικών μη ελληνόγλωσσων προσωνυμιών. Ιδιαίτερο παράδειγμα αποτελεί ένας χάρτης της βιβλίου του Ιστορίας της Β΄ Τάξης (πιθανότατα του

Γυμνασίου) του 1917 ο οποίος αποτυπώνει τις «Νέες Ελληνικές Χώρες», δηλαδή τις περιοχές που μόλις είχαν ενταχθεί στο ελληνικό κράτος.

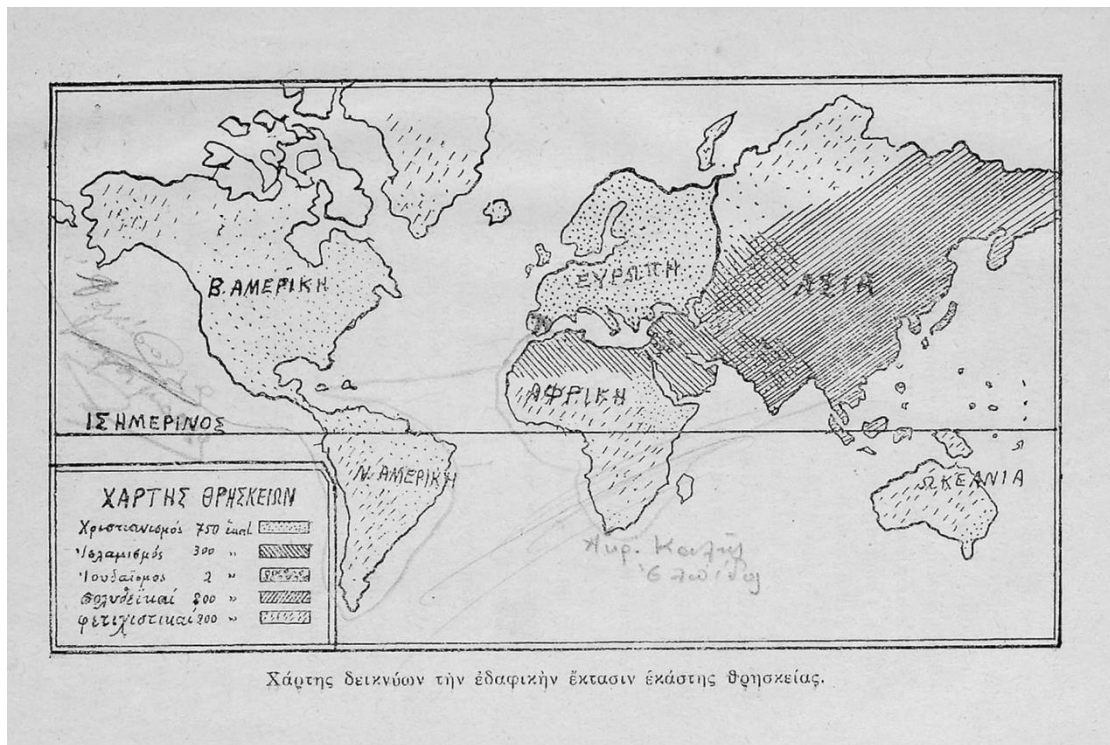

Εικόνα 18: Χάρτης Βιβλίου Ιστορίας της Β΄ Τάξης του 1917

Στον παραπάνω χάρτη αποτυπώνονται τα εδάφη που κέρδισε το ελληνικό κράτος ύστερα από τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το αξιοπρόσεκτο είναι πως πόλεις της δυτικής ελληνικής πλέον Μακεδονίας αναγράφονται με τα τοπωνύμια που χρησιμοποιούνταν στην καθομιλουμένη γλώσσα των σλαβόφωνων κατοίκων της περιοχής. Είναι χαρακτηριστικό πως η Έδεσσα αναγράφεται ως Βοδενά από τη σλάβικη λέξη Βόντεν που σημαίνει νερό, το Αμύνταιο ως Σόροβιτς, το σημερινό χωριό της Βεύης στον νομό Φλώρινας ως Μπάνιτσα. Χαρακτηριστικό είναι επίσης πως άλλες πόλεις όπου οι ελληνόφωνοι κάτοικοι ήταν πλειοψηφία ή είχαν σημαντική παρουσία αναγράφονται με τα ελληνικά τους τοπωνύμια κάτι που ισχύει και για πόλεις εκτός των ελληνικών συνόρων όπως το Μοναστήρι (η σλαβόφωνη ονομασία είναι Μπίτολα) στο οποίο υπήρξε σημαντικός ελληνόφωνος πληθυσμός και ελληνόφωνο κέντρο. Οι παραπάνω ονομασίες όπως και αρκετές άλλες άλλαξαν από το ελληνικό κράτος τα επόμενα χρόνια μετά την ενσωμάτωση των περιοχών της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος. Η αλλαγή των ονομασιών αυτών τόσο

στην πραγματικότητα όσο και στους μετέπειτα σχολικούς και όχι μόνο χάρτες αποτυπώνει την προσπάθεια για την ανάπτυξη της «εθνικής ομοιογενοποίησης» και ομαλής εθνικής αφομοίωσης των «Νέων Χωρών» (Κυραμαργιού, 2003, 10-12). Είναι ενδεικτικό πως σε όλους τους μετέπειτα χάρτες οι στα σχολικά βιβλία τα τοπωνύμια που προέρχονταν από τη σλαβόφωνη γλώσσα σχεδόν εξαφανίζονται και αντικαθιστούνται από τις νέες ελληνικές ονομασίες των συγκεκριμένων περιοχών και πόλεων. Εδώ χρειάζεται να σημειωθεί πως μέχρι το 1922 και την ανταλλαγή πληθυσμών που ακολούθησε τη Μικρασιατική Καταστροφή οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί αποτελούσαν πλειοψηφία σε αρκετές περιοχές της Μακεδονίας όπου κυριαρχούσε και η χρήση της σλαβομακεδονικής γλώσσας και άλλων διαλέκτων. Η κατάσταση οριστικά μεταβλήθηκε μετά την ήττα του Δ.Σ.Ε στον ελληνικό εμφύλιο τον οποίον στήριξαν σε σημαντικό βαθμό οι σλαβόφωνοι κάτοικοι της Μακεδονίας και τη φυγή αρκετών χιλιάδων σλαβόφωνων προς τη Γιουγκοσλαβία μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (Κολιόπουλος, 2002, 349-350). Επιπλέον, η χρήση των συγκεκριμένων σλαβόφωνων τοπωνυμίων τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ακόμη και σε ένα επίσημο βιβλίο του ελληνικού κράτους δεν πρέπει να παραξενεύει καθώς ο βουλγαρικός κίνδυνος και διεκδίκηση των περιοχών της Μακεδονίας είχε μειωθεί σε σημαντικό βαθμό μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους ενώ ο «σλαβομακεδονικός εθνικισμός», όπως προαναφέρθηκε, αν και είχε εκφραστεί με συγκεκριμένα «ψήγματα» δεν είχε κάνει δυναμικά την εμφάνιση του.

Ένας ακόμη τρόπος ενίσχυσης της «εθνικής ομοιογένειας» και της «εθνικής ταυτότητας» μέσα από τη χρήση χαρτών αποτέλεσαν οι αναφορές στη θρησκεία και η αντίστοιχη χρησιμοποίηση «θρησκευτικών χαρτών». Προφανώς και σε αυτήν την περίπτωση η αξιοποίηση του όποιου χάρτη συνδυαζόταν με το περιεχόμενο της διδασκαλίας είτε του μαθήματος της Ιστορίας είτε της Γεωγραφίας. Ειδικότερα το πρώτο μισό της περιόδου που εξετάζεται παρατηρείται η προώθηση και ανάδειξη της χριστιανικής θρησκείας ως προς τις υπόλοιπες, των οποίων οι αριθμοί των πιστών δεν αποτυπώνονται με ακρίβεια ενώ ούτε και οι θρησκείες με τις όποιες δογματικές διαφοροποιήσεις τους αλλά με γενικεύσεις. Είναι χαρακτηριστικός ο χάρτης της περιόδου του Ι. Μεταξά, ο οποίος ακολουθεί:

Εικόνα 19: Χάρτης Βιβλίου Γεωγραφίας της Ε΄ Γυμνασίου του 1938

Στο υπόμνημα του παραπάνω χάρτη ο αριθμός των χριστιανών παγκοσμίως αναφέρεται σχεδόν ως πλειοψηφία, ο αριθμός των μουσουλμάνων αναγράφεται πολύ μικρότερος από τον πραγματικό ενώ θρησκείες όπως ο ινδουισμός ή ο βουδισμός δεν αναφέρονται καν αλλά εντάσσονται στην κατηγορία των πολυθεϊστικών θρησκειών, των οποίων ο αριθμός των πιστών αναφέρεται και αυτός εξαιρετικά μειωμένος. Η εικόνα από βιβλίο της ΣΤ΄ Δημοτικού της Γεωγραφίας εκείνης της περιόδου που ακολουθεί, είναι ενδεικτική για το κείμενο που συνόδευε αρκετές φορές τους χάρτες αποτύπωσης των θρησκειών του πληθυσμού του πλανήτη.

4. Οί θρησκείες τῶν ἀνθρώπων.

Οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἔμφυτη τὴν ἀνάγκη νὰ πιστεύουν στὸν Θεό. Κάθε λαὸς ἀκολουθεῖ καὶ μίαν θρησκείαν. Καὶ ἡ θρησκεία του δείχνει καὶ τὸ βαθμὸ τοῦ πολιτισμοῦ του.

Οἱ πρῶτοι ἀπολίτιστοι λαοὶ πιστεύουν στὰ εἰδῶλα, εἶναι δηλαδὴ εἰδωλολάτρες καὶ πολυθεῖσται. Εἰδωλολάτρες εἶναι οἱ ἀπολίτιστοι λαοὶ τῆς Ὠκεανίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Ἐπίσης καὶ οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Νότιας Ἀσίας, οἱ Κινέζοι, οἱ Ἰάπωνες, οἱ Ἰνδοὶ εἶναι καὶ αὐτοὶ πολυθεῖσται.

Ἡ τελειότερη ἀπὸ ὅλες τὶς θρησκείες εἶναι ἡ χριστιανικὴ, τὴν ὁποία μᾶς ἐπεκάλυψεν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς. Ὅλοι οἱ πολιτισμένοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς εἶναι χριστιανοί.

Ὁ ἀκόλουθος πίνακας δείχνει πόσα ἑκατομμύρια εἶναι οἱ μονοθεῖσται καὶ πόσα οἱ πολυθεῖσται :

ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΡΗΣΚΕΙΩΝ	
Χριστιανοὶ Ὀρθόδοξοι	180.000.000
Χριστιανοὶ Καθολικοὶ	460.000.000
Χριστιανοὶ Διαμαρτυρούμενοι	250.000.000
*Ἄλλοι Χριστιανοί	10.000.000
<i>Σύνολον Χριστιανῶν</i>	<i>900.000.000</i>
Ἰουδαῖοι	12.000.000
Μωαμμethανοὶ	420.000.000
<i>Σύνολον Μονοθεῖστων</i>	<i>1.332.000.000</i>
Θρησκείες Ἀνατολ. Ἀσίας (Βουδιστὰὶ κλπ.)	650.000.000
Βραχμανιστὰὶ, Ἰνδουιστὰὶ κλπ.	320.000.000
Εἰδωλολάτραι καὶ διάφορες ἄλλες θρησκείες.	130.000.000
<i>Σύνολον Πολυθεῖστων</i>	<i>1.100.000.000</i>

Εἰκόνα 20: Απόσπασμα ἀπὸ βιβλίον τῆς Γεωγραφίας τῆς ΣΤ' Δημοτικοῦ

Ἀν καὶ τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ βιβλίον τῶν Θρησκευτικῶν στο ὁποῖο θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ ἐμπεριέχεται, εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς πέρα ἀπὸ τὶς ἀναφορὰς περὶ «ἐμφυτῆς ἀνάγκης» τῶν ἀνθρώπων νὰ πιστεύουν στὸν Θεὸ καὶ τὴν ταύτιση τοῦ κάθε λαοῦ ἀποκλειστικὰ μὲ μίαν θρησκείαν, ἡ σύνδεση ποὺ πραγματοποιεῖται μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς θρησκείας τοῦ κάθε κράτους. Ὁ χριστιανισμὸς χαρακτηρίζεται ὡς «τελειότερη» καὶ ἀνώτερη θρησκεία, ἀποτελώντας χαρακτηριστικὸ τῶν πρῶτων πολιτισμένων λαῶν τῆς υψηλοῦ συγκριτικὰ μὲ τοὺς λαοὺς ποὺ ἀκολουθοῦν διαφορετικὰς θρησκείας. Πέρα δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀνάδειξη τῆς ἀνάγκης υιοθέτησης τῆς ὁποιας θρησκείας, αὐτὲς κατηγοριοποιοῦνται συνδεόμενες μὲ τὸ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο τοῦ κάθε λαοῦ, μὲ τὸν χριστιανισμὸ νὰ ἀποτελεῖ τὴν ἀνώτερη ἱεραρχικὰ θρησκείαν. Ἡ παραπάνω θέση δὲν πρέπει νὰ διαφεύγει πὼς ἐντάσσεται στὰ πλαίσια τῆς καλλιέργειας τῆς ἐλληνικῆς καὶ χριστιανικῆς-ορθόδοξης συνείδησης ποὺ καθοριζόταν ὡς βασικὴ ἀποστολὴ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος (Ἀβδελά, 1997, 32-33).

Συνοψίζοντας, στὴ βάση τῆς ἀνάλυσης τῶν χαρτῶν τῶν βιβλίων τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Γεωγραφίας τῆς περιόδου ποὺ ἐξετάζεται μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ πὼς ἀπέτελεσαν βασικὸ μέσο γιὰ τὴν ἔκφραση τῆς «ἐθνικῆς ἱστορικῆς ἀφήγησης» καὶ «ἐθνικῶν αλυτρωτισμῶν»,

όπως και μέσο για την καλλιέργεια και ενίσχυση της «εθνικής ταυτότητας» και «εθνικής ομοιογένειας». Χρονικά στους χάρτες πριν το 1950 η προσπάθεια αυτή αποτυπώνεται έντονα, επηρεασμένη από το ιστορικό πλαίσιο της περιόδου. Ενώ σε αρκετούς χάρτες για την επίτευξη της παραποιοούνται μέχρι και τα πραγματικά δεδομένα όσο αφορά τα στοιχεία τους. Οι άξονες που κινείται η χρήση χαρτών στα βιβλία για να επιτευχθούν τα προαναφερθείσα, είναι η αποτύπωση της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους, η προάσπιση και ανάδειξη της ελληνο-ορθόδοξης θρησκείας η ανάδειξη της ελληνικής γλώσσας με τη χρήση ελληνικών γλωσσικών τοπωνυμίων για πόλεις και περιοχές.

Μετά το 1950 και ιδιαίτερα μετά το 1974 παρατηρείται στα σχολικά συγγράμματα η όλο και περισσότερο επιστημονική αποτύπωση στοιχείων και δεδομένων στους χάρτες κάτι το οποίο δεν γινόταν απαραίτητα στο παρελθόν. Αυτή την περίοδο (μετά το 1974) η αποτύπωση των όποιων αλυτρωτισμών εκμηδενίζεται ως αποτέλεσμα και του ευρύτερου ιστορικού πλαισίου και εξελίξεων. Παράλληλα αν και η αναπαραγωγή του «εθνικού ιστορικού αφηγήματος» συνεχίζεται, πραγματοποιείται κυρίως μέσα από το περιεχόμενο της διδασκαλίας, και όχι τόσο μέσω της χρήσης χαρτών, χωρίς όμως «υπερβολές» του παρελθόντος. Όσο αφορά την ανάπτυξη της «εθνικής ταυτότητας» και της «εθνικής ομοιογένειας» αυτή συνεχίζεται σταθερά μέχρι και σήμερα στα ευρύτερα πλαίσια της εκπαιδευτικής δραστηριότητας.

Κεφάλαιο 6

Πολιτικές και Ιδεολογικές σκοπιμότητες, παραποίηση και «παραμόρφωση» χαρτών

Η σύνδεση της χαρτογραφίας και της χρήσης χαρτών στα σχολικά βιβλία με πολιτικές αποφάσεις και τις ιδεολογικές αρχές της εκάστοτε ηγεσίας του ελληνικού κράτους αποτέλεσε βασικό χαρακτηριστικό όλης της περιόδου η οποία εξετάστηκε στη συγκεκριμένη εργασία. Προφανώς όταν γίνεται αναφορά στην όποια επιμέρους ιδεολογία της κάθε περιόδου ή πολιτικής ηγεσίας, αυτή πρέπει να λαμβάνεται υπόψη σε συνάρτηση με την επίδραση της κεντρικής «εθνικής ιστορικής αφήγησης» αλλά και τις βασικές πολιτικές κατευθύνσεις που υπήρχαν όσο αφορά την εξωτερική πολιτική. Έτσι για παράδειγμα οι χάρτες που χρησιμοποιούνται στα σχολικά εγχειρίδια μετά την ένταξη της Ελλάδος στην Ε.Ο.Κ εναρμονίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις ευρωενωσιακές κεντρικές ιδεολογικές κατευθύνσεις, ανεξαρτήτου του πολιτικού κόμματος που βρισκόταν στην εξουσία στην Ελλάδα. Αντίστοιχα πριν το 1950, ανεξαρτήτου πολιτικής ηγεσίας, οι χάρτες της περιόδου έχουν σαφή επιρροή από τη «Μεγάλη Ιδέα» που επικράτησε για περίπου έναν αιώνα ως βασική εθνική πολιτική κατεύθυνση. Ακόμη και τις περιόδους της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου αλλά και αυτής των Συνταγματαρχών που αποτελούν δύο περιόδους με σαφές ιδεολογικό αποτύπωμα εκ μέρους της ελληνικής κρατικής αρχής, η όποια επίδραση αυτού του αποτυπώματος στους σχολικούς χάρτες εντασσόταν στα πλαίσια της «εθνικής ιστορικής αφήγησης» και της ασκούσας εθνικής εξωτερικής πολιτικής. Το παραπάνω δεν αναιρεί το γεγονός πως σε αυτές τις δύο περιόδους οι ιδεολογικές αρχές των καθεστώτων επέδρασαν στη χρήση χαρτών στα βιβλία της Ιστορίας και της Γεωγραφίας. Ωστόσο η επίδραση αυτή δεν παρατηρείται να οδήγησε σε μια τόσο μεγάλη διαφοροποίηση του περιεχομένου των χαρτών συγκριτικά με χάρτες των προηγούμενων περιόδων. Το γεγονός αυτό σχετίζεται πιθανότατα με τρεις παράγοντες.

Πρώτον, με το γεγονός πως και σε αυτά τα δύο καθεστώτα δεν αναιρέθηκε σε σημαντικό βαθμό η «εθνική ιστορική αφήγηση» και οι κατευθύνσεις της έως τότε εξωτερικής πολιτικής. Για παράδειγμα η δικτατορία των Συνταγματαρχών παρέμεινε σταθερή στην ένταξη στο «δυτικό στρατόπεδο» και στη συμμετοχή της χώρας στο ΝΑΤΟ στα όντως στενά «ψυχροπολεμικά» πλαίσια που διαμορφώνονταν στο διεθνές περιβάλλον. Ενίσχυσε μάλιστα αυτή την κατεύθυνση αναδεικνύοντας ακόμη πιο έντονα στον δημόσιο και πολιτικό λόγο αντικομμουνιστικά χαρακτηριστικά, για να δικαιολογήσει και εν μέρει την επιβολή της στο εσωτερικό της χώρας (Βουϊδάσκη, 2004, 243: Κολιόπουλος, 2002, 368). Αντίστοιχα, η δικτατορία του Ι. Μεταξά παρά τα στοιχεία που αντέγραψε από τους ναζιστές στη Γερμανία

και το φασιστικό κίνημα του Μ. Μουσολίνι στην Ιταλία και παρά τον θαυμασμό της πλειοψηφίας των ηγετών του καθεστώτος στα παραπάνω καθεστώτα, δεν μετάβαλλε την ελληνική εξωτερική πολιτική. Η χώρα εν αναμονή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, παρέμεινε ουσιαστικά «δεμένη» στην βρετανική επιρροή παρά τις προσπάθειες παρέμβασης της ναζιστικής Γερμανίας, ενώ οι όποιες εθνικές διεκδικήσεις εις βάρος γειτονικών κρατών που θα μπορούσαν ενδεχομένως να αναδειχθούν πιο έντονα εξαιτίας των χαρακτηριστικών του καθεστώτος, υποβαθμίστηκαν μπροστά στην πολεμική προετοιμασία και στην αναμονή των ευρύτερων εξελίξεων στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η ίδια η άνοδος του Ι. Μεταξά στην εξουσία ήταν και αποτέλεσμα της σύμφωνης γνώμης των Βρετανών, πέρα από τη στήριξη του παλατιού και του Βασιλιά (Λιναρδάτος, 1988, 205-206: Pavlowitch, 2005, 417). Ο δεύτερος παράγοντας είναι η χρονική διάρκεια των δύο δικτατοριών. Το καθεστώς του Ι. Μεταξά διήρκεσε περίπου πέντε χρόνια ενώ η δικτατορία των Συνταγματαρχών επτά, με αποτέλεσμα ο χρόνος να είναι «περιορισμένος» για τεράστιες μεταβολές στα σχολικά βιβλία και στους χάρτες που χρησιμοποιούνταν εντός αυτών. Τέλος, ο τρίτος παράγοντας είναι οι τεχνολογικές δυνατότητες και επιστημονικές γνώσεις πάνω στην κατασκευή χαρτών και στη χαρτογραφία. Είναι γεγονός ότι οι χάρτες που χρησιμοποιούνται σε αυτές τις δύο περιόδους και ιδιαίτερα την περίοδο του Ι. Μεταξά είναι συνήθως παλαιότερης χρονολογίας, κακής ποιότητας και πολλοί από αυτούς χειρόγραφοι. Ως αποτέλεσμα ήταν λιγότερες οι δυνατότητες για την αποτύπωση και αναπαραγωγή συγκεκριμένων μηνυμάτων ή ιδεολογικών κατευθύνσεων μέσα από τους χάρτες. Το παραπάνω δεν σημαίνει πως δεν υπάρχουν τέτοιες περιπτώσεις, αλλά πρέπει να σημειωθεί πως η εξέλιξη της χαρτογραφίας, η βελτίωση της ποιότητας και της επιστημονικότητας των χαρτών που χρησιμοποιούνται «άγγιξε» το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και τα σχολικά βιβλία τα τελευταία τριάντα χρόνια.

Συνολικότερα όλη την περίοδο που εξετάστηκε εντοπίζονται στους σχολικούς χάρτες παραδείγματα πολιτικής και ιδεολογικής επιρροής, όπως και αποτύπωσης παραποιημένων ή ψευδών στοιχείων. Παράλληλα στον τρόπο της χαρτογραφικής αποτύπωσης επικρατεί η εθνοκεντρική και ευρωποκεντρική προσέγγιση ενώ παρατηρείται και το τεχνικό χαρακτηριστικό της «παραμόρφωσης» των χαρτών.

Όσο αφορά την επίδραση πολιτικών κατευθύνσεων και αποφάσεων στη χαρτογραφία, χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί αυτό της ονομασίας της Βόρειας Μακεδονίας. Όπως είναι λογικό μετά τη δημιουργία του γειτονικού κράτους μετά το 1990 η ονομασία της χώρας αποτυπωνόταν είτε ως ΠΓΔΜ είτε ως Σκόπια καθώς δεν υπήρχε κάποια αποδοχή του ελληνικού κράτους ή διμερής συμφωνία ως προς την επίσημη ονομασία του γειτονικού

κράτους. Η χρήση μάλιστα της ονομασίας της «Δημοκρατίας της Μακεδονίας» ερχόταν σε άμεση σύγκρουση με το ελληνικό «εθνικό αφήγημα». Η Συμφωνία των Πρεσπών μεταξύ των δύο πλευρών και υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε (Συμφωνία των Πρεσπών, 2018) την περίοδο 2017-2019 μετέβαλλε ουσιαστικά τα δεδομένα, γεγονός που είχε άμεση αποτύπωση στους χάρτες των σχολικών βιβλίων. Σε αντίθεση με όλους τους προηγούμενους χάρτες, οι χάρτες των καινούργιων σχολικών βιβλίων παρουσίαζαν το γειτονικό κράτος με το όνομα που έλαβε ως απότοκο της διμερούς συμφωνίας. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του χάρτη που ακολουθεί:

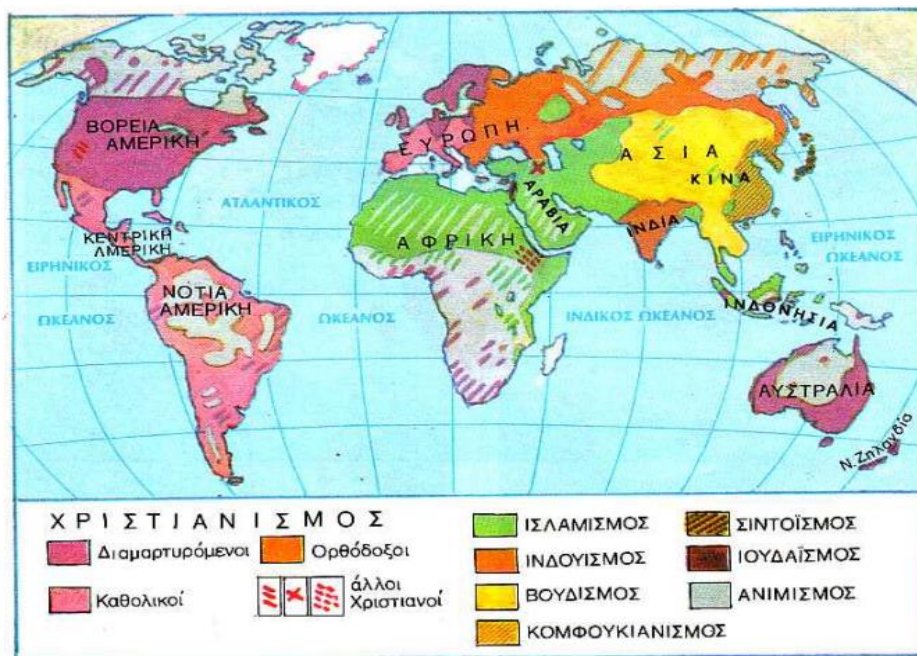

Εικόνα 7.3: Πολιτικός χάρτης Βαλκανικής χερσονήσου

Εικόνα 21: Χάρτης από το πρόσφατο βιβλίο Γεωγραφίας της Ε' Δημοτικού, 2017

Ο χάρτης ο οποίος είναι ένας πολιτικός χάρτης των κρατών της βαλκανικής χερσονήσου από το πρόσφατο βιβλίο της Γεωγραφίας, αποτυπώνει πλέον το γειτονικό κράτος με το επίσημο όνομα του. Διαφοροποιείται από όλους τους σχολικούς χάρτες της προηγούμενης περιόδου και αναδεικνύει απτά την επίδραση που μπορεί να έχουν πολιτικές αποφάσεις αλλά και αλλαγές στην εθνική εξωτερική πολιτική ως προς τη χαρτογραφία και τη χρήση των χαρτών στα σχολικά βιβλία.

Ένα άλλο παράδειγμα για την επιρροή των ιδεολογικών αντιλήψεων και των πολιτικών κατευθύνσεων στη χρήση χαρτών αποτελούν οι χάρτες που αφορούν την αποτύπωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων είτε σε παγκόσμιο είτε σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Το παράδειγμα αυτό συνδέεται ταυτόχρονα και με τη δυνατότητα παραποίησης πραγματικών στοιχείων ως προς την αποτύπωση τους στους χάρτες. Οι περισσότεροι χάρτες πριν το 1974 κινούνταν στην ίδια λογική με τον Χάρτη 17 που αναφέρεται παραπάνω στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ουσιαστικά επιχειρούσαν μια γενική ομαδοποίηση και ομοιογενοποίηση των θρησκευτικών πεποιθήσεων, λειτουργώντας μεροληπτικά προς τη χριστιανική θρησκεία, έχοντας αρκετές φορές στο υπόμνημα τους λαθεμένα αριθμητικά στοιχεία ή κατηγοριοποιήσεις στη βάση του θρησκεύματος. Το γεγονός αυτό είτε γινόταν λόγω άγνοιας είτε επιτηδευμένα παραποιούσε σε σημαντικό βαθμό την πραγματικότητα. Η κατάσταση αυτή αλλάζει σταδιακά μετά την είσοδο της χώρας στην Ε.Ο.Κ την μετέπειτα και σημερινή Ε.Ε. Οι ιδεολογικές αρχές και βασικές διακηρύξεις για σεβασμό όλων των θρησκειμάτων και το καθεστώς θρησκευτικής ελευθερίας που επικρατεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2019) και η ανάγκη εναρμόνισης του ελληνικού κράτους με αυτές επέδρασαν, σε συνδυασμό και με την επιστημονική εξέλιξη και τεχνολογική δυνατότητα στη χαρτογραφία, και στους σχολικούς θρησκευτικούς χάρτες. Είναι χαρακτηριστικά τα δύο παραδείγματα που ακολουθούν:

8. Οι θρησκείες

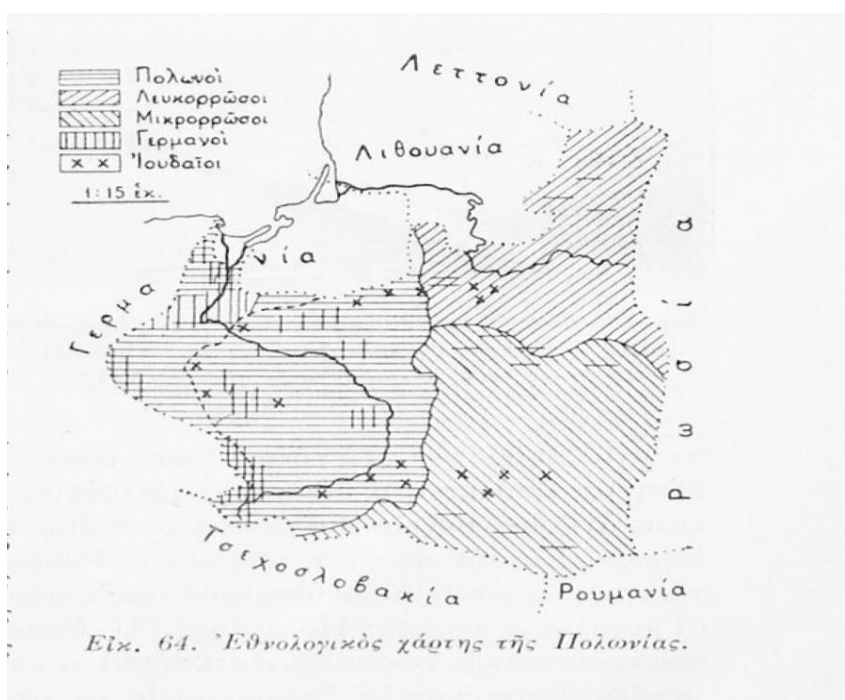
Εικόνα 22: Θρησκευτικός χάρτης από το βιβλίο Γεωγραφίας της ΣΤ' Δημοτικού του 2001

Εικόνα 23: Θρησκευτικός χάρτης από το βιβλίο Γεωγραφίας της Α' Γυμνασίου του 2017

Στους παραπάνω χάρτες αποτυπώνεται ουσιαστικά η εξέλιξη των θρησκευτικών χαρτών στα σχολικά βιβλία αλλά και η όλο παραπάνω ταύτιση τους με την πραγματικότητα και «αμερόληπτη» αποτύπωση των διαφόρων θρησκειών. Είναι ενδεικτικό πως στον χάρτη από το βιβλίο του 2001 οι θρησκείες εκτός του χριστιανισμού αναγράφονται αναλυτικότερα συγκριτικά με το παρελθόν όμως και εδώ παρατηρείται στο υπόμνημα του χάρτη η χριστιανική θρησκεία να τονίζεται ως η κύρια συγκριτικά με τις υπόλοιπες. Αυτό αναιρείται στον χάρτη του 2017 όπου η κάθε θρησκεία από τις κύριες αποτυπώνεται «ίσα ως προς τις άλλες» στο υπόμνημα του χάρτη. Επιπλέον, ο χάρτης για να είναι ακριβής διευκρινίζει στο υπόμνημα του πως αποτυπώνει τη θρησκευτική «κατανομή με βάση στην επικρατούσα ανά χώρα θρησκεία» καθώς σε κάθε χώρα ενδέχεται όπως είναι λογικό να υπάρχουν και αλλόθρησκοι ως προς την κυρίαρχη θρησκεία αλλά και ένα ποσοστό άθεων/άθρησκων, γεγονός το οποίο εμμέσως διευκρινίζεται στον αναγνώστη. Ουσιαστικά ο τελευταίος χάρτης αν συγκριθεί με αντίστοιχους σχολικούς χάρτες παλαιότερων ετών (και ιδιαίτερα πριν το 1970) αποτυπώνει την τεράστια διαφορά και εξέλιξη που επήλθε σε αυτό το είδος χαρτών. Πέρα από την όλο και πιο έγκυρη αποτύπωση των πραγματικών στοιχείων, δεν λειτουργεί μεροληπτικά υπέρ της χριστιανικής θρησκείας αλλά αρκείται σε μια όλο και πιο επιστημονική αποτύπωση των δεδομένων.

Όσο αφορά την παραποίηση στοιχείων σε χάρτες συνήθως αυτή συνδυάζεται με σαφή επιρροή ιδεολογικών κατευθύνσεων και πεποιθήσεων. Αν και αρκετές φορές, ιδιαίτερα στις παλαιότερες χρονικά περιόδους, η αποτύπωση λαθεμένων στοιχείων σε χάρτες ενδέχεται να προέρχεται είτε από άγνοια είτε από περιορισμένη επιστημονική δυνατότητα ή ενημέρωση, δεν πρέπει πάντοτε να εκλαμβάνεται τόσο «αθώα». Αρκετές φορές συνδέεται με την προσπάθεια ανάδειξης μιας επιθυμητής πραγματικότητας που ενδέχεται να διαφοροποιείται από την αληθινή, γεγονός που σχετίζεται με την ύπαρξη συγκεκριμένων ιδεολογικών επιρροών. Η περίπτωση της αποτύπωσης της Γερμανίας και των γειτονικών της κρατών στους σχολικούς χάρτες, ιδιαίτερα την περίοδο του Μεσοπολέμου, αποτελεί μια τέτοια περίπτωση. Ουσιαστικά σε αρκετούς χάρτες που επιχειρούν να αποτυπώσουν τη σύνθετη κατάσταση που διαμορφώθηκε στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τη δημιουργία νέων εθνών-κρατών (Berstein και Milza, 1997, 283) εκφράζεται στον ένα ή στον άλλο βαθμό το γερμανικό «εθνικό αφήγημα» που εκείνη την περίοδο συνδέονταν με αντίστοιχες γερμανικές εδαφικές διεκδικήσεις, όπως και αντιλήψεις της περιόδου. Χαρακτηριστικοί είναι οι δύο χάρτες που ακολουθούν:

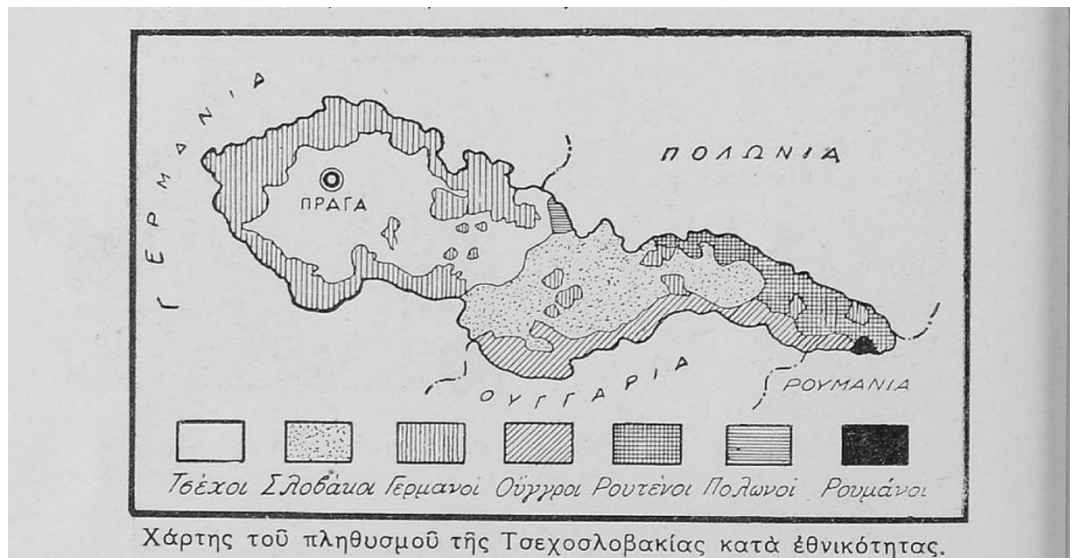
Εικόνα 24: Χάρτης Βιβλίου Γεωγραφίας, Β΄ Γυμνασίου του 1932

Ο παραπάνω χάρτης που αποτελεί έναν εθνολογικό χάρτη της Πολωνίας και αφορά την περίοδο του Μεσοπολέμου, πραγματοποιεί μια αξιόλογη για τα δεδομένα της εποχής

προσπάθεια να αποτυπώσει τη σύνθετη κατάσταση όσο αφορά την εθνολογική σύνθεση του πολωνικού κράτους μετά τη δημιουργία του. Αποτυπώνονται σε αυτόν πέρα από τις «καθαρά» πολωνικές εθνολογικά περιοχές, οι μεικτές περιοχές με Πολωνούς και Γερμανούς στα δυτικά της χώρας (Jurado, 2001, 17-18) αλλά και οι μεικτές περιοχές με Πολωνούς, Ρώσους και Λευκορώσους στα ανατολικά στα εδάφη της δυτικής Ουκρανίας και της Λευκορωσίας. Ουσιαστικά δηλαδή στα εδάφη που κατέλαβαν οι Πολωνοί μετά τον Σοβιετο-Πολωνικό πόλεμο μεταξύ 1919-1921¹⁴ και τη Συνθήκη της Ρίγας. Σε αυτές τις περιοχές οι Πολωνοί αποτελούσαν μεν μειοψηφία αλλά ήταν ταυτόχρονα ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού το οποίο δεν αποτυπώνεται στον χάρτη. Στο ευρύτερο πλαίσιο ο χάρτης αποτυπώνει το νέο πολωνικό κράτος ως ένα πολυεθνικό δημιούργημα με τους Πολωνούς να είναι αμφίβολο αν εμφανίζονται σε αυτόν ως πλειοψηφία. Στην πραγματικότητα από τα 32 εκατομμύρια των κατοίκων του κράτους της Πολωνίας μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο περίπου τα 2/3 μιλούσαν πολωνικά και χαρακτηρίζονταν ως Πολωνοί (Κολιόπουλος, 2001, 323). Ακόμη είναι ιδιαίτερη η αναφορά στον εβραϊκό πληθυσμό της Πολωνίας ως Ιουδαίους και η ξεχωριστή αποτύπωση στον χάρτη των «Στέτλ»¹⁵ και των περιοχών όπου κατοικούσαν. Αν και πρόκειται για έναν εθνολογικό χάρτη, η αναφορά στους Ιουδαίους έχει βάση σε ένα θρησκευτικό χαρακτηριστικό όπως η θρησκεία τους (εκείνη την περίοδο δεν υπήρχε καν το κράτος του Ισραήλ) ασχέτως αν ήταν ταυτόχρονα πολίτες του πολωνικού κράτους. Η αποτύπωση αυτή δεν είναι ουδέτερη αλλά πηγάζει από ρατσιστικές αντιλήψεις που κυριαρχούσαν και αντιμετώπιζαν οι εβραϊκοί πληθυσμοί στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου (Gerwarth, 2008, 182, 187, 202).

¹⁴ Ο πόλεμος αυτός ακολούθησε χρονικά την Οκτωβριανή Επανάσταση και πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του ρωσικού εμφυλίου πολέμου με τους Πολωνούς να επιδιώκουν την προσάρτηση περισσότερων εδαφών στο νεοσύστατο τους κράτος και τους Μπολσεβίκους πέρα από την προάσπιση των εδαφών που υπάγονταν πρότερα στη Ρωσική Αυτοκρατορία, τη γενίκευση της επανάστασης σε ευρωπαϊκό επίπεδο (βλ. Davies, 2003)

¹⁵ Τα λεγόμενα shtetl ή shtetel αποτελούσαν εβραϊκές πόλεις και οικισμούς στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη και ιδιαίτερα στη Ρωσία και την Πολωνία, όπου κατοικούσαν οι Εβραίοι ακολουθώντας στην πλειονότητα τους τον «ορθόδοξο ιουδαϊσμό». Τα shtetl αποτέλεσαν από τη μια κοινότητες όπου οι Εβραίοι μπορούσαν να ασκήσουν χωρίς απαγορεύσεις τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και τρόπο ζωής. Ταυτόχρονα η ύπαρξη τους ήταν ένα αποτύπωμα του ρατσισμού με τους οποίους αντιμετώπιζονταν καθώς σε μεγάλο βαθμό ζούσαν απομονωμένοι από τις υπόλοιπες κοινότητες. Όλοι αυτοί οι εβραϊκοί οικισμοί καταστράφηκαν από του Γερμανούς ναζί κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και το Ολοκαύτωμα (βλ. Bauer, 2009).

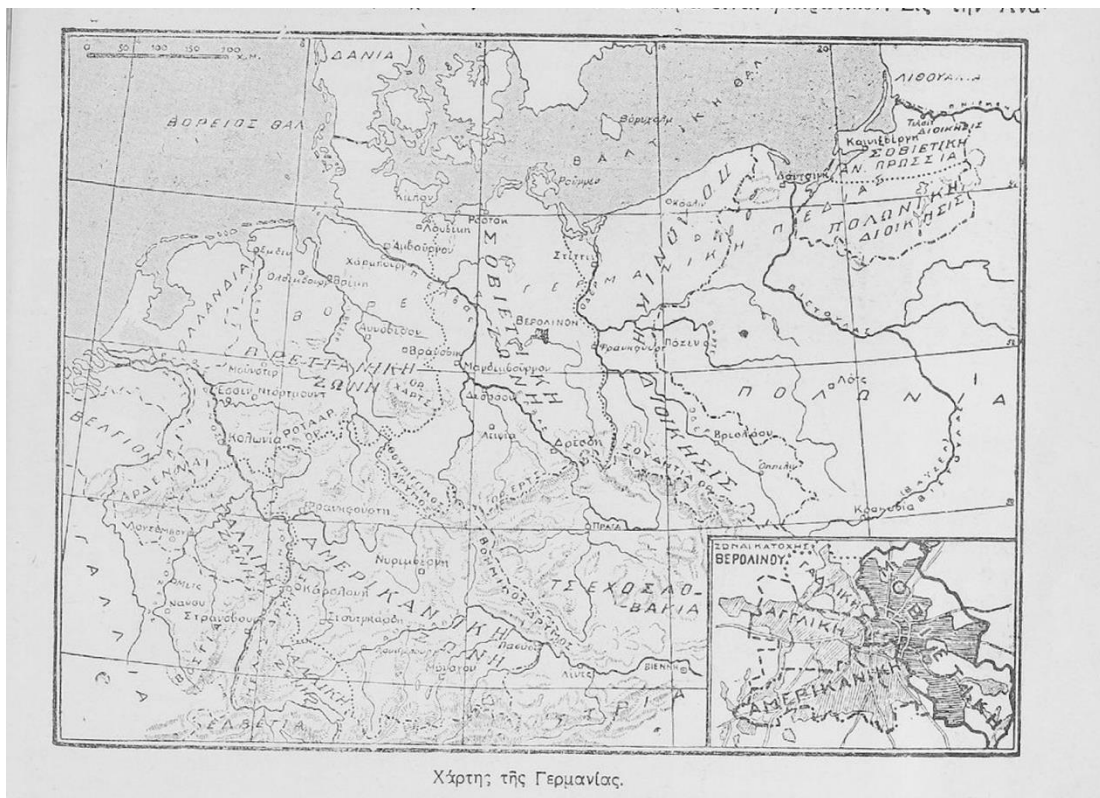

Εικόνα 25: Χάρτης Βιβλίου Γεωγραφίας, Β' Γυμνασίου του 1938

Το γερμανικό εθνικό αφήγημα εκφράζεται και στον παραπάνω εθνολογικό χάρτη όπου πραγματοποιείται προσπάθεια αποτύπωσης της σύνθετης εθνοτικής κατάστασης της Τσεχοσλοβακίας της μεσοπολεμικής περιόδου, αναδεικνύοντας αρκετά στρεβλά την πραγματικότητα. Ο χάρτης αυτός λειτουργεί μεροληπτικά υπέρ της γερμανικής προπαγάνδας της περιόδου αποτυπώνοντας και τις γερμανικές διεκδικήσεις με αφορμή τη σημαντική αριθμητικά γερμανική μειονότητα των Σουδητών. Στην πράξη περίπου η μισή περιοχή της Τσεχίας παρουσιάζεται ως γερμανική. Επιπλέον στην περιοχή της Σλοβακίας οι Σλοβάκοι εμφανίζονται σχεδόν ως μειοψηφία ενώ προβληματική είναι και η αναφορά στους Ρουτένιους ως ξεχωριστό έθνος. Ο συγκεκριμένος σλαβικός πληθυσμός της ανατολικής Ευρώπης αν και έχει δικά του γλωσσικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά (π.χ γλώσσα-διάλεκτο), δεν μπορεί να ληφθεί ξεκάθαρα ως ξεχωριστό έθνος, αν και πιθανότατα εδώ ως Ρουτένιοι χαρακτηρίζονται οι Ουκρανοί καθώς μέχρι τον 20αίωνα συνηθιζόταν να προσφωνούνται με αυτή την ονομασία. Στην πραγματικότητα στον συνολικό πληθυσμό 14,5 εκατομμυρίων κατοίκων της Τσεχοσλοβακίας μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο περίπου 4,5 εκατομμύρια ήταν Πολωνοί, Γερμανοί, Μαγυάροι και από άλλες εθνικότητες ενώ οι υπόλοιποι Τσεχοσλοβάκοι (Κολιόπουλος, 2001, 323). Γενικότερα, αν και γίνεται σοβαρά να αποτυπωθούν οι εθνικές μειονότητες στα όρια της Τσεχοσλοβακίας ο χάρτης μιας και έχει δημιουργηθεί πριν το 1938 κυμαίνεται στα πλαίσια των εδαφικών διεκδικήσεων της Γερμανίας, της Ουγγαρίας και σε μικρότερο βαθμό της Πολωνίας εις βάρος της Τσεχοσλοβακίας. Στην πράξη όντως τα εδάφη των Σουδητών καταλήφθηκαν από τη ναζιστική

Γερμανία το 1938 (πριν την οριστική επέμβαση και κατάληψη της Τσεχοσλοβακίας το 1939) ενώ τα εδάφη της Σλοβακίας που εμφανίζονται πως κατοικούνται από Ούγγρους, Ρουτένιους και Ρουμάνους πέρασαν στον αποκλειστικό έλεγχο της Ουγγαρίας με την κατάληψη της χώρας το 1939 (Κολιόπουλος, 2001, 369-370).

Καθώς ο χάρτης αφορά σχολικό βιβλίο της μεταξικής περιόδου, ακόμα και αν η δημιουργία (του χάρτη) είναι χρονικά παλαιότερη δεν είναι περίεργο που ευθυγραμμίζεται με τη γερμανική προσέγγιση την μειονοτικών ζητημάτων της Τσεχοσλοβακίας. Γενικότερα, όπως προαναφέρθηκε η επικράτηση του γερμανικού εθνικού αφηγήματος σε χάρτες της περιόδου είναι συχνή, ενώ σε αμφισβητούμενα ζητήματα αποτυπώνεται η γερμανική εκδοχή των πραγμάτων ή θέση. Ως ένα βαθμό μια τέτοια επιρροή συνεχίζει να υπάρχει και σε χάρτες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο όπως ο παρακάτω:

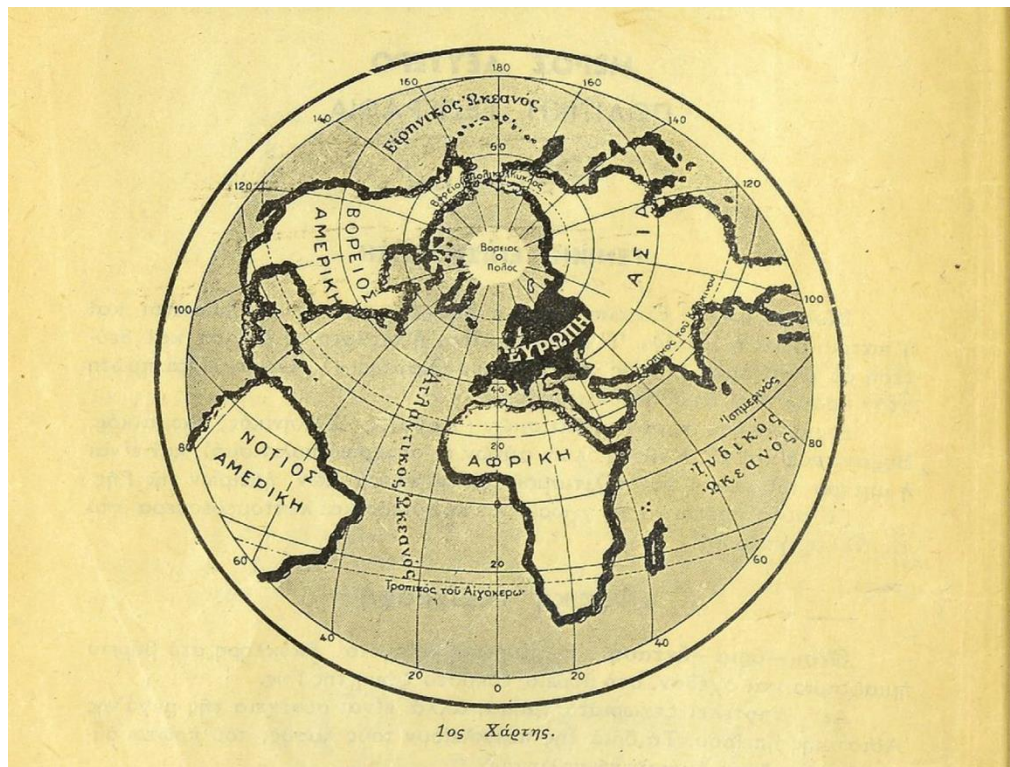

Εικόνα 26: Χάρτης του Βιβλίου της Γεωγραφίας της ΣΤ΄ Δημοτικού την περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Είναι χαρακτηριστικό πως αν και πρόκειται για έναν χάρτη μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο λαμβάνοντας υπόψη της ύπαρξη των τεσσάρων ζωνών κατοχής στο έδαφος της ηττημένης πλέον Γερμανίας και τα μειωμένα γερμανικά σύνορα, μια σειρά πολωνικές πόλεις συνεχίζεται να αναγράφονται με τα γερμανικά τους ονόματα. Το Βρότσλαβ, το Πόζναν και το

ιδεολογικές πεποιθήσεις είτε του χαρτογράφου είτε του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου. Είναι χαρακτηριστικό πως η Γερμανία σηματοδοτείται με έντονο μαύρο χρώμα και γίνεται εύκολα διακριτή, ενώ είναι αξιοπρόσεκτο πως η Ρωσία δεν αναφέρεται με την τότε ονομασία της δηλαδή ως Σοβιετική Ένωση, μια αναφορά που θα παρέπεμπε ουσιαστικά στο σοσιαλιστικό σύστημα. Ακόμη προκαλεί ερωτηματικά ο λόγος που η φασιστική Ιταλία κατατάσσεται ανάμεσα στα επτά ισχυρότερα κράτη του κόσμου και δεν κατατάσσονται σε αυτά άλλα ευρωπαϊκά κράτη που διατηρούσαν εκείνη την περίοδο σημαντικές αποικίες όπως για παράδειγμα η Ολλανδία ή ακόμη και η Ισπανία, αν και στην τελευταία μαινόταν εκείνη την περίοδο ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος. Ακόμη βέβαια και αν η Ιταλία ήταν ισχυρότερη από άλλα κράτη με βάση τα κριτήρια του χαρτογράφου, η ένταξη της σε μια λίστα χωρίς διευκρίνιση, με κράτη όπως η Μεγάλη Βρετανία, οι Η.Π.Α, η Γαλλία ή η Γερμανία εκείνης της περιόδου είναι προβληματική. Αυτό καθώς υστερούσε σημαντικά τόσο σε οικονομική ισχύ ή εδαφική έκταση, όσο και σε στρατιωτική ισχύ. Το πιθανότερο είναι πως πέρα από τη χρήση ελλιπών στοιχείων, ο χαρτογράφος επηρεάζεται από το φιλοφασιστικό ρεύμα και «προπαγάνδηση» αντίστοιχων αντιλήψεων που επικρατούσαν στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου.

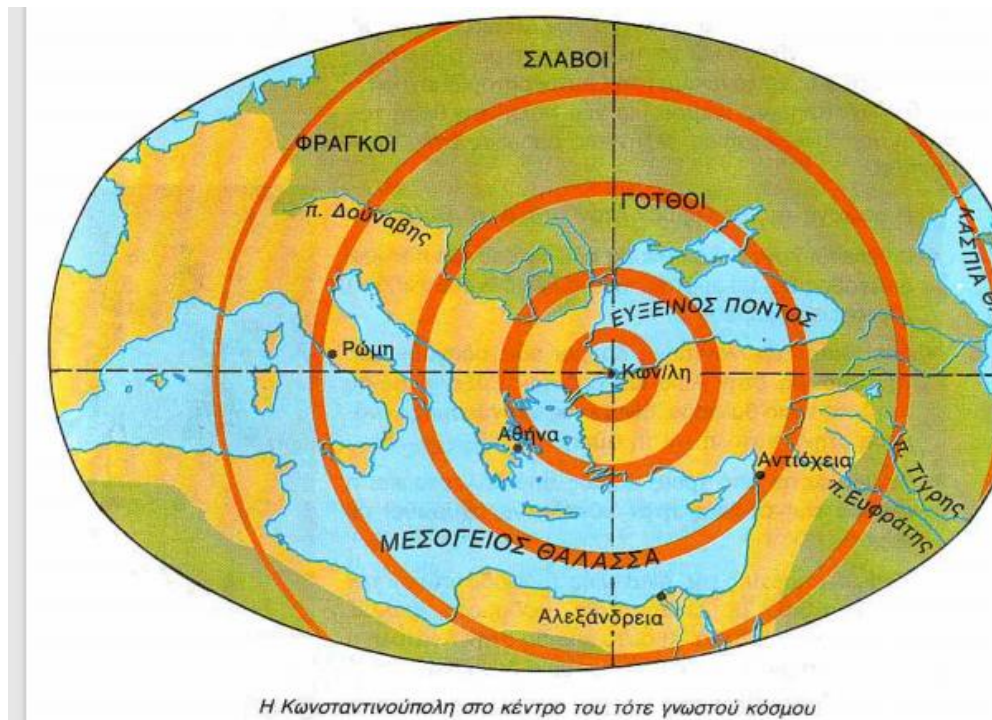
Τέλος, χρειάζεται να αναφερθεί πως πέρα από τις όποιες ιδεολογικές και πολιτικές επιρροές, την αναφορά λαθεμένων στοιχείων και γενικεύσεων και την παραποίηση χαρτών, στους χάρτες των σχολικών βιβλίων ανεξαρτήτου περιόδου κυριαρχεί η ευρωποκεντρική και εθνοκεντρική προσέγγιση του κόσμου και της αποτύπωσης του, ενώ παρατηρείται και το φαινόμενο της «παραμόρφωσης». Όσο αφορά την ευρωποκεντρική αντίληψη της Γεωγραφίας, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο χάρτης που ακολουθεί. Στον χάρτη, ο οποίος προέρχεται από τη ΣΤ΄ τάξη Δημοτικού του 1950, η Ευρώπη αποτυπώνεται και τοποθετείται στο κέντρο του κόσμου και αναδεικνύεται/τονίζεται με μαύρο χρώμα ξεχωρίζοντας από τις υπόλοιπες ηπείρους του πλανήτη.

Εικόνα 28: Χάρτης του Βιβλίου της Γεωγραφίας, ΣΤ' Δημοτικού του 1950

Η παραπάνω προσέγγιση δεν είναι απαραίτητα λάθος καθώς όπως είναι λογικό οι χάρτες αφορούν το σχολικό εκπαιδευτικό σύστημα μιας ευρωπαϊκής χώρας και η αντίληψη του κόσμου μέσω των χαρτών πραγματοποιείται είτε σε εθνοκεντρική βάση είτε έχοντας ως σημείο αναφοράς την ευρωπαϊκή ήπειρο στην οποία κατοικούν οι μαθητές. Είναι χαρακτηριστικό πως στους αντίστοιχους χάρτες σε κάποιο αμερικανικό σχολείο, οι Η.Π.Α τοποθετούνται στο κέντρο του κόσμου, ή σε κάποιο άλλο σχολείο στην Κίνα, η ασιατική χώρα έχει τη θέση της στο κέντρο του χάρτη. Ουσιαστικά ο κάθε χάρτης αντικατοπτρίζει τον κόσμο με βάση τη θέση των μαθητών στο κέντρο αυτού και αποτυπώνοντας τον όπως τον «βλέπουν» από τον δικό τους τόπο/χώρα και τα δικά τους μάτια. Ως κέντρο λαμβάνεται το κάθε κράτος και ως ευρύτερο γεωγραφικό κέντρο η κάθε ήπειρος και ο υπόλοιπος πλανήτης αποτυπώνεται ως προς τη θέση του προς αυτό το κέντρο.

Ορισμένες φορές η αποτύπωση μιας περιοχής στο κέντρο ενός χάρτη στα σχολικά βιβλία χρησιμοποιείται και για να δοθεί περαιτέρω έμφαση σε κάποια περιοχή. Υποδηλώνεται δηλαδή πέρα από την εθνοκεντρική προσέγγιση, η σημασία ή τα χαρακτηριστικά μιας συγκεκριμένης περιοχής του χάρτη στην οποία δίνεται έμφαση. Ο χάρτης από το βιβλίο της Ιστορίας του 1999 που ακολουθεί είναι ενδεικτικός.

Εικόνα 29: Χάρτης του Βιβλίου της Ιστορίας, Ε΄ Δημοτικού του 1999

Ο παραπάνω χάρτης αφορά την ύστερη Ρωμαϊκή περίοδο και επιδιώκει να αναδείξει τη γεωγραφική, στρατηγική και οικονομική σημασία της Κωνσταντινούπολης κατά τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη από τη Ρώμη. Αν ο χάρτης αποτελούταν χωρίς το παραπάνω υπόμνημα και την ιδιαίτερη σήμανση με κύκλους που έχει γύρω από την Κωνσταντινούπολη, θα μπορούσε απλώς να θεωρηθεί ένας χάρτης που επιδιώκει με σαφήνεια να αναδείξει τα γεωστρατηγικά πλεονεκτήματα μιας περιοχής. Ταυτόχρονα όμως, η ύπαρξη της αναφοράς ως «κέντρο του τότε γνωστού κόσμου» και η σήμανση με ιδιαίτερους κύκλους αποτελεί μια έμμεση έκφραση της εθνοκεντρικής και ευρωποκεντρικής αντίληψης της Ιστορίας και της Γεωγραφίας. Είναι προφανές πως η Κωνσταντινούπολη είχε μια σειρά πλεονεκτήματα για την επιλογή της ως νέα πρωτεύουσα εξαιτίας της θέσης της, της κατάστασης που διαμορφωνόταν στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και για μια σειρά ακόμη παράγοντες. Ωστόσο πέρα από τη σημασία της η σηματοδότηση της ως κέντρο του τότε «γνωστού κόσμου» υποδηλώνει την αντίληψη του κόσμου με βάση τη δική μας θέση ως προς το τι είναι «γνωστό» και τι «άγνωστο». Ακόμη περισσότερο, σε έναν ιταλικό χάρτη της ίδιας ιστορικής περιόδου θα μπορούσε κάλλιστα η Ρώμη να τοποθετηθεί ως το αντίστοιχο κέντρο του «γνωστού» κόσμου.

Πέρα από την εθνοκεντρική ή ευρωποκεντρική αντίληψη στη χαρτογραφία των σχολικών βιβλίων ένα ακόμη τεχνικό χαρακτηριστικό που παρατηρείται είναι αυτό της «παραμόρφωσης». Με απλά λόγια ως «παραμόρφωση» στους χάρτες μπορεί να οριστεί η μη δυνατότητα πλήρους αποτύπωσης στους χάρτες των μεγεθών, των αποστάσεων κλπ. κατά τη «μεταφορά» τους από τη σφαιρική τρισδιάστατη επιφάνεια της γης στη χαρτογραφική προβολή στην επίπεδη δυσδιάστατη επιφάνεια του χάρτη. Ουσιαστικά, αποστάσεις, σχήματα, κατευθύνσεις και περιοχές ενδέχεται να μην αποτυπώνονται με πλήρη συνάφεια ως προς την πραγματικότητα (Robinson και Sale, 1969, 205-206). Όσο αφορά τους χάρτες που εξετάστηκαν είναι προφανές πως εντοπίζονται, όπως και σε κάθε χάρτη, «παραμορφώσεις». Το πιο εύκολα αντιληπτό παράδειγμα είναι ο κλασικός κανόνας της «μερκατορικής» προβολής που υφίσταται στους παγκόσμιους χάρτες κατά τον οποίον οι περιοχές κοντά στους πόλους όπως η Γροιλανδία, εμφανίζονται πολύ μεγαλύτερες από περιοχές που βρίσκονται κοντά στο κέντρο του χάρτη και τη γραμμή του «ισημερινού». Γενικότερα, στους παλαιότερους χρονικά χάρτες οι «παραμορφώσεις» είναι περισσότερο εμφανείς καθώς δεν υπήρχαν αντίστοιχα τα αντίστοιχα τεχνικά μέσα ή η απαραίτητη γνώση ώστε να τέτοια φαινόμενα να μειωθούν ως ένα βαθμό. Ακόμη, ορισμένες φορές ενδέχεται οι δυνατότητες της «παραμόρφωσης» να αξιοποιούνταν επιτηδευμένα. Για παράδειγμα στους παλαιότερους χρονικά χάρτες το μέγεθος της Ευρώπης συνήθως εμφανίζεται μεγαλύτερο από το πραγματικό, του συγκριτικά με περιοχές όπως η Αφρική (βλ. Χάρτη 24) ή η Ασία, γεγονός που ενδέχεται να σχετίζεται με τη σημασία που αποδιδόταν σε κάθε περιοχή.

Μέσα στην πορεία του χρόνου όμως και με τις βελτιώσεις που παρατηρούνται στις τεχνολογικές και τεχνικές δυνατότητες κατασκευής χαρτών τα τελευταία 30 χρόνια, παρατηρείται σημαντική ποιοτική «αναβάθμιση» των χαρακτηριστικών των σχολικών χαρτών και περιπτώσεις «παραμόρφωσης» που υπάρχουν δεν είναι εύκολα εμφανείς. Εδώ πρέπει να σημειωθεί βέβαια πως οι παλαιότεροι χάρτες που υπήρχαν στα σχολικά βιβλία ήταν χειρόγραφοι και η «προβολή» τους εξαρτιόταν από τις γνώσεις, την ικανότητα και τη διάθεση του χαρτογράφου. Αντιθέτως στη σημερινή εποχή οι τεχνολογικές δυνατότητες και η χρήση σχετικών προγραμμάτων βοηθούν τον χαρτογράφο ώστε ο κάθε χάρτες να πλησιάζει όσο γίνεται περισσότερο την πλήρη αποτύπωση της πραγματικότητας όσο αφορά τα μεγέθη, τις αποστάσεις, τις περιοχές, τα σχήματα κλπ.

Συνοψίζοντας, η χαρτογραφία των σχολικών βιβλίων της Ιστορίας και της Γεωγραφίας όλη αυτήν την περίοδο συνδέθηκε στον ένα ή στον άλλο βαθμό με την κυρίαρχη πολιτική, πολιτικές αλλαγές και κατευθύνσεις αλλά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά είτε της ελληνικής

κοινωνίας είτε συγκεκριμένων καθεστώτων, όπως οι δικτατορίες. Αποτέλεσε ένα πεδίο έκφρασης τόσο του ιστορικού «εθνικού αφηγήματος» όσο και των εθνικών κατευθύνσεων της εξωτερικής πολιτικής και των μεταβολών/αλλαγών της. Σε τεχνικό επίπεδο η χαρτογραφική προβολή ακολούθησε την εθνοκεντρική και την ευρωποκεντρική κατεύθυνση, ενώ εμφανές όλη αυτή τη διάρκεια είναι το φαινόμενο της «παραμόρφωσης», ιδιαίτερα σε παλαιότερους χρονικά χάρτες.

Κεφάλαιο 7

Ρατσιστικές-φυλετικές, προ-φασιστικές αναφορές και στοιχεία φυλετικού διαχωρισμού

Η αναζήτηση της έκφρασης ρατσιστικών-φυλετικών και προ-φασιστικών αναφορών όπως και στοιχεία φυλετικού διαχωρισμού στους χάρτες των σχολικών βιβλίων θέτει ως αναγκαιότητα τον καθορισμό των συγκεκριμένων εννοιών. Πολλές φορές παρατηρείται το φαινόμενο η ταύτιση μεταξύ των τριών εννοιών κάτι το οποίο εννοιολογικά δεν είναι απόλυτα ορθό. Αν και η σύνδεση μεταξύ φασισμού, ρατσισμού-φυλετισμού και φυλετικού διαχωρισμού είναι υπαρκτή είναι αναγκαίο να αποσαφηνιστεί πως η κάθε μια από τις παραπάνω έννοιες έχει τη δική της αυτοτελή σημασία.

Ο φασισμός στην ουσία αποτέλεσε πολιτικό κίνημα που αναδείχθηκε στην ευρωπαϊκή ήπειρο κυρίως την περίοδο του Μεσοπολέμου, συνδεδεμένος ιστορικά κυρίως με το ναζιστικό κόμμα και τον Α. Χίτλερ στη Γερμανία και το φασιστικό κίνημα του Μ. Μουσολίνι στην Ιταλία. Στο ιδεολογικό του περιεχόμενο προφανώς είχε ως βάση ρατσιστικές-φυλετικές αντιλήψεις της περιόδου που επικρατούσαν σε εθνικιστικούς και όχι μόνο, πολιτικούς κύκλους στην Ευρώπη. Ωστόσο, δεν «αρκέστηκε» μόνο σε αυτό, αλλά προσάρμοσε κατά περίπτωση και χώρα το ιδεολογικό του περιεχόμενο. Εκφράστηκε με συγκεκριμένη πολιτική πρακτική και στόχευση αλλά και εθνικιστικές θέσεις που επικρατούσαν στους εθνικιστικούς πολιτικούς χώρους των χωρών που εμφανίστηκε και απέκτησε σημαντική επιρροή. Ο Ρ. Πάξτον στο βιβλίο του *Η Ανατομία του Φασισμού* ορίζει πως (Ρaxton, 2006, 302):

«Ο φασισμός μπορεί να οριστεί ως μια μορφή πολιτικής συμπεριφοράς που χαρακτηρίζεται από μονομανή ενασχόληση με την κοινωνική παρακμή, την ταπείνωση ή τον κατατρεγμό, και από μια αντισταθμιστική προσήλωση στην ενότητα, στην ενεργητικότητα και στον εξαγνισμό. Στα πλαίσια λοιπόν αυτής της στάσης, ένα κόμμα μαζικής απήχησης που αποτελείται από αφοσιωμένους εθνικιστές ακτιβιστές, οι οποίοι βρίσκονται σε ταραχώδη αλλά αποτελεσματική συνεργασία με παραδοσιακές ελίτ, εγκαταλείπει τις δημοκρατικές ελευθερίες και, χωρίς ηθικούς ή νομικούς περιορισμούς, επιδιώκει να πραγματοποιήσει εσωτερικές εκκαθαρίσεις και να επεκταθεί εξωτερικά».

Επιπρόσθετα, ο Πάξτον τονίζει πως τις ιδέες που βρίσκονται πίσω από την ιδεολογία των ναζιστών ή των φασιστών μπορούμε να τις αντιληφθούμε καλύτερα εξετάζοντας τις πράξεις τους καθώς πολλές από τις ιδέες τους δεν διατυπώνονται ευθέως στο δημόσιο λόγο, ενώ άλλες ανήκουν στην σφαίρα ενστικτωδών συναισθημάτων και όχι στην σφαίρα των λογικών

συλλογισμών. Καταλήγει έτσι στα εξής ιδεολογικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά του φασισμού (Paxton, 2006, 303):

- *«Μια αίσθηση έντονης κρίσης που δεν μπορεί να επιλυθεί εφαρμόζοντας παραδοσιακές λύσεις.*
- *Την ανωτερότητα της ομάδας προς την οποία έχουμε υποχρεώσεις που υπερβαίνουν οποιαδήποτε δικαίωμα, ατομικό ή καθολικό, και η υποταγή του ατόμου σε αυτήν.*
- *Την πεποίθηση πως η ομάδα στην οποία ανήκει κάποιος αποτελεί το θύμα, ένα συναίσθημα που δικαιολογεί οποιαδήποτε πράξη – πέρα από νομικούς ή ηθικούς περιορισμούς – και στρέφεται κατά των εχθρών του, εσωτερικών και εξωτερικών.*
- *Τον φόβο για ενδεχόμενη παρακμή της ομάδας από τις διαβρωτικές επιπτώσεις που ασκεί ο ατομικιστικός φιλελευθερισμός, η πάλη των τάξεων και οι ξένες επιρροές.*
- *Την ανάγκη για πιο συντονισμένη οργάνωση μιας πιο καθαρής κοινωνίας, με κοινή συναίνεση αν είναι δυνατόν ή με βίαιο αποκλεισμό αν είναι απαραίτητο.*
- *Την ανάγκη να ασκείται η εξουσία από φυσικούς αρχηγούς (μόνο άνδρες), σε μια ιεραρχία η οποία θα καταλήγει σε έναν εθνικό ηγέτη που θα είναι ικανός να ενσαρκώσει το ιστορικό πεπρωμένο της ομάδας.*
- *Την ανωτερότητα των ενστίκτων του ηγέτη απέναντι στην αφηρημένη και παγκόσμια λογική.*
- *Την ομορφιά της βίας και την αποτελεσματικότητα της θέλησης, όταν εξυπηρετούν την επιτυχία της ομάδας.*
- *Το δικαίωμα που έχει ο εκλεκτός λαός να επιβάλλεται στους άλλους χωρίς να περιορίζεται από κανενός είδους ανθρώπινο ή θεϊκό νόμο, ένα δικαίωμα που καθορίζεται με μοναδικό κριτήριο την ικανότητα επιβίωσης της ομάδας στα πλαίσια μιας δαρβινικής πάλης».*

Βάση των φασιστικών αντιλήψεων όπως αναπτύχθηκαν στην ευρωπαϊκή ήπειρο και στον υπόλοιπο πλανήτη, εντασσόμενος στα ιδεολογικά πλαίσια ερμηνείας του κόσμου, αποτέλεσε ο ρατσισμός-φυλετισμός. Τα φασιστικά κινήματα ενέταξαν ρατσιστικές αντιλήψεις στον αξιακό τους κώδικα, εξελίσσοντάς τες σε ένα ολοκληρωμένο ιδεολογικό σύστημα ιεράρχησης και κανόνων όπου η κάθε «φυλή» ή «ράτσα» είχε τη δική της σημασία.

Με απλούς όρους ο ρατσισμός αποτελεί: «Μια ιδεολογία ρατσιστικής-φυλετικής κυριαρχίας στην οποία η υποτιθέμενη βιολογική ή πολιτιστική ανωτερότητα μιας ή περισσοτέρων φυλετικών ομάδων χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει ή να υπαγορεύσει την κατώτερη συμπεριφορά ή την κοινωνική θέση άλλων φυλετικών ομάδων» (Clair και Denis, 2015, 857).

Ο ρατσιστικές ιδεολογίες και θεωρήσεις δίνουν έμφαση συνήθως σε φυσικές διαφορές όπως για παράδειγμα το δέρμα το χρώματος και κατηγοριοποιούν τους ανθρώπους διαχωρίζοντας τη μια φυλή από την άλλη με ιεραρχικά-κοινωνικά χαρακτηριστικά στη βάση των φυλετικών διαφοροποιήσεων. Πηγή των ρατσιστικών ιδεολογιών αποτέλεσε η ανάπτυξη του επιστημονικού ρατσισμού στην Ευρώπη από τον 16^ο-17^ο αιώνα έως τα μισά του 20^{ου} αιώνα και οι θεωρήσεις που εκπορεύτηκαν από αυτόν. Αρχικά ο όρος της «φυλής» ή «ράτσας» χρησιμοποιούταν για να καθορίσει μια εθνοτική ομάδα ή ένα έθνος. Σταδιακά όμως η επαφή των ευρωπαϊκών κρατών με λαούς με διαφορά φυσικά χαρακτηριστικά μετά την εποχή των Ανακαλύψεων, οδήγησε στην υιοθέτηση του ως όρου για την πραγματοποίηση ταξινόμησης μεταξύ ανθρώπων, ζώων και φυτών αλλά και την επισήμανση και καθορισμό διαφορετικών «ανθρώπινων φυλών» στη βάση των φυσικών χαρακτηριστικών που εκλαμβάνονταν πως έχει η κάθε φυλή. Η κάθε «φυλή» ως έννοια εξέλαβε ευρύτερα χαρακτηριστικά από το «έθνος» ενσωματώνοντας σε θεωρητικό επίπεδο εντός της έναν μεγάλο αριθμό εθνών και λαών. Μέσα στον ιστορικό χρόνο για να αιτιολογηθεί η αποικιοκρατική ευρωπαϊκή πολιτική, η επέκταση της δουλείας, η βίαιη η επιθετική συμπεριφορά των ευρωπαϊκών κρατών προς τους πληθυσμούς της Αφρικής και της Ασίας η κατηγοριοποίηση των «φυλών» συνδυάστηκε με αντιλήψεις περί φυλετικής βιολογικής ανωτερότητας της «λευκής φυλής» συγκριτικά με τις υπόλοιπες. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την επιστημονική κατάρρευση των παραπάνω αντιλήψεων εμφανίστηκαν ρατσιστικές-φυλετικές αντιλήψεις που συνδέονταν με την ιεράρχηση και διάκριση του κάθε λαού και έθνους έχοντας στη βάση τους τον πολιτισμό και την «κουλτούρα» των εθνών (Clair και Denis, 2015, 857-859). Ιστορικά, αποκορύφωμα της έκφρασης συνεκτικών ρατσιστικών-φυλετικών αντιλήψεων που έδιναν έμφαση στη βιολογική ανωτερότητα της «λευκής φυλής» αποτέλεσαν το ναζιστικό κίνημα στη Γερμανία και τα φασιστικά κινήματα της Ευρώπης του Μεσοπολέμου. Αναμενόμενα μετά τις ναζιστικές θηριωδίες και τη στρατιωτική ήττα της ναζιστικής Γερμανίας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μια σειρά αντίστοιχες θεωρήσεις εγκαταλείφτηκαν αν και εκφράζονταν και υιοθετούνταν πριν το

Β' Παγκόσμιο Πόλεμο από διαφορετικούς πολιτικούς χώρους και μη αμελητέο τμήμα του επιστημονικού κόσμου στην Ευρώπη.

Σήμερα στη βάση και της γενετικής διαφοροποίησης έχει καθιερωθεί η επιστημονική απόδειξη και αντίληψη πως η «φυλή» δεν υφίσταται ως διαφορετική βιολογική κατηγορία μεταξύ των ανθρώπων. Πόσο μάλλον η σύνδεση διαφόρων φυσικών και πνευματικών χαρακτηριστικών ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της όποιας «φυλής». (AAPA(American Association of Physical Anthropologists), 2019, 1-5: Fiske, 2010). Στη λογική αυτή ακόμη και ο φυλετικός διαχωρισμός στη βάση φυσικών χαρακτηριστικών χωρίς την όποια ιεράρχηση ή θεώρηση περί ανωτερότητας ή κατωτερότητας κάποιας φυλής, αποτελεί ένα ερωτηματικό, καθώς θέλοντας και μη, αποτελεί τη βάση για την ανάπτυξη ιδεολογικών αντιλήψεων με συγκεκριμένα ρατσιστικά χαρακτηριστικά (AAPA(American Association of Physical Anthropologists), 2019, 1).

Με βάση τα παραπάνω έγινε προσπάθεια ώστε μέσα από την ερευνητική διαδικασία στους χάρτες των βιβλίων της Ιστορίας και της Γεωγραφίας να προχωρήσει η ανάδειξη και διάκριση μεταξύ αμιγώς φασιστικών αντιλήψεων, ρατσιστικών αντιλήψεων γενικότερα αλλά και περιπτώσεις όπου αποτυπώνεται ο φυλετικός διαχωρισμός μεταξύ των ανθρώπων. Αυτό που παρατηρείται και ιδιαίτερα στο βιβλίο της Γεωγραφίας, είναι πως συνήθως οι χάρτες που συνδέονται και με τις τρεις παραπάνω κατηγορίες είναι αυτοί που επιδιώκουν να αποτυπώσουν τη «φυλετική διαίρεση» των ανθρώπων. Όσο αφορά τον ιστορικό χρόνο, οι χάρτες που τοποθετούνται πριν το 1974 είτε είναι επηρεασμένοι είτε αντανakλούν άμεσα αρκετές φορές ρατσιστικές αντιλήψεις. Ειδικότερα, οι «φυλετικοί» χάρτες πριν το 1940, δηλαδή την περίοδο του Μεσοπολέμου, εντάσσονται στη συγκεκριμένη κατηγορία σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό. Χρειάζεται να σημειωθεί πως ρατσιστικά ή φασιστικά χαρακτηριστικά ή αντίστοιχες αντιλήψεις δεν συναντώνται απαραίτητα μονάχα σε χάρτες φυλετικού διαχωρισμού αλλά μπορούν να εκφραστούν σε όλων των ειδών τους χάρτες. Συνήθως αυτό γίνεται μέσα από τη χρησιμοποίηση μιας έννοιας ή ενός χαρακτηρισμού, συνήθως στο υπόμνημα του χάρτη. Παράλληλα, οι ρατσιστικές-φυλετικές αντιλήψεις που παρατηρούνται σε ορισμένες περιπτώσεις συνδέονται με την ύπαρξη πολιτισμικής αλλά και θρησκευτικής ιεράρχησης, με διαχωρισμό περί ανώτερων και κατώτερων πολιτισμών και θρησκειών.

Σε κάθε περίπτωση η έκφραση τέτοιων αντιλήψεων στην χαρτογραφία της κάθε περιόδου συνδέεται με το πολιτικό-οικονομικό της πλαίσιο, αλλά και τις κυρίαρχες ιδεολογικές κατευθύνσεις που επικρατούσαν. Είναι επομένως λογικό, η πλειονότητα αυτών

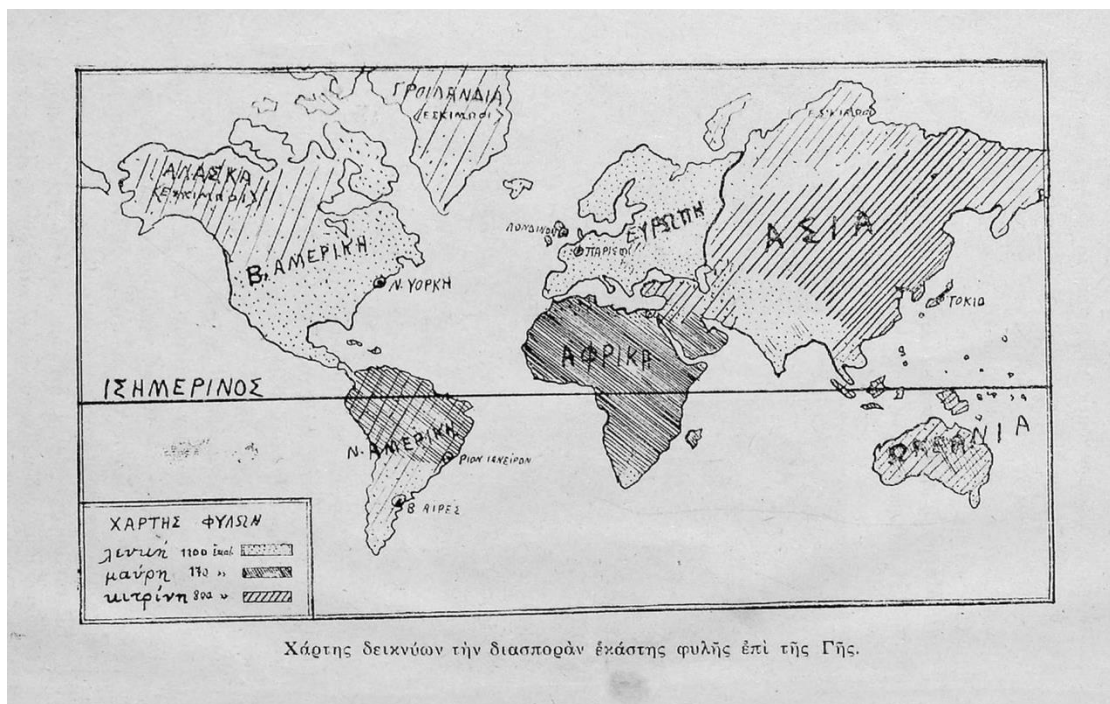
των χαρτών να συναντάται την περίοδο πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Πέρα από την άνοδο και την αύξηση της ιδεολογικής επιρροής φασιστικών κινήματων εκείνη την περίοδο, στον ευρωπαϊκό χώρο και στους περισσότερους πολιτικούς χώρους επικρατούσαν στον ένα ή στον άλλο αντιλήψεις που είτε εξέφραζαν είτε ήταν επηρεασμένες από ρατσιστικές θεωρήσεις. Το παραπάνω όπως αναδεικνύεται και σε αρκετούς από τους χάρτες που ακολουθούν, αποτέλεσε χαρακτηριστικό των σχολικών χαρτών του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος εκείνης της περιόδου.

Διακρίνοντας τις περιπτώσεις όπου εκφράζονται ρατσιστικές-φυλετικές και φασιστικές αντιλήψεις αλλά και ο φυλετικός διαχωρισμός μπορούμε να κατηγοριοποιήσουμε μετά την αναζήτηση που πραγματοποιήθηκε τους χάρτες σε τρεις ευρύτερες κατηγορίες. Η πρώτη αφορά του χάρτες που αφορούν την ξεκάθαρη και άμεση αποτύπωση του ρατσισμού-φυλετισμού και φασιστικών αντιλήψεων σε χάρτες των σχολικών βιβλίων, η δεύτερη αυτούς που αναφέρονται στον φυλετικό διαχωρισμό χωρίς να εκφράζουν ρατσιστικές αντιλήψεις και η τρίτη περιπτώσεις χαρτών που μορφές ρατσισμού και κατηγοριοποίησης των ανθρώπων εκφράζονται έμμεσα με έννοιες-χαρακτηρισμούς ή εκφράσεις.

Αν και εννοιολογικά, όπως αναδείχθηκε παραπάνω ο φασισμός και ο ρατσισμός παρά τη σύνδεση τους δεν είναι πλήρη ταυτόσημα και επιχειρήθηκε να πραγματοποιηθεί διαχωρισμός μεταξύ των εντοπισμένων χαρτών, ο εντοπισμός «αμιγώς» φασιστικών χαρακτηριστικών σε χάρτες και η αντίστοιχη ξεχωριστή κατηγοριοποίηση είναι εξαιρετικά δύσκολο. Η αιτία είναι πως ο κάθε χάρτης, η χρήση του και οι έννοιες που απορρέουν από αυτόν σχετίζονται με το περιεχόμενο-κείμενο του βιβλίου αλλά και το υπάρχον πολιτικό-ιδεολογικό πλαίσιο της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, επομένως ένας χάρτης από μόνος του δεν μπορεί απαραίτητα να αποτελέσει πάντοτε ασφαλή κριτήριο για την ένταξη του στη μια ή την άλλη κατηγορία. Για παράδειγμα είναι προφανές ότι οι ρατσιστικές αναφορές σε βιβλία της περιόδου του Ι. Μεταξά συνδέονται με βάση και το περιεχόμενο των βιβλίων με φασιστικές πολιτικές αντιλήψεις που επικρατούσαν στο καθεστώς. Αντίστοιχα, εξίσου ξεκάθαρα ρατσιστικές αναφορές παρατηρούνται και σε χάρτες μετέπειτα ή προγενέστερων περιόδων, χωρίς απαραίτητα το περιεχόμενο των βιβλίων ή η πολιτική ηγεσία της συγκεκριμένης περιόδου να παραπέμπει στη φασιστική ιδεολογία και πρακτική. Παράλληλα, πέρα από την άμεση σύνδεση τους με την κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία της κάθε περιόδου τα χαρακτηριστικά του κάθε χάρτη επηρεάζονται και από επιστημονικές ή μη, αντιλήψεις που επικρατούσαν. Γενικότερα, μπορούμε να ισχυριστούμε πως χάρτες που συνδέονται άμεσα με την ανάπτυξη συγκεκριμένης φασιστικής ιδεολογίας και πρακτικής μπορούν να

εντοπιστούν την περίοδο της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου. Μεθοδολογικά όμως χρειάζεται και οι χάρτες αυτοί να ενταχθούν σε μια ευρύτερη ομάδα χαρτών που εντοπίζονται φασιστικές αντιλήψεις και ρατσιστικοί χαρακτηρισμοί.

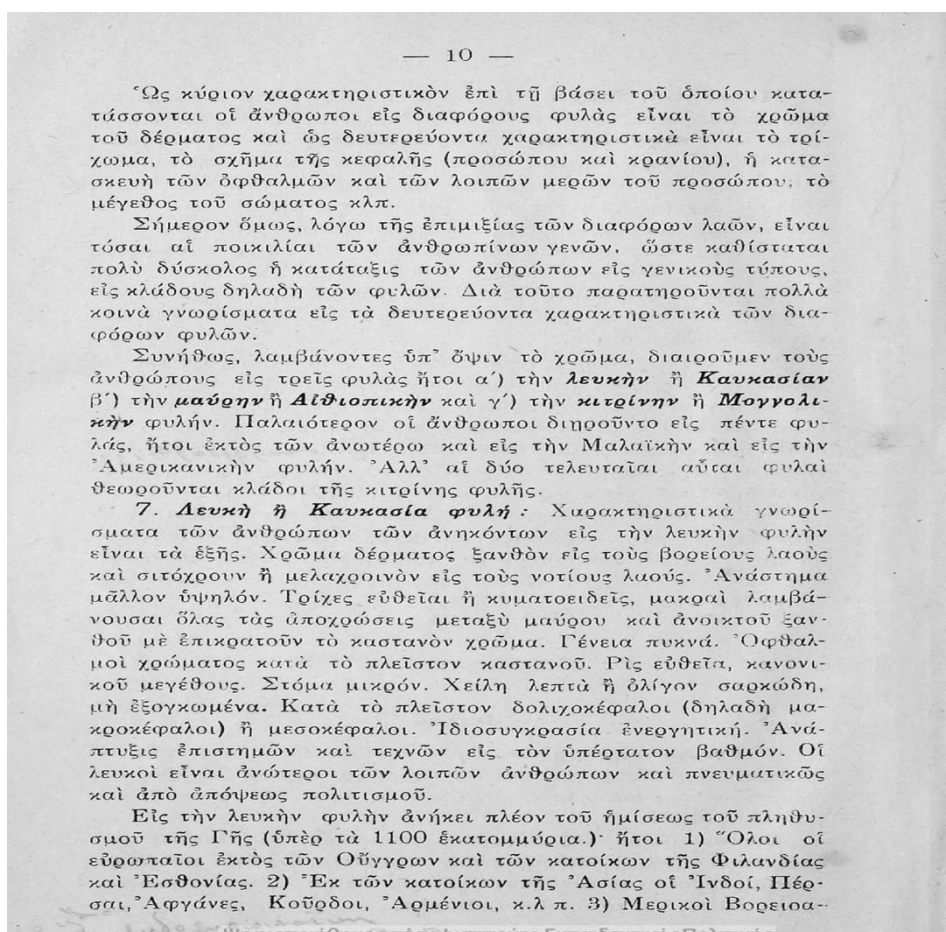
Όσο αφορά αυτούς τους χάρτες ξεκάθαρης αποτύπωσης φασιστικών και ρατσιστικών αντιλήψεων είναι ενδεικτικά τα παραδείγματα που ακολουθούν, τα οποία στις περισσότερες περιπτώσεις συνδυάζονται και με το αντίστοιχο περιεχόμενο των βιβλίων:

Εικόνα 30: Χάρτης του Βιβλίου Γεωγραφίας, Ε' Γυμνασίου του 1938

Ο παραπάνω χάρτης της περιόδου του Ι΄ Μεταξά θεωρητικά από μόνος τους εμφανίζεται ως ένας απλός χάρτης, κακής ποιότητας, που παρουσιάζει τον «φυλετικό διαχωρισμό» στον πλανήτη. Ωστόσο, το περιεχόμενο του βιβλίου που συνοδεύει τον χάρτη «βρίθει» από ρατσιστικές αντιλήψεις και αναφορές, απορρέοντας κατά πάσα πιθανότητα και από τις ιδεολογικές αρχές και χαρακτηριστικά του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου. Σύμφωνα με το περιεχόμενο του βιβλίου με βάση «νέες θεωρήσεις» το ανθρώπινο είδος κατηγοριοποιείται σε τρεις κύριες φυλές με βάση το χρώμα του δέρματος (παλαιότερα εντοπίζονταν πέντε βασικές φυλές), τη «λευκή/καυκάσια» φυλή, τη «μαύρη/αιθιοπική» φυλή και την

«κίτρινη/μογγολική» φυλή. Σε αυτές τις φυλές αποδίδονται συγκεκριμένα φυσικά χαρακτηριστικά με βάση την εμφάνισή τους, ενώ ιεραρχικά η «λευκή φυλή» καθορίζεται ως «ανώτερη» πολιτισμικά και πνευματικά από όλους τις υπόλοιπες. Στον αντίποδα, η «μαύρη φυλή» στην οποία συμπεριλαμβάνονται και οι Άραβες, ορίζεται στη βάση της τεχνολογικής/επιστημονικής της ανάπτυξης ως «πνευματικά κατώτερη» και σχεδόν «πρωτόγονη». Ουσιαστικά η ανάπτυξη του πολιτισμού και της επιστήμης ή το πνευματικό επίπεδο τα οποία σχετίζονται με κοινωνικούς-οικονομικούς όρους της κάθε κοινωνίας και της εξέλιξης της αλλά και ιστορικούς λόγους, συνδέεται αδόκιμα με τα φυσικά χαρακτηριστικά κάθε «φυλής» αποτελώντας ένα ακόμη χαρακτηριστικό της. Το περιεχόμενο του βιβλίου παράλληλα επιχειρεί με τις αντίστοιχες εικόνες να αποδώσει με «σαφήνεια» σε συνδυασμό με τον χάρτη τα χαρακτηριστικά της κάθε «φυλής»:

Εικόνα 31: Απόσπασμα από το Βιβλίο Γεωγραφίας, Ε΄ Γυμνασίου του 1938

φρικανού· και 4) Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀμερικῆς οἱ μεταναστεύσαντες ἐξ Εὐρώπης. Σήμερον ὅμως οἱ λευκοί, λόγω τῆς πνευματικῆς των ὑπεροχῆς, ἔχουν διασκορπισθῆ εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ μέρη τῆς Γῆς, ἐκμεταλλεόμενοι τὰ προϊόντα τοῦ ἐδάφους καὶ τὸν δρυκτὸν πλοῦτον τῶν διαφόρων χωρῶν (Ἀφρικῆς, Ἀμερικῆς, Αὐστραλίας κ.λ.π.).

8. Μαύρη ἢ Αἰθιοπικὴ φυλὴ : Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν ἀνθρώπων τῶν ἀνηκούντων εἰς τὴν μαύρην φυλὴν

Φυλὴ τῶν Βορείων Ἰνδῶν

Νέγρος τῆς Δυτικῆς Ἀφρικῆς

εἶναι τὰ ἑξῆς : Χρῶμα δέρματος μαῦρον ἢ πολὺ μελαψόν. Ἀνάστημα ὑψηλόν. Τρίχες μαῦραι, οὐλαί (κατσαφαί) ἢ βοστρυχώδεις. Γένεια ἀραιὰ ἢ καὶ καθόλου. Ὄφθαλμοὶ χρώματος μαύρου, μάλλον μικροί. Ρίς πλατεῖα, σιμὴ (κοντή). Χεῖλη σαρκώδη προεξέχοντα. Δολιχοκέφαλοι. Οἱ μαῦροι εὐρίσκονται εἰς πνευματικὸν ἐπίπεδον κατώτερον τοῦ τῶν λευκῶν. Οὐδεμίαν σχεδὸν ἀνάπτυξιν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν παρατηρεῖται. Διὰ τοῦτο δὲν χρησιμοποιοῦν τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, ζῶντες ἀκόμη βίον κατὰ τὸ πλεῖστον πρωτόγονον.

Εἰς τὴν μαύρην φυλὴν ἀνήκουν περὶ τὰ 170 ἑκατομμύρια ἀνθρώπων ἢτοι σχεδὸν ὅλοι οἱ λαοὶ οἱ κατοικοῦντες εἰς τὰς περὶ τὸν Ἰσημερινὸν χώρας, δηλαδὴ σχεδὸν ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀφρικῆς (130 ἑκατομμύρια μαῦροι) οἱ Ἀραβες, μερικοὶ κάτοι-

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Εικόνα 32: Απόσπασμα ἀπὸ τὸ Βιβλίον Γεωγραφίας, Ε΄ Γυμνασίου τοῦ 1938

κοι τῆς νοτίου Ἀμερικῆς (33 ἑκατομμύρια) καὶ τῆς Ὠκεανίας (2 ἑκατομμύρια) καὶ περὶ τὰ 5 ἑκατομμύρια Ἰνδῶν.

9. Κιτρινὴ ἢ Μογγολικὴ φυλὴ : Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν ἀνθρώπων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν κιτρινὴν φυλὴν εἶναι τὰ ἑξῆς : Χρῶμα δέρματος κιτρινωπόν, κλίνον πρὸς τὸ εἰλωδες (Μαλαῖοι) ἢ ὑπέρουθρον (Ἐρυθροδερμοί). Ἀνάστημα γενικῶς βραχύ, ἐνίοτε ὅμως ὑψηλόν (Ἀμερικανικὸς κλάδος). Ὄφθαλμοὶ στενοί, λοξοί, μαῦροι. Ρίς πολὺ μικρά. Χεῖλη λεπτά. Βραχυκέ-

Γυνὴ τῆς φυλῆς τῶν Πυγμαίων τῆς Κεντρικῆς Ἀφρικῆς

Κάτοικος τῆς Κορέας (Κιτρινὴ φυλὴ)

φαλοὶ. Μῆλα παρεῖων ἐξογκωμένα. Τρίχες εὐθείαι, γένεια ἀραιὰ ἢ καὶ καθόλου.

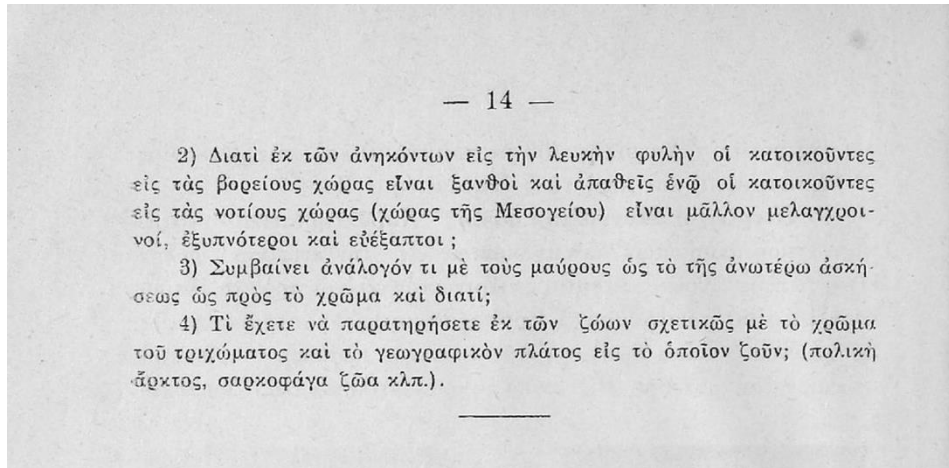
Εἰς τὴν κιτρινὴν φυλὴν, περιλαμβάνουσαν περὶ τὰ 500 ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, ἀνήκουν : 1) Ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Εὐρώπης οἱ Οὐγγροὶ καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Φιλανδίας καὶ Ἑσθονίας. 2) Ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Ἀσίας οἱ Ἰάπωνες, Κινέζοι, Μογγόλοι, Τοῦρκοι, οἱ κάτοικοι τῆς Βορειοανατολικῆς Σιβηρίας, τοῦ Θιβέτ καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Μαλαϊκῶν νήσων, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν τὴν Μαλαϊκὴν φυλὴν. 3) Οἱ κάτοικοι τῆς Αὐστραλίας. 4) Οἱ Ἐσκιμῶοι τῶν πολικῶν χωρῶν καὶ 5) Οἱ ἐρυθροδερμοὶ τῆς Ἀμερικῆς, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν τὴν Ἀμερικανικὴν φυλὴν.

Ἀσκήσεις : 1) Ποία εἶναι ἡ ἡπειρὸς ἢ χαρακτηριστικὴ ἑκάστης φυλῆς ;

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

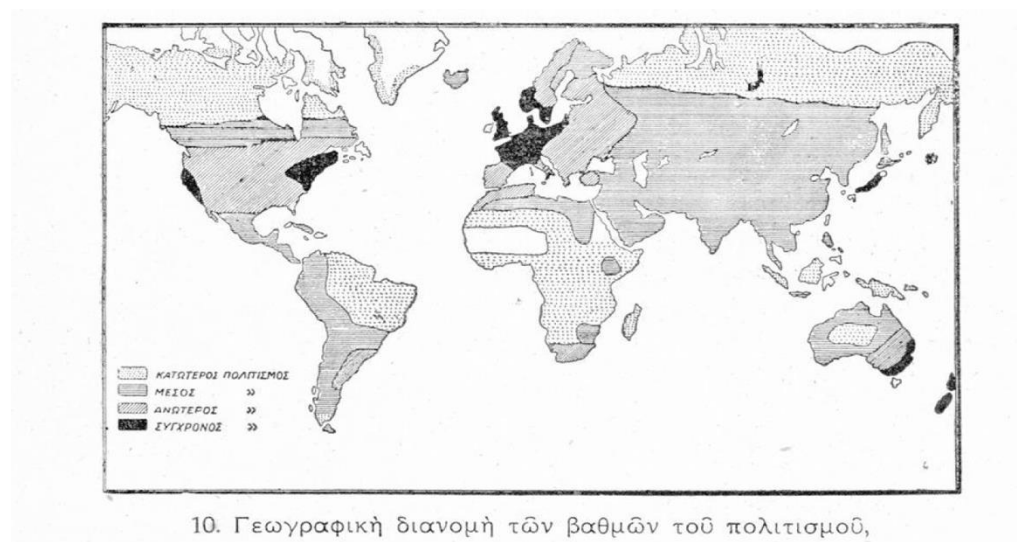
Εικόνα 33: Απόσπασμα ἀπὸ τὸ Βιβλίον Γεωγραφίας, Ε΄ Γυμνασίου τοῦ 1938

Το περιεχόμενο της εκπαιδευτικής διδασκαλίας αναδεικνύουν με σαφήνεια και οι «εκπαιδευτικές» ερωτήσεις που οφείλει να απαντήσει μετά το τέλος του μαθήματος ο μαθητής:

Εικόνα 34: Απόσπασμα από το Βιβλίο Γεωγραφίας, Ε΄ Γυμνασίου του 1938

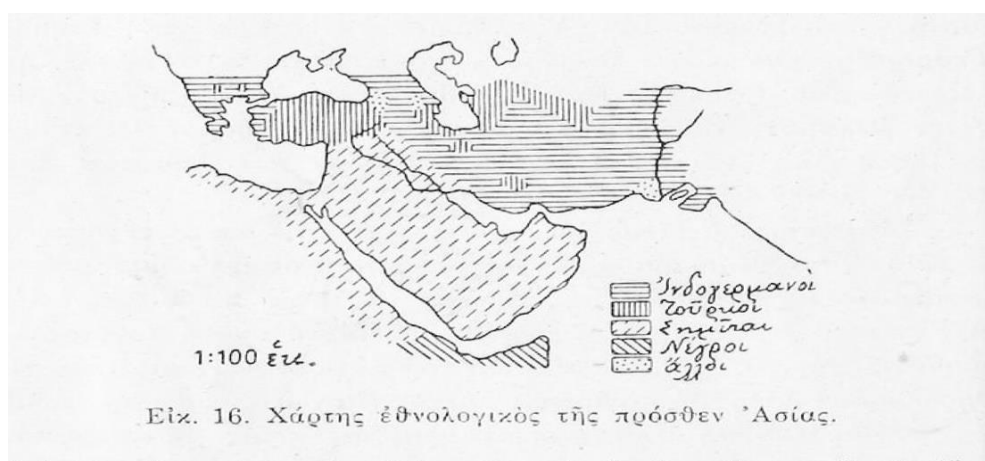
Σύμφωνα με αυτές οι λευκοί των περιοχών γύρω από τη Μεσόγειο μεταξύ άλλων είναι «εξυπνότεροι» συγκριτικά με τους «απαθείς» ξανθούς λευκούς του βορρά ενώ από την επόμενη ερώτηση προκύπτουν χαρακτηριστικά όπως λιγότερο έξυπνοι κτλ, εξαιτίας του χρώματος τους. Φυλετικές-ρατσιστικές αντιλήψεις και προεκτάσεις τους οι οποίες συνδέονται με το επίπεδο πολιτισμού, όπως προαναφέρθηκε, εμφανίζονται και σε χάρτες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο όπως αυτός που ακολουθεί:

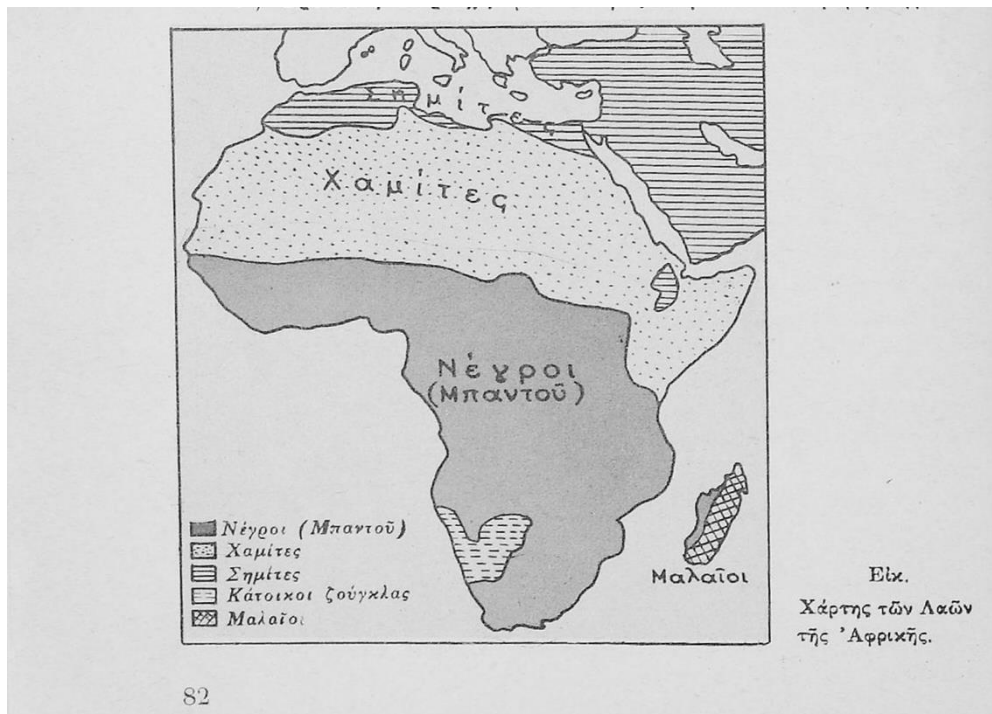
Εικόνα 35: Χάρτης του Βιβλίου Γεωγραφίας, Ε΄ Γυμνασίου του, 1952

Στον παραπάνω χάρτη ο οποίος βρίσκεται στο βιβλίο Γεωγραφίας της Ε' Γυμνασίου του 1952 σκιαγραφούνται τα επίπεδα πολιτισμού του πλανήτη με τη διάκριση του σε κατώτερο, μέσο, ανώτερο και σύγχρονο. Αν και ο χάρτης πιθανότατα προέρχεται από προγενέστερη περίοδο και παρέμεινε στο βιβλίο, είναι ενδεικτικό πως στις ηπείρους της Ασίας, με εξαίρεση την Ιαπωνία, της Αφρικής και της νοτίου Αμερικής ο πολιτισμός των ανθρώπων χαρακτηρίζεται είτε ως «κατώτερος» είτε ως «μέσος». Από την άλλη είναι χαρακτηριστικό πως «ανώτερες» μορφές πολιτισμού εντοπίζονται μονάχα στην κεντρική Ευρώπη, τη Βρετανία, τις δυτικές και ανατολικές ακτές των Η.Π.Α, τις ανατολικές ακτές της Αυστραλίας, τη Νέα Ζηλανδία και την Ιαπωνία. Ασχέτως από την εγκυρότητα των παραπάνω στοιχείων τη συγκεκριμένη περίοδο είναι αξιοπρόσεκτη η ιεράρχηση των βαθμίδων πολιτισμού σε παγκόσμιο επίπεδο σε συνδυασμό με την «ευρωποκεντρική» προσέγγιση του χάρτη. Ουσιαστικά το τι θεωρείται πολιτισμένο ή μη σε συνδυασμό καθορίζεται από την ευρωπαϊκή οπτική και θέση. Παράλληλα, η αναφορά στις βαθμίδες πολιτισμού συνδέεται με παλαιότερες ρατσιστικές-φυλετικές θεωρήσεις που υπήρχαν προπολεμικά. Σε περίπτωση που ο χαρτογράφος επιδίωκε την αποτύπωση οικονομικής ή τεχνολογικής εξέλιξης ή καθυστέρησης, τις οικονομικές ανισότητες και διαφοροποιήσεις, θα μπορούσε κάλλιστα να το σηματοδοτήσει-ορίσει με διαφορετικό τρόπο.

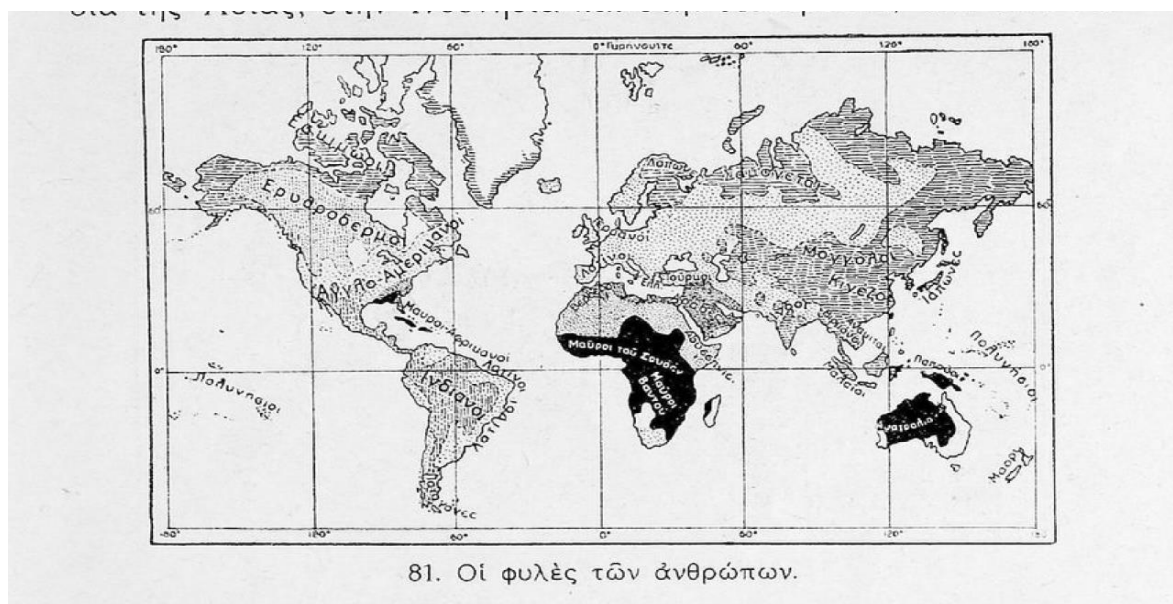
Ακόμη οι ρατσιστικές-φυλετικές αντιλήψεις συχνά αποτυπώνονται στους χάρτες των βιβλίων με διαφοροποιήσεις, «συγχύσεις» και ανακρίβειες ως προς τα στοιχεία που αναφέρουν και τη φυλετική κατηγοριοποίηση των ανθρώπων που επικρατούσε κυρίως την περίοδο του Μεσοπολέμου. Χαρακτηριστικά:

Εικόνα 36: Χάρτης του Βιβλίου Γεωγραφίας, Γ' Γυμνασίου του 1938

Εικόνα 37: Χάρτης των λαών της Αφρικής από βιβλίο της Γεωγραφίας τη Ε' Δημοτικού της περιόδου του Μεσοπολέμου

Εικόνα 38: Χάρτης των φυλών των ανθρώπων από βιβλίο Γεωγραφίας της ΣΤ' Δημοτικού της περιόδου του Μεσοπολέμου

Στον πρώτο από τους παραπάνω χάρτες της «πρόσθεν Ασίας» αν και θεωρητικά πρόκειται για εθνολογικό χάρτη εμφανίζεται η κατηγορία των «Νέγρων» που παραπέμπει σε ρατσιστικές αντιλήψεις, ενώ υπάρχει η γενική αναφορά στους «Σημίτες». Οι «Σημίτες» αν και

θεωρούνται πέρα από τη γλωσσολογία (σημιακές γλώσσες) κυρίως βιβλικός-θρησκευτικός όρος, συνδέθηκαν με φυλετικές διδασκαλίες και αντιλήψεις της περιόδου και ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε για τον χαρακτηρισμό των Ιουδαίων-Εβραίων (Brustein, 2003, 173: United States Holocaust Memorial Museum, 2021). Είναι χαρακτηριστικό πως στους «Σημίτες» κατά τον χαρτογράφο περιλαμβάνονται ακόμη οι αραβικοί πληθυσμοί, ενώ η εθνολογική κατάσταση της Μέσης Ανατολής αποτυπώνεται με τεράστιες γενικεύσεις χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι όποιες υπαρκτές εθνοτικές διαφορές.

Στον δεύτερο χάρτη που προέρχεται από την περίοδο του Μεσοπολέμου και αφορά τους «Λαούς της Αφρικής» η κατηγοριοποίηση που πραγματοποιείται σχετίζεται με θεωρίες του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα περί φυλετικής κατηγοριοποίησης και υπεροχής και τη «Χαμιτική Θεωρία» (Spöttel, 1998, 131-134). Αν και υποτίθεται πως πρόκειται για έναν χάρτη αποτύπωσης των λαών συμπεριλαμβάνει φυλετικές έννοιες όπως οι «Σημίτες», οι «Χαμίτες», οι «Νέγροι-Μπαντού» και οι «Μαλαίοι» στη Μαδαγασκάρη. Είναι αξιοπρόσεκτο πως ένα μικρό μέρος της Νοτίου Αφρικής χαρακτηρίζεται ως κατοικίας των «Κατοίκων της Ζούγκλας».

Τέλος στον τρίτο χάρτη που αποτυπώνει τις «φυλές των ανθρώπων» και προέρχεται πιθανότατα από την περίοδο του Μεσοπολέμου συναντώνται ξανά αναφορές που παραπέμπουν σε φυλετικές θεωρήσεις της περιόδου. Είναι χαρακτηριστικό πως εδώ υπάρχουν διαφορετικές φυλετικές κατηγοριοποιήσεις συγκριτικά για παράδειγμα με τον δεύτερο χάρτη, καθώς στην Αφρική πέρα από τους «Μάυρους – Βαντού» που είναι ταυτόσημη με την πρότερη αναφορά περί «Νέγρων-Μπαντού», εμφανίζεται η φυλετική κατηγορία των «Μαύρων του Σουδάν», οι «Αβυσσήνιοι» που παραπέμπουν στους Αιθίοπες, οι «Βερβέροι» και οι «Άραβες» σε μέρος της Βορείου Αφρικής.

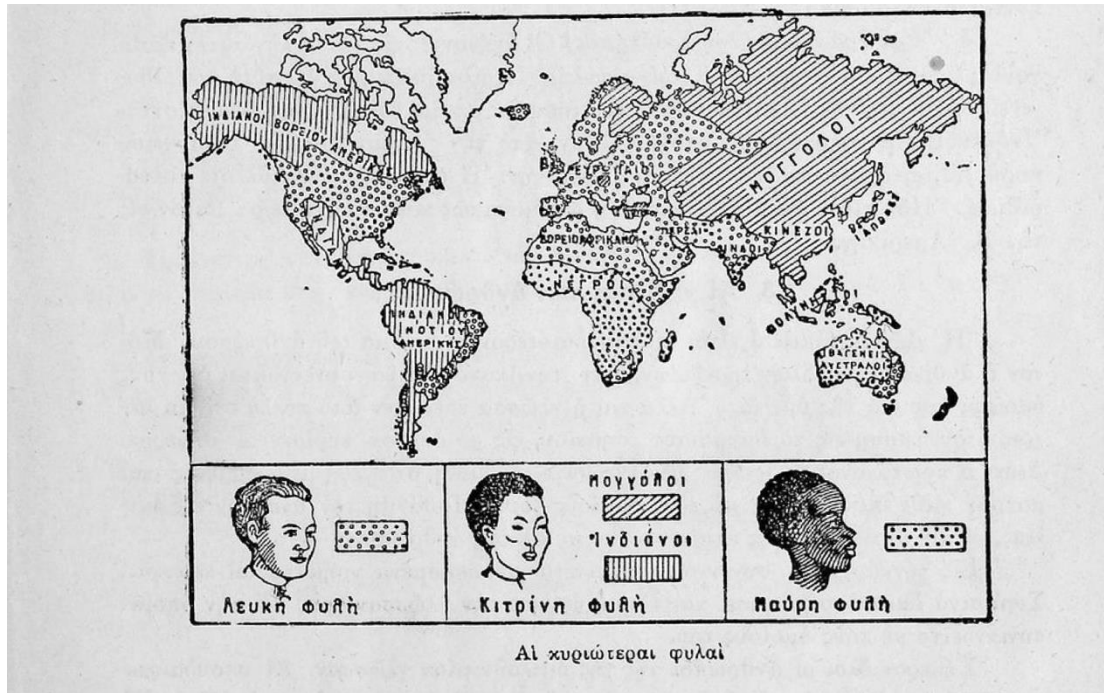
Γενικότερα οι παραπάνω χάρτες πέρα από την ύπαρξη ρατσιστικών-φυλετικών αντιλήψεων αναδεικνύουν και το «χάος» που επικρατούσε τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ως προς την υιοθέτηση μιας συγκεκριμένης θέσης ή θεώρησης, όπως και την ευρύτερη επιρροή των φυλετικών θεωριών συνδυαζόμενες ή μη με φασιστικά πολιτικά κινήματα και πρακτικές.

Όσο αφορά τη δεύτερη κατηγορία, αυτή αφορά τους χάρτες που αποτυπώνουν τον «φυλετικό διαχωρισμό» των ανθρώπων, χωρίς απαραίτητα να εκφράσουν ή να συνδέονται άμεσα με κάποια ρατσιστική αντίληψη ή θέση. Εδώ βέβαια χρειάζεται να επισημανθεί πως με μια κριτική προσέγγιση θα μπορέσει να αναφερθεί πως ακριβώς αυτός ο φυλετικός διαχωρισμός είναι που αξιοποιείται ως βάση για την έκφραση των όποιων ρατσιστικών-

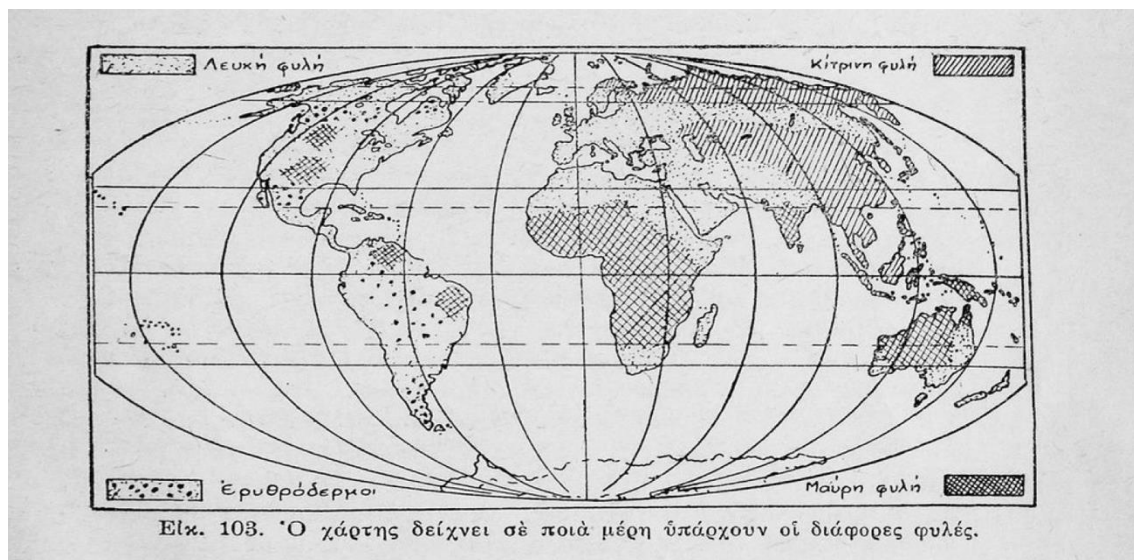
φυλετικών αντιλήψεων (AAPA(American Association of Physical Anthropologists), 2019, 1-5: Clair και Denis, 2015, 857-859). Όπως είναι εμφανές μέσα από τη μελέτη των σχολικών συγγραμμάτων η εξέλιξη της αποτύπωσης των «κύριων» και όχι μόνο φυλών πέρασε από διάφορα στάδια, επηρεασμένη από θεωρίες της εκάστοτε χρονική περιόδου. από τα βιβλία παρατηρείται πως μετά τη δεκαετία του 1970 επικρατεί και αποτυπώνεται η θεώρηση περί τριών κύριων φυλών Για την εξέλιξη του «φυλετικού διαχωρισμού» στους χάρτες των σχολικών βιβλίων της Ιστορίας και της Γεωγραφίας την περίοδο που εξετάζεται οι παρακάτω εικόνες/στίτσα και χάρτες είναι ενδεικτικοί:

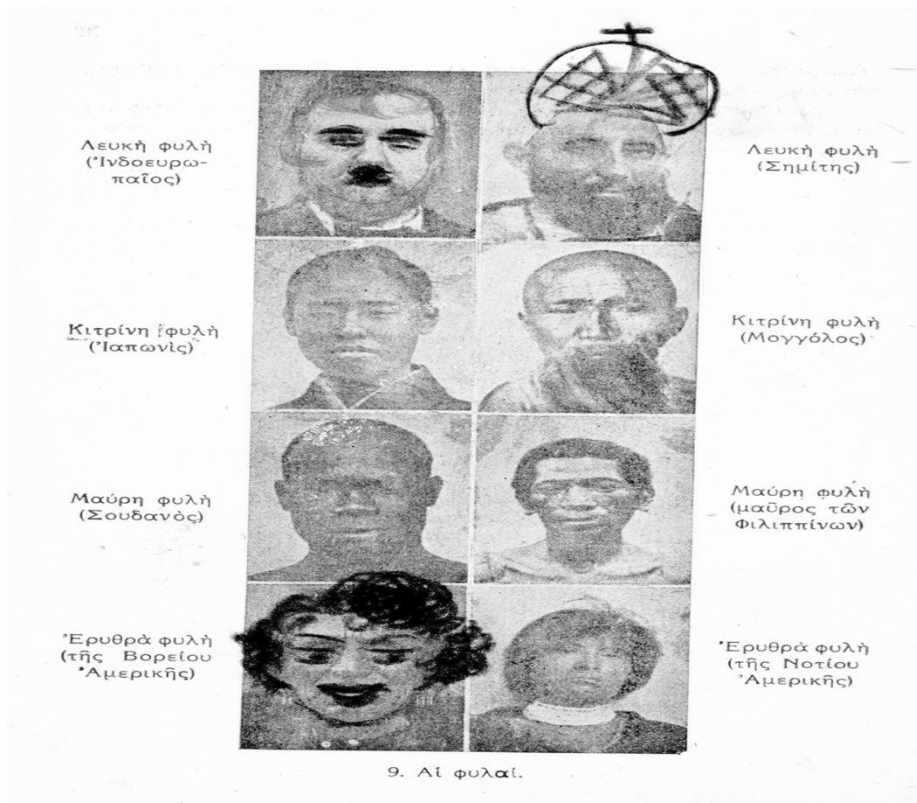
Εικόνα 39: Στίτσα από βιβλίο Γεωγραφίας σχολικής τάξης του 1924

Εικόνα 40: Χάρτης των φυλών των ανθρώπων από βιβλίο Γεωγραφίας της ΣΤ' Δημοτικού πιθανότατα της περιόδου του Μεσοπολέμου

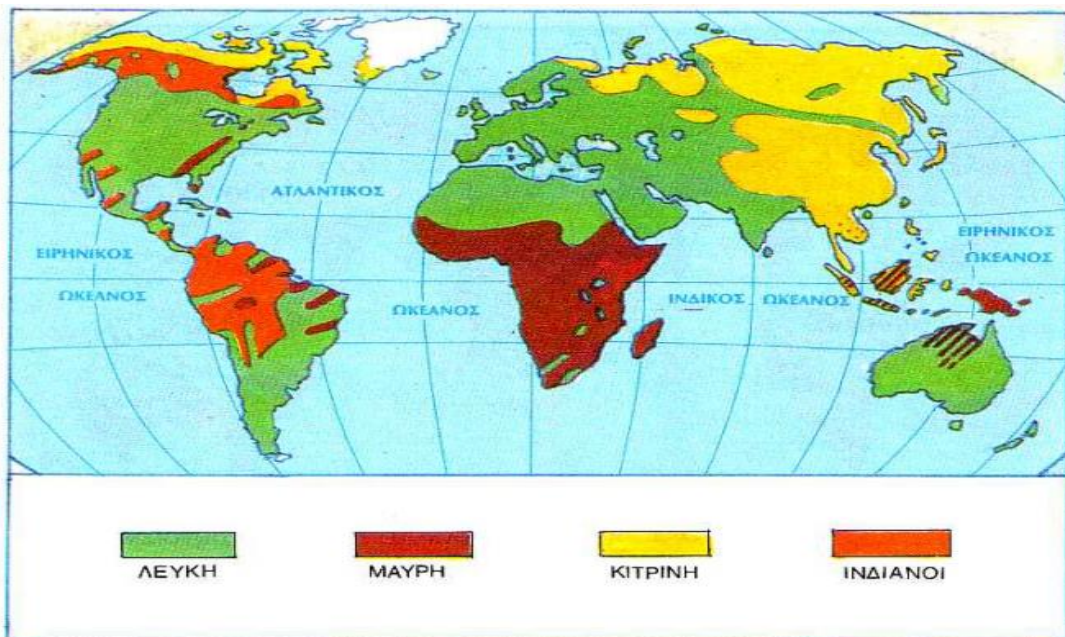
Εικόνα 41: Χάρτης του Βιβλίου Γεωγραφίας, Ε' Γυμνασίου του 1950

Εικόνα 42: Σκίτσο απεικόνισης των φυλετικών χαρακτηριστικών από το βιβλίο της Γεωγραφίας, Ε΄ Γυμνασίου του 1952

Εικόνα 43: Χάρτης του Βιβλίου Γεωγραφίας, ΣΤ' Δημοτικού του 1977

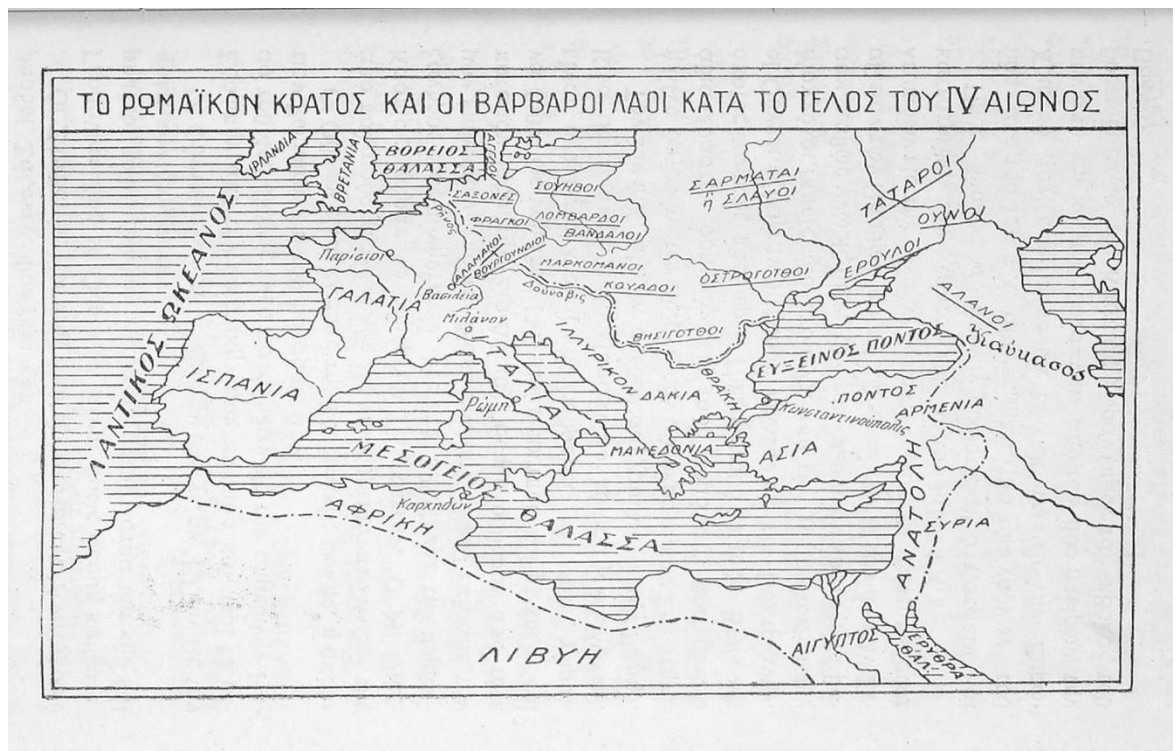
7. Οι φυλές

Εικόνα 44: Χάρτης του Βιβλίου Γεωγραφίας, ΣΤ' Δημοτικού του 2001

Στους παραπάνω χάρτες και σκίτσα που παρατίθενται από τα βιβλία παρατηρείται πως μετά τη δεκαετία του 1970 επικρατεί και αποτυπώνεται η θεώρηση περί τριών κύριων φυλών

αλλά και η ξεχωριστή φυλετική αναφορά στους «Ινδιάνους». Οι διάφορες υποκατηγοριοποιήσεις «φυλών» που εμφανίζονται για παράδειγμα στον χάρτη του βιβλίου Γεωγραφίας του 1950 και στο σκίτσο του βιβλίου της Γεωγραφίας του 1952 τείνουν να εκλείψουν. Αντίστοιχα εμφανίζεται η εξέλιξη από τη θεωρία περί πέντε κύριων φυλών που υπάρχει στο βιβλίο του 1924 με την κατηγοριοποίηση σε «Λευκούς», «Μαλαιούς», «Μογγόλους», «Ερυθρόδερμους» και «Μαύρους», σε αυτή των τριών κύριων φυλών περί «Λευκής», «Κίτρινης» και «Μαύρης» φυλής.

Όσο αφορά την τρίτη κατηγορία χαρτών όπου μορφές ρατσισμού και κατηγοριοποίησης των ανθρώπων εκφράζονται έμμεσα με έννοιες-χαρακτηρισμούς ή εκφράσεις, αυτή δεν εντοπίζεται σχετικά συχνά. Συνήθως η όποια έμμεση αναφορά (ή και άμεση όπως αναδείχθηκε παραπάνω) προέρχεται από τον συμπληρωματικό ρόλο είτε του υπομνήματος είτε του κειμένου-περιεχομένου του σχολικού βιβλίου που καθορίζει και την κατεύθυνση του κάθε χάρτη. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα χάρτη έμμεσης αναφοράς που παραπέμπει σε ρατσιστικές αντιλήψεις αποτελεί ο χάρτης που ακολουθεί:

Εικόνα 45: Χάρτης του Βιβλίου Ιστορίας, Γ' Γυμνασίου του 1935

Ο παραπάνω χάρτης του βιβλίου της Ιστορίας αφορά χάρτη της ρωμαϊκής περιόδου και αφορά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και τους «βάρβαρους» λαούς και φύλλα που κατοικούσαν στα σύνορα του. Ο όρος «βάρβαροι» αν και επικράτησε να χρησιμοποιείται και στον επιστημονικό χώρο αλλά και στην ιστοριογραφία, σε κάθε βαθμό χρησιμοποιείται με υποτιμητικό ρόλο κυρίως ως προς τον πολιτισμό των λαών πέρα από του Ρωμαίους και τους Έλληνες της περιόδου της αρχαιότητας. Ετυμολογικά προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη «Βάρβαρος» που χρησιμοποιείται για τα μη ελληνικά φύλλα. Τη λέξη αυτή την υιοθέτησαν οι Ρωμαίοι χρησιμοποιώντας την υποτιμητικά για όλους τους λαούς που ζούσαν έξω από τα όρια της αυτοκρατορίας τους και ζούσαν διαφορετικά από τον ρωμαϊκό τρόπο ζωής και πολιτισμό. Στην πράξη η χρήση της αποτελούσα μια αναφορά περί της μειονεκτικότητας των γειτόνων του ρωμαϊκού κράτους (Boletsi, 2013, 3-8). Ο χαρτογράφος στη συγκεκριμένη περίπτωση θέλοντας και μη, περιγράφοντας του υπόλοιπους λαούς με αυτόν τον τρόπο μεταδίδει την εικόνα πως μια σειρά φύλλα (κυρίως γερμανικά) ήταν κατώτερα «πολιτισμικά» συγκριτικά με το «ρωμαϊκό μεγαλείο», εκφραζόμενος μειονεκτικά ως προς αυτά. Ασχέτως της όποιας πολιτισμικής, κοινωνικής και οικονομικής υστέρησης και διαφοροποίησης διαφόρων φυλών και λαών ο χαρακτηρισμός «βάρβαροι» δεν παύει να έχει υποτιμητική έννοια. Ενδεικτικό για τη σταδιακή αποφυγή τέτοιων εννοιών και της προσοχής στη χρήση εννοιών και όρων στα βιβλία της Ιστορίας είναι πως μετά τη δεκαετία του 1970 η αναφορά που επικρατεί για τους γείτονες της Ρώμης είναι αυτή των «γερμανικών φύλων» ενώ χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα του βιβλίου της Ιστορίας της Ε΄ Δημοτικού του 1975, της Β΄ Γυμνασίου του 1978 και της Β΄ Γυμνασίου του 1982 (βλ. Παράρτημα Ζ, Η, Θ και Ι χάρτες). Σε αυτούς είτε οι γείτονες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας προσδιορίζονται με το όνομα τους χωρίς κάποιον άλλον χαρακτηρισμό, είτε τα κράτη που ακολούθησαν χρονικά την πτώση της Ρώμης και της δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στους «βαρβάρους», αποτυπώνονται στους χάρτες ως «γερμανικά βασίλεια».

Τέλος, πέρα από τις τρεις κατηγορίες χαρτών που αναφέρθηκαν και σχετίζονται με ρατσιστικές-φυλετικές αναφορές και τον φυλετικό διαχωρισμό είναι δόκιμο να επισημανθεί πως σε ορισμένες περιπτώσεις η αποτύπωση φυλετικών διαχωρισμών και της όποιας πολιτισμικής ιεράρχησης συνδυάζεται με περιπτώσεις θρησκευτικής ιεράρχησης. Λίγες σελίδες μετά τον Χάρτη 32 που βρίσκεται παραπάνω, στο βιβλίο της Γεωγραφίας του Μεσοπολέμου, ακολουθεί το κείμενο που αναφέρθηκε νωρίτερα σε προηγούμενο κεφάλαιο το οποίο αποσκοπεί στην ανάδειξη της «ανωτερότητας» της ελληνο-ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας.

4. Οί θρησκείες τών ανθρώπων.

Οί άνθρωποι έχουν έμφυτη τήν ανάγκη νά πιστεύουν στόν Θεό. Κάθε λαός άκολουθεί καί μία θρησκεία. Καί ή θρησκεία του δείχνει καί τό βαθμό του πολιτισμού του.

Οί πιό άπολίτιστοι λαοί πιστεύουν στά είδωλα, είναι δηλαδή είδωλολάτρες καί πολυθείσταί. Είδωλολάτρες είναι οί άπολίτιστοι λαοί τής Ώκεανίας καί τής Αφρικής. Επίσης καί οί λαοί τής Ανατολικής καί τής Νότιας Ασίας, οί Κινέζοι, οί Ιάπωνες, οί Ινδοί είναι καί αύτοί πολυθείσταί.

Η τελειότερη άπό όλες τες θρησκείες είναι ή χριστιανική, τήν όποία μäs επικάλυψεν ό Υιός του Θεού, ό Κύριος ήμών Ιησούς Χριστός. Όλοι οί πολιτισμένοι λαοί τής Εύρώπης καί τής Αμερικής είναι χριστιανοί.

Ό άκόλουθος πίνακας δείχνει πόσα έκατομμύρια είναι οί μονοθείσταί καί πόσα οί πολυθείσταί :

ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΡΗΣΚΕΙΩΝ	
Χριστιανοί Όρθόδοξοι	180.000.000
Χριστιανοί Καθολικοί	460.000.000
Χριστιανοί Διαμαρτυρόμενοι	250.000.000
*Άλλοι Χριστιανοί	10.000.000
<i>Σύνολον Χριστιανών</i>	900.000.000
Ίουδαίοι	12.000.000
Μωαμθανοί	420.000.000
<i>Σύνολον Μονοθειστών</i>	1.332.000.000
Θρησκείες Ανατολ. Ασίας (Βουδιστάί κλπ.)	650.000.000
Βραχμανιστάί, Ινδουιστάί κλπ.	320.000.000
Είδωλολάτραι καί διάφορες άλλες θρησκείες.	130.000.000
<i>Σύνολον Πολυθειστών</i>	1.100.000.000

Εικόνα 46: Απόσπασμα από βιβλίο της Γεωγραφίας της ΣΤ' Δημοτικού

Είναι χαρακτηριστικό πως το επίπεδο του πολιτισμού του κάθε λαού (ανώτερο-κατώτερο) συνάδει κατά τους συντάκτες του περιεχομένου του σχολικού βιβλίου με την θρησκεία που ακολουθεί ο κάθε λαός και το κάθε κράτος. Αναδεικνύεται έτσι μια ταύτιση της θρησκείας με το επίπεδο πολιτισμού που προφανώς στερείται της όποιας επιστημονικής τεκμηρίωσης και απόδειξης. Οι ευρωπαϊκοί λαοί και σε ένα βαθμό οι λαοί της Αμερικής ορίζονται ως χριστιανοί και πολιτισμένοι, συγκριτικά με τους «πολυθεϊστές» και «ειδωλολάτρες» λαούς του υπόλοιπου κόσμου οι οποίοι θεωρούνται ως κατώτεροι πολιτισμικά συγκριτικά ως προς τους χριστιανούς.

Αν και τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, καθώς το κείμενο προέρχεται από την περίοδο του Μεσοπολέμου, οι ρατσιστικές-φυλετικές αντιλήψεις στηρίζονταν πρωτίστως σε θεωρίες περί βιολογικής ιεράρχησης και διαφοροποίησης στη βάση των φυσικών και πνευματικών χαρακτηριστικών της κάθε «φυλής», η παραπάνω διατύπωση και θεώρηση δεν απέχει από την εξέλιξη ή προεκτάσεις αυτών. Όπως προαναφέρθηκε, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στις διάφορες ρατσιστικές-φυλετικές αντιλήψεις και θεωρίες εμφανίστηκε σε πιο έντονο βαθμό και επικράτησε η πολιτισμική ιεράρχηση ή ιεράρχηση του κάθε λαού στη βάση της «κουλτούρας» και παρεμφερή χαρακτηριστικών του (Clair και Denis, 2015, 857-859). Επομένως αν και το κείμενο είναι χρονικά προγενέστερο αποτυπώνει μια τέτοια τάση ενοποιώντας τη διάκριση μεταξύ ανώτερων και κατώτερων πολιτισμών με βάση την πίστη σε

συγκεκριμένες θρησκείες. Πιθανότατα να αποτελεί και μια «βαλκανική ιδιαιτερότητα» λαμβάνοντας υπόψη τον ρόλο που έπαιξε η κάθε θρησκεία ως βασικό συνεκτικό στην εθνική ενοποίηση στη διαμόρφωση και επικράτηση της «εθνικής ταυτότητας» των κρατών της βαλκανικής χερσονήσου (Pavlowitch, 2005, 39-43, 56, 72).

Κεφάλαιο 8

Αποτύπωση του «εχθρού» και «προπαγανδιστικοί» χάρτες

Η τελευταία κατηγορία που εξετάζει η συγκεκριμένη εργασία, δηλαδή την αποτύπωση του «εχθρού» και την ύπαρξη «προπαγανδιστικών» χαρτών, είναι συνυφασμένη σε μεγάλο βαθμό, εντάσσεται και συνδέεται με τις κατηγορίες αποτύπωσης στους χάρτες που εξέτασαν τα προηγούμενα τέσσερα κεφάλαια. Χρειάζεται να διευκρινιστεί εδώ πως ο «εχθρός» ή κύριος αντίπαλος του ελληνικού κράτους διαφοροποιούταν ανάλογα με την εκάστοτε χρονική περίοδο, όπως και η ένταση της όποιας αντιπαλότητας. Αυτή σε ευρύτερο βαθμό αυτή σχετίζονταν με εδαφικές και ιστορικές διεκδικήσεις αλλά και εθνικά-εθνοτικά ζητήματα ανά περίοδο.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ιστορικά δεδομένα μπορεί κανείς να συμπεριλάβει στους «εχθρούς» και «αντίπαλους» του σύγχρονου ελληνικού κράτους κυρίως τρία γειτονικά κράτη την περίοδο που εξετάζουμε με τα οποία βρέθηκε είτε σε ένοπλη είτε σε πολιτική αντιπαράθεση, έχοντας συχνή «τριβή». Αρχικά την Τουρκία με τις εδαφικές διεκδικήσεις που προέκυπταν την περίοδο της «Μεγάλης Ιδέας» και την ύπαρξη αλυτρωτισμών αργότερα. Στην εθνική ιστορική αφήγηση περί ιστορικής ελληνικής συνέχειας μέσα στον χρόνο η Τουρκία αποτελεί βασικό «αντίπαλο» ενώ και η πόλη της Κωνσταντινούπολης έχει ιδιαίτερο συμβολισμό και σημασία στην παραπάνω αφήγηση (Ηρακλείδης, 2001, 22-26). Στην πράξη ακόμη και τη σημερινή εποχή διατηρούνται και ζητήματα και εντάσεις που σχετίζονται κυρίως με το μέλλον της Κύπρου, τα ναυτικά χωρικά ύδατα και τις ΑΟΖ στο ανατολικό Αιγαίο και την ανατολική Μεσόγειο. Τον δεύτερο «αντίπαλο» αποτελεί η Βουλγαρία με όλες τις εντάσεις και αντιπαραθέσεις που προέκυψαν με τις εδαφικές διεκδικήσεις για τη Μακεδονία αλλά και την κατοχή μέρους της ελληνικής επικράτειας κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο τρίτος «αντίπαλος» αποτελεί το σύγχρονο κράτος της Βόρειας Μακεδονίας με την αντιπαράθεση να αφορά κυρίως την ονομασία του γειτονικού κράτους και τις όποιες ιστορικές αναφορές και διεκδικήσεις στη μεσαιωνική και αρχαία ιστορία.

Στην παραπάνω κατηγορία θα μπορούσε ενδεχομένως να ενταχθεί υπό προϋποθέσεις και η Αλβανία. Με το γειτονικό κράτος τα κύρια ζητήματα σε διπλωματικό επίπεδο πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αποτέλεσαν οι ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις στη Βόρεια Ήπειρο, η ύπαρξη της ελληνορθόδοξης μειονότητας της Βορείου Ηπείρου, το ζήτημα των Τσάμηδων στον ελλαδικό χώρο και ο καθορισμός των συνόρων. Την περίοδο του «Ψυχρού Πολέμου» σε διπλωματικό επίπεδο οι εντάσεις κατά καιρούς ήταν υπαρκτές. Το μεγαλύτερο μέρος

αυτής της περιόδου ήταν συχνός ο φόβος από πλευράς Αλβανίας για ενδεχόμενη επέμβαση του ελληνικού στρατού στην Βόρεια Ήπειρο στη βάση σχεδίων του ελληνικού στρατού που είχαν καταρτιστεί κατά την περίοδο του εμφυλίου, αν και μια τέτοια εξέλιξη αποτελούσε «αμυδρή» πιθανότητα εξαιτίας του διεθνούς περιβάλλοντος. Πρακτικά όμως το η «εμπόλεμη κατάσταση» από πλευράς ελληνικού κράτους άρθηκε τη δεκαετία του 1980 (Τσιτσελίκης και Χριστόπουλος, 2003, 18-23). Μετά το 1990 και την εισροή σημαντικού αριθμού Αλβανών οικονομικών μεταναστών επικράτησαν στην ελληνική κοινωνία ρατσιστικές αντιλήψεις και αναφορές απέναντι στον γειτονικό λαό. Σε ευρύτερα πλαίσια όμως όλη αυτή την περίοδο οι σχέσεις των δύο κρατών σε διπλωματικό και πολιτικό επίπεδο και τα υπαρκτά ζητήματα καθορίζονταν με σαφήνεια από διεθνείς συνθήκες οι οποίες σε σημαντικό βαθμό τηρήθηκαν (Τσιτσελίκης και Χριστόπουλος, 2003, 24-30), ενώ και η όποια αντιπαράθεση από πλευράς ελληνικού κράτους δεν έλαβε τα χαρακτηριστικά που έλαβε είτε αυτή με την Τουρκία, είτε παλαιότερα αυτή με τη Βουλγαρία είτε η πρόσφατη με τη Βόρεια Μακεδονία.

Ειδικότερα στο ελληνικό «εθνικό αφήγημα» ως κύριοι αντίπαλοι αποτυπώθηκαν όσοι έθεσαν εμπόδια στη συνένωση του ελληνικού έθνους στα ιστορικά όρια του ύστερου βυζαντινού κράτους και στην εμπέδωση της «Μεγάλης Ιδέας» αλλά και όσοι είχαν βλέψεις και ήρθαν απέναντι στις ελληνικές διεκδικήσεις στη Μακεδονία. Στην πράξη ο κίνδυνος που αντιμετώπισε το ελληνικό κράτος από την Τουρκία και τη Βουλγαρία και οι πολεμικές αντιπαραθέσεις στις οποίες ενεπλάκησε απέναντι τους τα τελευταία 120 χρόνια δεν μπορούν να συγκριθούν με το επίπεδο της όποιας αντιπαράθεσης με την Αλβανία. Επιπλέον το ζήτημα της ονομασίας της Βορείου Μακεδονίας το οποίο μέχρι πρόσφατα και τη Συμφωνία των Πρεσπών παρέμενε αδιευθέτητο ερχόταν σε άμεση σύγκρουση με το κυρίαρχο ελληνικό «εθνικό αφήγημα».

Στη χαρτογραφία η αποτύπωση του «εχθρού» μπορεί να λάβει διαφορετικές διαστάσεις και να εκφραστεί κάλλιστα με αρκετούς τρόπους. Σίγουρα ένας χάρτης βιβλίου δεν μπορεί από μόνος του να περιλάβει αναφορές για παράδειγμα περί Βούλγαρων «σφαγέων», «βαρβάρων στιφών του Συμεών και του Σαμουήλ» και παραπομπές στη μεσαιωνική ιστορία που μπορεί κανείς να συναντήσει σε εκπαιδευτικό περιεχόμενο ή ακόμα και στον *Τύπο* της περιόδου των αρχών του 20^{ου} αιώνα όπου ο Μακεδονικός Αγώνας βρισκόταν στο αποκορύφωμά του, είτε αντίστοιχα περί ««άγριων Τούρκων» και «προαιώνιων εχθρών» του έθνους που εκφράστηκαν κατά καιρούς στον δημόσιο και πολιτικό λόγο και σε περιόδους έντασης. Η αρνητική αποτύπωση ή υποτίμηση του αντιπάλου μέσω της χαρτογραφίας μπορεί

να γίνει είτε με τη χρήση εννοιών και χαρακτηρισμών στον ορισμό του «εχθρού» μέσα στο όριο του χάρτη και στο υπόμνημα του είτε εμμέσως με άλλους τρόπους.

Ένας τρόπος είναι η αποσιώπηση της αναφοράς των «εχθρών». Σε σημαντικό βαθμό παρατηρείται σε αρκετούς χάρτες πριν το 1940 που αποτυπώνουν τον ελληνικό εδαφικό χώρο ή διεκδικήσεις, όπως στους χάρτες που παρουσιάζονται στο τέταρτο κεφάλαιο, η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στα γειτονικά κράτη ή στην ονομασία τους. Η αποσιώπηση των γειτονικών «εχθρικών» κρατών σχετίζεται ανά περίπτωση είτε με την προσπάθεια συνειδητής υποτίμησης τους είτε με τα λειψά μέσα για τη κατασκευή χαρτών και την κακή ποιότητα που έχουν οι περισσότεροι χάρτες ακόμα και στην αναγραφή και αποτύπωση του περιεχομένου τους.

Ο άλλος έμμεσος τρόπος είναι ο προσδιορισμός υποδεέστερων χαρακτηριστικών στους «αντίπαλους», συνήθως σε φυλετικό-ρατσιστικό ή πολιτισμικό επίπεδο. Η συγκεκριμένη αρνητική αποτύπωση συνδέεται και εντάσσεται όπως είναι λογικό στην έκφραση ρατσιστικών-φυλετικών αντιλήψεων με τους γειτονικούς «εχθρούς» να εντάσσονται στις κατηγορίες των «ασθενέστερων» και «υποδεέστερων». Συναντάται ως επί το πλείστον στους χάρτες πριν το 1940 και την περίοδο του Μεσοπολέμου. Γενικότερα μετά το 1950 οι χάρτες που αποτυπώνουν τα γειτονικά κράτη και την επικράτεια τους είτε λογίζονται ως «εχθρικά» είτε όχι, είναι αρκετά προσεγγμένοι ώστε να μην εγείρουν τα όποια ζητήματα λαμβάνοντας υπόψη πάντα και τα πολιτικά πλαίσια που τίθονταν από τις διεθνείς εξελίξεις της κάθε περιόδου.

Όσον αφορά την περίπτωση της Τουρκίας είναι βασική κατεύθυνση η πολιτισμική και φυλετική της υποτίμηση και αποτύπωση τέτοιων θέσεων στους χάρτες κυρίως του Μεσοπολέμου. Είναι χαρακτηριστικό πως στους χάρτες «φυλετικού διαχωρισμού» αυτής της περιόδου επικρατεί «σύγχυση» για τον ακριβή προσδιορισμό των Τούρκων, οι οποίοι ωστόσο στις περισσότερες περιπτώσεις εντάσσονται σε «κατώτερες» ιεραρχικά φυλές ως προς τη «λευκή φυλή» όπου υπάγονται οι Έλληνες. Για παράδειγμα στον Χάρτη 30 της περιόδου του Μεσοπολέμου, που συνδέεται με ρατσιστικές-φυλετικές θεωρήσεις και βρίσκεται σε προηγούμενο κεφάλαιο εντάσσονται στους «Σημίτες». Στον Χάρτη 27 που προέρχεται από το βιβλίο Γεωγραφίας της Ε΄ Γυμνασίου του 1938, εντάσσονται στην «κίτρινη φυλή» η οποία θεωρούταν στις ρατσιστικές-φυλετικές θεωρήσεις ως κατώτερη από τη «λευκή φυλή». Την ίδια περίοδο στους Χάρτες 29 του 1938 και 31 της περιόδου του Μεσοπολέμου αναγράφονται ως ξεχωριστή «φυλή», δηλαδή Τούρκοι. Όσον αφορά τον

χαρακτηρισμό του πολιτισμού τους αυτός δεν αποδίδεται πάντοτε με θετικά χαρακτηριστικά. Στη σύνδεση μεταξύ θρησκείας και επίπεδο πολιτισμού που επιχειρείται σε βιβλία του Μεσοπολέμου, οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί εντάσσονται σε μια βαθμίδα πολιτισμού που βρίσκεται σε κατώτερο επίπεδο από αυτή των χριστιανικών εθνών και λαών. Αντίστοιχα, ακόμα και μετά το 1945 σε ορισμένες περιπτώσεις η πολιτισμική βαθμίδα του γειτονικού κράτους αποτυπώνεται ως υποδεέστερη ή αρνητικά. Στον Χάρτη 28 της Έ Γυμνασίου του 1952, η μισή Τουρκία αποτυπώνεται ως περιοχή «Μέσου» πολιτισμού, ο οποίος εντάσσεται στην τρίτη από τις τέσσερις πολιτισμικές βαθμίδες του συγκεκριμένου χάρτη, ενώ η υπόλοιπη Τουρκία ως «Ανώτερου» πολιτισμού, όπως δηλαδή και η Ελλάδα. Το παραπάνω μάλιστα σε μια περίοδο που οι όποιες διαφορές μεταξύ των δύο κρατών είχαν αμβλυθεί στα πλαίσια και του «Ψυχρού Πολέμου» και των ευρύτερων επιδιώξεων των Η.Π.Α (Βερέμης, 2005, 145-147: Κολιόπουλος, 2002, 354-355).

Το άλλο χαρακτηριστικό που παρατηρείται στην περίπτωση της Τουρκίας είναι η σκόπιμη ή μη, σύνδεση και απόλυτη ταύτιση του σύγχρονου τουρκικού κράτους με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το παραπάνω ακόμη και αν δεν γίνεται επιτηδευμένα εξυπηρετεί το ελληνικό εθνικό αφήγημα περί σύγχρονου αλλά και «προαιώνιου αντιπάλου» και αποδίδει χαρακτηριστικά ιστορικής συνέχειας στην αντιπαλότητα. Χαρακτηριστικοί μεταξύ αρκετών άλλων χαρτών που εντοπίζονται, στα βιβλία της Ιστορίας και της Γεωγραφίας, σχεδόν στο μεγαλύτερο μέρος της περιόδου που εξετάζεται χρονικά, είναι οι παρακάτω:

Εικόνα 47: Χάρτης του Βιβλίου Γεωγραφίας, Δ', Ε' και ΣΤ' Δημοτικού του 1955

Εικόνα 48: Χάρτης του Βιβλίου Ιστορίας, Ε' Δημοτικού του 1929

Αυτό που παρατηρείται είναι η ιστορική ταύτιση μεταξύ τουρκικού κράτους και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Προφανώς είναι λογικό πως τον κυρίαρχο ρόλο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχαν τόσο εθνοτικά οι Τούρκοι όσο και θρησκευτικά οι μουσουλμάνοι και μεταξύ του τούρκικου έθνους-κράτους και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπάρχει άμεση εθνοτική και πολιτισμική σύνδεση. Ωστόσο η πλήρη ταύτιση ενός έθνους-κράτους με μια «πολυεθνική» αυτοκρατορία παλαιότερης χρονικής περιόδου που λειτουργούσε εντελώς διαφορετικά τόσο σε ιδεολογικό-αξιακό επίπεδο όσο και σε οικονομικό, επιστημονικά είναι εξαιρετικά προβληματική. Το Οθωμανικό κράτος αποτέλεσε μια θεοκρατική κοινωνική οργάνωση με την απόλυτη εξουσία να βρίσκεται στα χέρια του Σουλτάνου και τους κατόχους της γης με την κοινωνία της να οργώνεται μέσω του τιμαιοκτητικού συστήματος σε παρεμφερή με τα φεουδαλικά ευρωπαϊκά πρότυπα. Ακόμη η ένταξη και διοίκηση των αλλόθρησκων στην αυστηρά ιεραρχική κοινωνική δομή του Οθωμανικού κράτους σε κατώτερη θέση καθορίζονταν στη βάση τη θρησκείας τους και όχι με κάποια άλλα εθνικά ή εθνοτικά κριτήρια. Ως βασικό καθήκον μεταξύ άλλων οι χριστιανοί υπήκοοι είχαν την απόδοση των οικονομικών τους υποχρεώσεων προς τον Σουλτάνο (Ιναλτζίκ, 1995, 21-24, 117-124, 189-192).

Η αναζήτηση χαρακτηριστικών ενός σύγχρονου έθνους-κράτους σε μια οποιοδήποτε αυτοκρατορία εκείνης της περιόδου είναι από μόνη της εξαιρετικά προβληματική. Βέβαια στην περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η πλήρη ταύτιση με το τουρκικό κράτος εξυπηρετούσε και τη διατήρηση «εθνικών μύθων», όπως της προσπάθειας «μαζικού εξισλαμισμού» των ελληνο-ορθόδοξων, κυρίως μέσω του θεσμού των Γενιτσάρων και του παιδομαζώματος¹⁶, το «κρυφό σχολειό» αλλά και χαρακτηριστικά «προαιώνιας έχθρας» με το γειτονικό κράτος (Ηρακλείδης, 2001, 22-26). Στην πράξη το σύγχρονο τουρκικό κράτος και οι αρχές του καθορίστηκαν από τον Κ. Ατατούρκ πρωτίστως σε εθνική και όχι θρησκευτική βάση με τη μη ανοχή παραμονής ή παρουσίας διαφορετικών εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων σε τουρκικό έδαφος, έχοντας μεταξύ άλλων ως βασικό πυλώνα τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους (Ahmad, 1993). Η ίδια η ιστορική περίοδος εμφάνισης του και η διαφορετική κοινωνική-οικονομική οργάνωση του τουρκικού έθνους-κράτους το καθιστά παρά την όποια εθνοτική ή πολιτισμική σύνδεση κάτι το διαφορετικό από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, γεγονός που ισχύει για μια σειρά έθνη-κράτη που διαδέχθηκαν εδαφικά και όσο αφορά τον ιστορικό χρόνο διάφορες αυτοκρατορίες.

Όσο αφορά την περίπτωση του «πρότερου» και «προαιώνιου» εχθρού Βουλγαρίας, σε αυτή δεν αποδίδονται αντίστοιχοι χαρακτηρισμοί και ένταξη σε «υποδεέστερες» πολιτισμικές ή «φυλετικές» κατηγορίες όπως αυτές που πραγματοποιούνται για τους Τούρκους. Στους προαναφερθείς χάρτες οι Βούλγαροι εντάσσονται στο ίδιο επίπεδο πολιτισμού με τους Έλληνες και δεν θεωρούνται με κάποιον τρόπο «κατώτεροι». Στο γεγονός αυτό συνέβαλε και πως πέρα από την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και την κατοχή ελληνικού εδάφους από το βουλγαρικό κράτος, οι βουλγαρικές διεκδικήσεις ήταν εξαιρετικά ασθενείς ως αποτέλεσμα και της στρατιωτικής ήττας στους Βαλκανικούς Πολέμους, στον Α' και στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Επιπροσθέτως, με την ένταξη της Βουλγαρίας στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο, τα «ψυχροπολεμικά πλαίσια» κατέστησαν εξαιρετικά προσεκτική

¹⁶ Η επιλογή των παιδιών πραγματοποιούταν ανάμεσα στα παιδιά των χριστιανών χωρικών που αξιοποιούνταν στον αγροτικό τομέα και απαλλάσσονταν από αυτήν τα χριστιανόπουλα των πόλεων και τα μοναχοπαίδια. Παιδομαζώματα πραγματοποιούνταν κάθε τρία με επτά χρόνια και θεωρούταν ως έκτακτη εισφορά των «ραγιάδων» προς το Οθωμανικό κράτος. Τα πιο γερά παιδιά που επιλέγονταν στελέχωναν μετά από αντίστοιχη εκπαίδευση είτε τον διοικητικό τομέα είτε τον οθωμανικό στρατό. Με αυτή τη διαδικασία παράλληλα ο Σουλτάνος διασφάλιζε πιστά σε αυτόν στρατιωτικά σώματα και υπαλλήλους, ανεπηρέαστα από άλλος Οθωμανούς ευγενείς καθώς δεν είχαν την όποια σχέση ή συγγένεια μαζί τους. Τα παιδιά αυτά μέσα στην εξέλιξη του χρόνου και με τη συμμετοχή τους στη διοικητική ή στρατιωτική μηχανή του Οθωμανικού κράτους αποτελούσαν έναν ισχυρό πυλώνα για τη διασφάλιση της εξουσίας του Σουλτάνου (βλ. Ιναλτζίκ, 1995, 137-140).

την όποια αποτύπωση στους χάρτες καθώς αρνητικές αναφορές ή θέσεις θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην αύξηση της έντασης ή μια τοπική ανάφλεξη με την Ελλάδα να βρίσκεται στην «πρώτη γραμμή» των αντιμαχόμενων στρατοπέδων απέναντι στον «κομμουνιστικό κίνδυνο». Το παραπάνω δεν σημαίνει πως απουσίαζαν αναφορές στον πολιτικό, δημόσιο και εκπαιδευτικό λόγω για τις διεκδικήσεις της Βουλγαρίας στη Μακεδονία ή τη συμπεριφορές και τα εγκλήματα του βουλγαρικού στρατού ως κατοχική δύναμη. Τα παραπάνω ωστόσο, δεν αποτυπώνεται σε κάποιο ευρύτερο βαθμό στους χάρτες. Επιπλέον μετά το 1990 και την ένταξη της Βουλγαρίας στην Ε.Ε τον 21^ο αιώνα, οι όποιες αντίστοιχες αναφορές τείνουν να εκλείψουν οριστικά, τουλάχιστον σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο αλλά και στον δημόσιο λόγο.

Στην περίπτωση της Βόρειας Μακεδονίας το κύριο ζήτημα αντιπαράθεσης ήταν αυτό της ονομασίας του γειτονικού κράτους και όπως αναδείχθηκε και στο έκτο κεφάλαιο έβρισκε άμεση αποτύπωση στους χάρτες. Όπως προαναφέρθηκε μετά το 1990 και τη δημιουργία του γειτονικού ανεξάρτητου κράτους, επικράτησε η ονομασία της γειτονικής χώρας ως ΠΓΔΜ ή ως Σκόπια. Το γεγονός αυτό θεωρητικά σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο επιλύθηκε, αν και ζητήματα που αφορούν την ιστορία παραμένουν, οδηγώντας πλέον σε αντικατάσταση των πρότερων ονομασιών από τη νέα επίσημη ονομασία της Βόρειας Μακεδονίας όπως αποτυπώνεται παραπάνω και στον Χάρτη 18.

Τέλος, όσο αφορά την περίπτωση των «προπαγανδιστικών χαρτών» σε αυτήν την κατηγορία μπορούν να ενταχθούν μια σειρά χάρτες. Οι χάρτες που αναδεικνύονται στα κεφάλαια 4 και 5 και αποτυπώνουν τις όποιες εθνικές εδαφικές διεκδικήσεις είτε αυτή που αφορούν την περίπτωση άλλων κρατών όπως για παράδειγμα της Γερμανίας στο 4^ο και 6^ο κεφάλαιο και αποτυπώνουν το γερμανικό «εθνικό αφήγημα». Σε αυτή την κατηγορία πολύ εύκολα εντάσσονται όλοι οι χάρτες που αφορούν εθνικές θέσεις ή διεκδικήσεις ή εμπεριέχουν ιδεολογικές και άλλες αντιλήψεις αν λάβει κανείς υπόψη του τον ουσιαστικό ορισμό και έννοια της «προπαγάνδας»¹⁷.

¹⁷ Ως «προπαγάνδα» ορίζεται: «Η περισσότερο ή λιγότερο συστηματική προσπάθεια να χειραγωγήσεις τις αντιλήψεις, συμπεριφορές ή πράξεις άλλων ανθρώπων μέσω της χρήσης συμβόλων κλπ... Συνήθως οι «προπαγανδιστές έχουν έναν συγκεκριμένο σκοπό ή στόχους. Για να τους πετύχουν επιλέγουν γεγονότα, επιχειρήματα και άλλους συμβολισμούς παρουσιάζοντας τα με εκείνους τους τρόπους με τους οποίους πιστεύουν πως θα έχουν περισσότερο αποτέλεσμα. Για να επιτύχουν την επίδραση τους, ενδέχεται να παραλείψουν ή να διαστρεβλώσουν γεγονότα ή ακόμη και να πουν ψέματα καθώς επιχειρούν να «τραθήξουν» την προσοχή των ανθρώπων στους οποίους απευθύνονται πάνω τους». Ο παραπάνω αρνητικός χαρακτηρισμός της «προπαγάνδας» επικράτησε κυρίως μετά τη χρήση της

Χρειάζεται πάντως να τονιστεί πως και σε αυτή την περίπτωση πως αντίστοιχοι χάρτες υπάρχουν κυρίως την περίοδο πριν το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και σε μικρότερο βαθμό μετά από αυτόν. Ιδιαίτερα μετά το 1974 και μέχρι τη σημερινή εποχή καθώς παρατηρείται σημαντική εξέλιξη στα τεχνικά μέσα που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή χαρτών στα σχολικά βιβλία αλλά και στην «ουδέτερη» και επιστημονικότερη αποτύπωση του περιεχομένου της τείνουν να εκλείψουν χάρτες αυτού του είδους. Το παραπάνω βέβαια συνδέεται όπως είναι λογικό πέρα από την ίδια εξέλιξη της χαρτογραφίας και με το ιστορικό πλαίσιο της περιόδου και τις πολιτικές και εθνικές επιδιώξεις του ελληνικού κράτους.

έννοιας από τους ναζί και τον Γ. Γκέμπελς, καθώς παλαιότερα χρησιμοποιούταν κυρίως ως όρος για τη διάδοση και κοινοποίηση πολιτικών και άλλων ιδεών (βλ. Smith, 2021).

Κεφάλαιο 9

Συμπεράσματα

Η χαρτογραφία στα σχολικά βιβλία της Ιστορίας και της Γεωγραφίας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος τη χρονική περίοδο που εξετάστηκε αποτέλεσε ένα μέσο έκφρασης και αποτύπωσης εθνικών στόχων, πολιτικών και ιδεολογικών κατευθύνσεων. Σε τεχνικό επίπεδο, η εξέλιξη της συνδυάστηκε με την ευρύτερη ανάπτυξη των δυνατοτήτων της χαρτογραφίας μέσω της τεχνολογικής εξέλιξης μέσα στο πέρασμα του χρόνου. Παρατηρείται ευρύτερα πως η πλειοψηφία των χαρτών πριν το 1950 είναι κακής ποιότητας, χειρόγραφοι με πολλές «ατέλειες» όσο αφορά την ακριβή αποτύπωση του περιεχομένου τους αλλά και ως προς την εγκυρότητα των στοιχείων που περιέχουν. Η κατάσταση αυτή αλλάζει σταδιακά μετά το 1950 με τη σαφή βελτίωση των δυνατοτήτων στην κατασκευή χαρτών, να συμβαδίζει με τους χάρτες που δημιουργούνταν και χρησιμοποιούνταν για τα σχολικά βιβλία. Καθ' όλη την περίοδο που εξετάστηκε εντοπίζονται δύο κοινές συνισταμένες στην πλειοψηφία των εξετασμένων χαρτών. Αυτές είναι:

A) Η έκφραση της ελληνοκεντρικής και ευρωποκεντρικής προσέγγισης στη «σχολική χαρτογραφία» και

B) το φαινόμενο της «παραμόρφωσης».

Όσο αφορά την πρώτη, όπως προαναφέρθηκε, είναι αναμενόμενο να υπάρχει μια ευρωποκεντρική αφετηρία στη χαρτογραφική προβολή μιας ευρωπαϊκής χώρας στα σχολικά της βιβλία, γεγονός που κατά την εκπαιδευτική διαδικασία συνδέεται και συνδυάζεται και με το περιεχόμενο των μαθημάτων. Μια κατεύθυνση που βασίζεται στη γεωγραφική θέση της ίδιας της χώρας στον κόσμο. Όσο αφορά τη δεύτερη συνισταμένη, το φαινόμενο της «παραμόρφωσης», αυτό εντοπίζεται σε μεγαλύτερη έκταση σε παλαιότερους χρονικά χάρτες στις περισσότερες περιπτώσεις εξαιτίας περιορισμένων τεχνικών δυνατοτήτων. Ωστόσο, παρά τις όποιες βελτιώσεις εξακολουθεί να υπάρχει και σε χάρτες της σύγχρονης εποχής.

Μέσα από τη διερεύνηση και αξιολόγηση του χαρτογραφικού υλικού ως προς απάντηση των βασικών ερωτημάτων της συγκεκριμένης εργασίας αναδεικνύονται τα εξής βασικά συμπεράσματα:

Κυρίαρχο χαρακτηριστικό στους σχολικούς χάρτες αποτελεί η αναπαραγωγή του «εθνικού ιστορικού αφηγήματος» με τις ιδιαιτερότητες οι οποίες μπορεί να εντοπίζονται

στον εκάστοτε ιστορικό χρόνο. Η ιστορική συνέχεια του ελληνικού έθνους, η ανάδειξη και σημασία της ελληνικής γλώσσας, η σημασία της ελληνορθόδοξης θρησκείας αποτυπώνονται στους χάρτες και πιο έντονα ιδιαίτερα σε αυτούς που τοποθετούνται χρονικά πριν από το 1950. Ουσιαστικά διαμέσου της ανάδειξης τριών «βασικών πυλώνων», της ιστορίας, της γλώσσας και της θρησκείας οι χάρτες αξιοποιούνται, στον βαθμό που αυτό μπορεί να γίνει δυνατό, επιδιώκοντας την ενίσχυση και ανάπτυξη της εθνικής «ταυτότητας» και «ομοιογένειας». Το παραπάνω βέβαια και η επίτευξη του ή μη, όπως είναι λογικό συνδέεται και σχετίζεται, πέρα από το περιεχόμενο των χαρτών, με το περιεχόμενο και τη διδασκαλία μέσα από κάθε βιβλίο. Η αποτύπωση του κυρίαρχου «εθνικού ιστορικού αφηγήματος, βασιζόμενο στην αξιοποίηση της ιστορίας και στην ανάδειξη της γλώσσας και της θρησκείας πραγματοποιείται σε μεγαλύτερο βαθμό και με πιο ξεκάθαρο τρόπο στους χάρτες πριν το 1950, παραμένοντας όμως και στη συνέχεια. Το γεγονός αυτό, σχετίζεται άμεσα με το ιστορικό πλαίσιο και τις πολιτικές εξελίξεις της συγκεκριμένης περιόδου του Μεσοπολέμου αλλά και την πρότερη επίδραση της «Μεγάλης Ιδέας» στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας.

Αντίστοιχα, η αποτύπωση της εδαφικής, θαλάσσιας κυριαρχίας και των συνόρων του κράτους συμβαδίζει πάντοτε με το «εθνικό αφήγημα» και την αποτύπωση των όποιων εθνικών αλυτρωτισμών, στα πλαίσια που τίθενται σε κάθε ιστορική περίοδο. Ανεξαρτήτου του τρόπου με τον οποίο αποδίδονται στον κάθε χάρτη τα όρια των πραγματικών ή επιθυμητών συνόρων ή άλλων εθνικών διεκδικήσεων καθορίζονται από τις ευρύτερες επιδιώξεις και τις πολιτικές εξελίξεις τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Ως αποτέλεσμα παρατηρείται την περίοδο του Μεσοπολέμου η έκφραση αλυτρωτισμών για τις περιοχές της Βορείου Ηπείρου, της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης και η επιδίωξη για απελευθέρωση των Δωδεκανήσων. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι περιοχές αυτές δεν πρέπει απαραίτητα να εκλαμβάνονται ως εθνικοί στόχοι για την επίτευξη της «εθνικής ολοκλήρωσης» αλλά και ως έκφραση των απολήξεων της «Μεγάλης Ιδέας» για τα πραγματικά όρια του «ελληνισμού» παρά την νέα πραγματικότητα η οποία μετά το 1922 την κατέστη ανεφάρμοστη. Είναι χαρακτηριστικό η αποτύπωση σε χάρτες των «φυσικών» ελληνικών συνόρων που είναι αρκετά μεγαλύτερα από τα «πραγματικά» και στο συγκεκριμένο χρόνο, σύνορα του ελληνικού κράτους. Οι αναφορές αυτές, με εξαίρεση την περίπτωση της Κύπρου μέχρι το 1974, όπως προαναφέρθηκε εκλείπουν μετά το 1945 όπου τα σύνορα και η εδαφική κυριαρχία αποδίδονται ως επί το πλείστον με ακρίβεια.

Όσο αφορά την έκφραση και επίδραση της ιδεολογικής επιρροής και των πολιτικών αποφάσεων στους χάρτες της κάθε περιόδου, αυτή είναι εμφανής, ωστόσο σε διαφορετικό βαθμό ανά περίοδο. Κεντρικές πολιτικές κατευθύνσεις μπορεί να αποτυπώνονται σταθερά για μεγάλο χρονικό διάστημα στους χάρτες αλλά ξαφνικές πολιτικές αλλαγές ενδέχεται να μεταβάλλουν δραστικά τα δεδομένα συγκριτικά με το παρελθόν. Το παράδειγμα της ονομασίας της Βορείου Μακεδονίας, και οι αλλαγές που προκάλεσε στη σχολική χαρτογραφία είναι ενδεικτικές. Επιπλέον, η έκφραση ιδεολογικών αρχών και κατευθύνσεων είναι σε συσχέτιση πάντοτε με το εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο και τυχόν ιδεολογικά χαρακτηριστικά που επικρατούν σε κεντρικό πολιτικό ή κρατικό-κυβερνητικό επίπεδο στην Ελλάδα την εκάστοτε περίοδο. Όπως αναδείχθηκε για παράδειγμα, συγκεκριμένα ιδεολογικά χαρακτηριστικά του καθεστώτος του Ι. Μεταξά εκφράστηκαν στη σχολική χαρτογραφία ως ένα βαθμό κατά τη βραχύβια χρονική περίοδο ύπαρξης του καθεστώτος. Αποτυπώνονταν όμως παράλληλα οι κυρίαρχες ιδεολογικές κατευθύνσεις που απέρρεαν από το επικρατόν εθνικό ιστορικό αφήγημα και την εθνική εξωτερική πολιτική της χώρας της ευρύτερης περιόδου του Μεσοπολέμου, χωρίς να εκφραστεί κάποια σημαντική μεταβολή ως προς αυτές. Αντίστοιχα οι πολιτικές-ιδεολογικές κατευθύνσεις και αρχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης κυριάρχησαν και σταδιακά ενσωματώνονταν στη σχολική χαρτογραφία μετά τη δεκαετία του 1980.

Όσο αφορά την έκφραση ρατσιστικών ή φασιστικών αντιλήψεων αυτή είναι υπαρκτή σε μεγάλο χρονικό εύρος. Ουσιαστικά από το 1917 μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η παραπάνω έκφραση συνδέεται με την επικράτηση φυλετικών – ρατσιστικών «επιστημονικών» θεωριών εκείνης της περιόδου, οι οποίες συμπεριλαμβάνονται στα περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων. Με περισσότερη ένταση εκφράζονται την περίοδο του Ι. Μεταξά ενώ σταδιακά εκλείπουν τις δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτό που διατηρείται στα σχολικά βιβλία της Γεωγραφίας και στους χάρτες τους μέχρι τις αρχές του 21^{ου} αιώνα είναι η διατήρηση της αναφοράς των κατηγοριών φυλετικού διαχωρισμού, χωρίς όμως αυτή να συνδέεται με κάποια χαρακτηριστικά ανωτερότητας ή κατωτερότητας της μιας «φυλής» ως προς την άλλη. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ρατσιστικών θεωριών που αποτυπώθηκαν αποτελεί η σύνδεση που επιχειρείται, μεταξύ φυλετικών χαρακτηριστικών, θρησκείας και «διαβαθμίσεων» του ανθρώπινου πολιτισμού, την περίοδο του Μεσοπολέμου αλλά και τα πρώτα χρόνια μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Έχοντας ως βάση αυτή της σύνδεση καλλιεργούταν η αντίληψη πως η ελληνορθόδοξη θρησκεία συνδυαζόταν με την ύπαρξη ενός

«ανώτερου» πολιτισμού συγκριτικά με τους «αλλόθρησκους», προεκτεινόμενη στην αποτύπωση των θετικών χαρακτηριστικών της «λευκής φυλής».

Τέλος, η αναφορά και αποτύπωση του εχθρού και των χαρακτηριστικών του μπορεί να πραγματοποιηθεί αυτοτελώς ως ένα συγκεκριμένο βαθμό στους σχολικούς χάρτες καθώς εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από το περιεχόμενο του βιβλίου και της σχολικής διδασκαλίας. Αυτό που παρατηρείται ωστόσο είναι πως τόσο ο «εχθρός», όσο και η ένταση της αντιπαλότητας καθορίζεται σε κάθε περίπτωση από το ιστορικό πλαίσιο και με βάση αυτό διαμορφώνεται η στάση απέναντι προς τον όποιο «αντίπαλο». Είναι ενδεικτικό και σε αυτήν την περίπτωση πως πριν το 1940 και με την επίδραση των απολήξεων της «Μεγάλης Ιδέας» ως ένα βαθμό στις αντιλήψεις και την εξωτερική πολιτική, η αποτύπωση του «εχθρού» ήταν πιο ξεκάθαρη. Κάτι το οποίο μεταβλήθηκε με τα πλαίσια που έθετε ο «Ψυχρός Πόλεμος» μετά το 1945 αλλά και η εθνική πολιτική της χώρας μετά την ένταξη στην Ε.Ο.Κ.

Γενικότερα, παρατηρείται πως μέσα στην εξέλιξη του χρόνου η χαρτογραφία στα σχολικά βιβλία μέτρησε σημαντικά βήματα ως προς την επιστημονικότερη και εγκυρότερη αποτύπωση των δεδομένων αλλά και την ποιότητα της προβολής των χαρτών. Δεν είναι πλεονασμός να διατυπωθεί πως η επιστημονική εξέλιξη της χαρτογραφίας αποτυπώθηκε στους χάρτες των σχολικών βιβλίων την περίοδο των περίπου 100 ετών η οποία εξετάστηκε. Σίγουρα όπως αναδείχτηκε και παραπάνω αυτή δεν ήταν πάντοτε ουδέτερη, έχοντας συνήθως κάποιο πρόσημο και κατεύθυνση. Κάτι το οποίο και ήταν αναμενόμενο, ιδιαίτερα σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους, αφού και τα σχολικά βιβλία και η χρήση τους εντάσσονται στις γενικότερες κατευθύνσεις και επιδιώξεις του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Σε κάθε περίπτωση αποτελεί μια πραγματικότητα που αναμένεται να συνεχιστεί και στο μέλλον.

Επίλογος

Η εξέταση και μελέτης των χαρτών και της χρήσης του σίγουρα δεν εξαντλείτε από μια εργασία όπως η παρούσα. Ιδιαίτερα ούτε παρέχει τη δυνατότητα να καταλήξει κανείς σε απόλυτες θέσεις και συμπεράσματα μέσα από την ανάλυση των χαρτογραφικών δεδομένων στα βιβλία της Ιστορίας και της Γεωγραφίας. Αντίστοιχα ούτε είναι εύκολο πάντοτε να εντοπιστούν οι πλήρεις σκοποί της χρήσης και επιλογής συγκριμένων χαρτών ανά περίπτωση και περίοδο. Μπορούν ωστόσο να εντοπιστούν τάσεις, επιδιώξεις όπως και αναδείχθηκαν στη συγκεκριμένη εργασία. Ενδεχομένως για μεγαλύτερη εμβάθυνση όσο αφορά την εκτίμηση και έρευνα για τον κάθε χάρτη και το περιεχόμενό του, θα βοηθούσε η έρευνα πάνω στον δημιουργό του κάθε χάρτη και στις αντιλήψεις-πεποιθήσεις του. Ταυτόχρονα λαμβάνοντας υπόψη, τη συγγραφική ομάδα του κάθε βιβλίου αλλά και τις εκπαιδευτικές κατευθύνσεις που τίθενται από τις κρατικές και όχι μόνο Αρχές την κάθε περίοδο.

Σε ευρύτερο πλαίσιο η συγκεκριμένη εργασία αποτελεί ένα μικρό βήμα πάνω στην εξέταση των σχολικών χαρτών και σε έναν τομέα όπου ο αριθμός των υπαρχουσών μελετών είναι εξαιρετικά περιορισμένος. Έναν τομέα ωστόσο όπου παρουσιάζονται αρκετές δυνατότητες για περαιτέρω εμβάθυνση και πραγματοποίηση αντίστοιχων ή άλλων ερευνών-μελετών. Ιδιαίτερα μελετών που θα επικέντρωναν στην επίδραση της σχολικής διδασκαλίας και της χρήσης χαρτών στους μαθητές του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, παρά τους όποιους ενδεχόμενους περιορισμούς δημιουργεί η απουσία ερευνών και η μη δυνατότητα εκτίμησης της πλήρους επίδρασης τους στους μαθητές στους παρελθόντες χρόνους.

Σε κάθε βαθμό η επιστημονική μελέτη, ανάλυση και εμβάθυνση στη χαρτογραφία και τα δεδομένα της στον ελληνικό χώρο, αποτελεί ένα ευρύ πεδίο προς αξιοποίηση το μέλλον. Ένα πεδίο με αρκετές δυνατότητες και ενδιαφέρον για κάθε ερευνητή αλλά και για το ευρύτερο κοινό που ενδιαφέρεται και ασχολείται με τη χαρτογραφία.

ΠΗΓΕΣ

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Εκδόσεις σχολικών βιβλίων Ιστορίας και Γεωγραφίας από το 1868 μέχρι σήμερα

ΕΓΓΡΑΦΑ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, 2019. *Σύνταγμα της Ελλάδας*. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 24 Δεκεμβρίου 2019, Τεύχος Α' 211. Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/FEK%20211-A-24-12-2019%20NEO%20SYNTAGMA.pdf>

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2019. *Κατευθυντήριες Γραμμές της ΕΕ και εντολή του Ειδικού Απεσταλμένου της ΕΕ για την προώθηση της θρησκευτικής ελευθερίας και της ελευθερίας των πεποιθήσεων εκτός της ΕΕ*, 15 Ιανουαρίου 2019. P8_TA(2019)0013. Διαθέσιμο στο: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0013_EL.pdf

Νόμος 2525/197-ΦΕΚ 188/Α/23/9/1997, 1997. Νόμος 2525/1997: *Ενιαίο Λύκειο, πρόσβαση των αποφοίτων του στη τριτοβάθμια εκπαίδευση αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και άλλες διατάξεις*, 19 Σεπτεμβρίου 1997. Διαθέσιμο στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-2525-1997.html>

Συμφωνία των Πρεσπών, 2018. *Η Συμφωνία των Πρεσπών, Τελική συμφωνία για την επίλυση των διαφορών όπως περιγράφονται στις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών 817 (1993) και 845 (1993), τη λήξη της ενδιάμεσης συμφωνίας του 1995 και την εδραίωση στρατηγικής εταιρικής σχέσης μεταξύ των μερών*, 12 Ιουνίου 2018. Διαθέσιμο στο: https://government.gov.gr/wp-content/uploads/2019/01/prespes_26.6%CE%A735.5_5.pdf

Συνθήκη της Λωζάννης, 1923. *Συνθήκη Ειρήνης*, 24 Ιουλίου 1923. Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/onlinePublishing/DOD/011-057.pdf>

AAPA(American Association of Physical Anthropologists), 2019. Executive Summary: *AAPA Statement on Race and Racism*, March 8, 2019. Διαθέσιμο στο: https://physanth.org/documents/199/AAPA_Race_statement_March_2019.pdf

Security Council of the United Nations, 1983. *Resolution 541*, 18 November, 1983. Διαθέσιμο στο: [file:///C:/Users/F7C8~1/AppData/Local/Temp/S_RES_541\(1983\)-EN.pdf](file:///C:/Users/F7C8~1/AppData/Local/Temp/S_RES_541(1983)-EN.pdf)

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Έφη, 1998. *Ιστορία και σχολείο*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος

Βερέμης, Θάνος, 2005. *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-2005*. Δ' Έκδοση βελτιωμένη. Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρη

Βουϊδάσκη, Βασίλειος, 2004. *Το δικαίωμα της Ελευθερίας της Έκφρασης και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, Ιστορικό-κοινωνιολογική προσέγγιση*. Β' Έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Δημαράς, Αλέξης, 2005. *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. τ. Α'. Αθήνα: Εστία

Δημαράς, Αλέξης, 2005. *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. τ. Β'. Αθήνα: Εστία

Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1992. *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια: Ελληνική Ιστορία Τ: 25*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών

Ευρωπαϊκό Γραφείο για τις Λιγότερο Ομιλούμενες Γλώσσες, Ελληνική Επιτροπή του Ευρωπαϊκού Γραφείου για τις Λιγότερο Ομιλούμενες Γλώσσες & Ευρωπαϊκή Ελεύθερη Συμμαχία – Ουράνιο Τόξο, 2006. *Αναγνωστικό*. Θεσσαλονίκης: Εκδόσεις Μπατάβια

Ιναλτζίκ, Χαλίλ, 1995. *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασική περίοδος 1300-1600*. Τρίτη έκδοση. μετ. Κοκολάκης Μιχάλης. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Καραφύλλης, Αθανάσιος Τ., 2013. *Νεοελληνική Εκπαίδευση: Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Κριτική

Κάτσικας, Χρήστος και Θεριανός, Κώστας Ν., 2004. *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας

Κόκκινος, Γιώργος, 2003. *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα: Το μάθημα της Ιστορία στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Μεταίχιμο.

Κολιόπουλος, Ιωάννης Σ., 2002. *Η Ιστορία της Ελλάδος από το 1800, Η διαμόρφωση και η άσκηση της εθνικής πολιτικής, Τεύχος Β'*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας

Κολιόπουλος, Ιωάννης Σ., 2001. *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945, Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*. Η' ανατύπωση. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας

Λιναρδάτος, Σπύρος, 1988. *Πως εφτάσαμε στην 4^η Αυγούστου*. Έ' έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.

Λιναρδάτος, Σπύρος, 1966. *4^η Αυγούστου*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο

Μισίρκοφ, Κρίστε, 2003. *Μακεδονικές Υποθέσεις*. μετ. Καραγιάννης Δημήτρης. εισαγ-επιμ. Πετσίβας Γιώργος. Αθήνα: Εκδόσεις Πετσίβας

Μπουζάκης, Σήφης, 2003. *Νεοελληνική εκπαίδευση, 1821-1999: εξαρτημένη ανάπτυξη*. Ε' έκδοση συμπληρωμένη. Αθήνα: Gutenberg

Πετράκη, Μαρία, 2006. *Ο Μύθος του Μεταξά, Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Ωκεανίδα

Ραφαηλίδης, Βασίλης, 1993. *Ιστορία (κωμικοτραγική) του Νεοελληνικού Κράτους 1830-1974*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου

Στράτος, Κωνσταντίνος, 1995. *Αντίθεση και Διαφωνία, Η στάση των εφημερίδων στη Δικτατορία 1967-1974*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη

Σφέτας, Σπυρίδων, 2009. *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, Τόμος Α΄, Από την Οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1354-1918)*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας

Φραγκουδάκη, Άννα, 1982. *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι, Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος

Berstein, Serge και Milza, Pierre, 1997. *Ιστορία της Ευρώπης Τόμος 2, Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815-1919*. μετ. Δημητρακόπουλος Αναστάσιος Κ. επιμ. Λιβιεράτος Κώστας. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Hobsbawm, Eric J., 1994. *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: Πρόγραμμα, μύθος και πραγματικότητα*. μετ. Νάντρις Χρύσα. Αθήνα: Καρδαμίτσας

Hobsbawm, Eric J., 1990. *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*. μετ. Οικονομοπούλου Μαριέττα. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας

Pavlowitch, Stevan K., 2005. *Ιστορία των Βαλκανίων 1804-1945*. μετ. Χασιώτης Λουκιανός, επιμ. Σκορδύλης Κώστας. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας/Σειρά «ΙΣΤΩΡ»

Paxton, Robert O., 2006. *Η Ανατομία του Φασισμού*. μετ. Χαλμούκου Κατερίνα. Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος

Young, John W., 2003. *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου 1945-1991, πολιτική ιστορία*. Τρίτη έκδοση. μετ. Δεμερτζίδης Γιώργος . Αθήνα: Πατάκης

Ξενόγλωσση

Ahmad, Feroz, 1993. *The Making of Modern Turkey*. London and New York: Routledge

Ambrose, Stephen E., 1993. *Rise to Globalism, American Foreign Policy since 1938*. 7th Edition. USA: Penguin Books

Anderson, Benedict, 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Reprint and Revised Edition. London-New York: Verso

Bauer, Yehuda, 2009. *The death of the Shtetl*. USA: Yale University Press

Biondich, Mark, 2011. *The Balkans, Revolution, War and Political Violence since 1878*. New York: Oxford University Press

Black, Jeremy, 2000. *Maps and Politics*. London: Reaction Books

Boletsis, Maria, 2013. *Barbarism and its Discontents*. Stanford, California: Stanford University Press

Brustein, William, 2003. *Roots of hate: anti-semitism in Europe before the Holocaust*. Cambridge UK and New York: Cambridge University Press

Campbell, John, 1984. *Introductory Cartography*. United States of America: Prentice-Hall, Inc.

Davies, Norman, 2003. *White Eagle – Red Star: The Polish-Soviet War 1919-1920 and The Miracle on the Vistula*. UK: Pimlico

Feuchtwanger, Edgard Joseph, 1995. *From Weimar to Hitler, Germany 1918-1933*. Second Edition. Great Britain: MacMillan Press

Herb, Guntram Henrik, 2003. *Under the Map of Germany, Nationalism and Propaganda 1918-1945*. United Kingdom: Taylor & Francis

Hutchinson John. και Smith Anthony D., 1994 (Edited). *Nationalism*. Oxford: Oxford University Press

Jelavich, Barbara, 1999. *History of the Balkans, Twentieth Century: Volume 2*. New York: Cambridge University Press

Jurado, Carlos Caballero, 2001. *The German Freikorps 1918-1923*. Great Britain: Osprey Publishing

Painter, David S., 2002. *The Cold War An International History*. USA: Routledge

Raisz, Erwin, 1962. *Principles of Cartography*. United States of America: McGraw-Hill Book Company

Robinson, Arthur H. & Sale, Randall D., 1969. *Elements of Cartography*. Third Edition. United States of America: John Wiley & Sons, Inc.

Sammartino, Annemarie H., 2010. *The Impossible Border, Germany and the East, 1914-1922*. USA: Cornell University Press

Smith, Anthony D., 1991. *National Identity*. USA: University of Nevada Press

Smith, Anthony D., 1988. *The Ethnic Origins of Nations*. USA: Blackwell Publishing

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ – ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ – ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΕΡΓΑ

Αβδελά, Έφη, 1997. «Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: “εμείς” και οι “άλλοι”». Στο «*Τι είν’ η πατρίδα μας;*»: *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Επιμ. Φραγκουδάκη Άννα & και Δραγώνα Θάλεια, σελ. 27-45. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Ένγκελς, Φρίντριχ, 1980. «Η εξέλιξη του σοσιαλισμού από την ουτοπία στην επιστήμη». Στο *Καρλ Μαρξ-Φρίντριχ Ένγκελς, Διαλεκτά Έργα [Τόμος Δεύτερος]*. Αθήνα: Εκδοτικό της ΚΕ του ΚΚΕ

Ηρακλείδης, Αλέξης, 2001. «Το ελληνικό έθνος σε έναν “εχθρικό κόσμο”: εθνική αφήγηση και επιστημονικός εθνικισμός». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, Τεύχος 5-6 2001, σελ. 15-37.

file:///C:/Users/F7C8~1/AppData/Local/Temp/ndemert,+JRN-1909_BB8160_02-1.pdf

Στάλιν, Ιωσήφ Β., 1952. «Ο μαρξισμός και το εθνικό ζήτημα». Στο *Στάλιν Άπαντα Τόμος 2*, σελ. 327-412. Εκδοτικό της ΚΕ του ΚΚΕ

Σφήκας, Θανάσης Δ., 2011. «Η Αμερικανική εθνική ιδεολογία και ο «ιπτάμενος δίσκος» του σχεδίου Μάρσαλ». Στο *Το σχέδιο Μάρσαλ, Ανασυγκρότηση και διαίρεση της Ευρώπης*. Επιμ. Σφήκας Θανάσης Δ., σελ. 50-92. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

Τσιτσελίκης, Κωνσταντίνος & Χριστόπουλος, Δημήτρης, 2003. «Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας: Στιγμιότυπα αβεβαιότητας ως εθνικής αλήθειες». Στο *Η Ελληνική Μειονότητα της Αλβανίας*. Επιμ. Τσιτσελίκης Κωνσταντίνος & Χριστόπουλος Δημήτρης, σελ. 17-44. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική & Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων

Clair, Matthew & Denis, Jeffrey S., 2015. “Sociology of Racism”. *The International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Second Edition, 2015, σελ. 857-863. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.32122-5>

Fiske, Susan T., 2010. “Interpersonal stratification: status, power and subordination”. Στο *Handbook of Social Psychology*, 5th Edition. Επιμ. Fiske Susan T., Gilbert Daniel T. & Lindzey Gardner, σελ. 941-982. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Gerwarth, Robert, 2008. “The Central European Counter-Revolution: Paramilitary Violence in Germany, Austria and Hungary after the Great War”. *Past and Present*, Volume 200, Issue 1, August 2008, σελ. 175-209. <https://doi.org/10.1093/pastj/gtm046>

Harley, Brian J., 1987. “The Map and the Development of the History of Cartography”. Στο *The History of Cartography*, Volume One. Επιμ. Harley Brian J. & Woodward, David, σελ. 1-42. Chicago & London: The University of Chicago Press

Harley, Brian J., 1988. “Maps, Knowledge and Power”. Στο *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*. Cambridge Studies in Historical Geography, Vol. 9. Επιμ. Cosgrove Denis & Daniels Stephen, σελ. 277-312. Cambridge: Cambridge University Press

Harley, Brian J., 1989. "Deconstructing the Map". *Cartographica*, Volume 26, no. 2, Spring 1989, σελ. 1-20.

Heffernan, Michael, 2002. "The Politics of the Map in the Early Twentieth Century". *Cartography and Geographic Information Science*, Volume 29, Issue 3, 2002, σελ. 207-226. <https://doi.org/10.1559/152304002782008512>

Lowe, Roy, 1999. "Education and National Identity". *History of Education*, Volume 28, No. 3, 1999, σελ. 231-233. <https://doi.org/10.1080/004676099284591>

Nairn, Tom, 1979. "Cyprus and the Theory of Nationalism". Στο *Small States in the Modern World*. Επιμ. Wosley Peter & Kitromilides Paschalis. Λευκωσία: Zavallis Press

Palikidis, Angelos, 2020. "Why is Medieval History Controversial in Greece? Revising the Paradigm of Teaching the Byzantine Period in the New Curriculum (2018-2019)". *Espacio, Tiempo y Educación*, Volume 7, No. 2, 2020, σελ. 177-191. <http://dx.doi.org/10.14516/ete.314>

Spöttel, Michael, 1998. "German Ethnology and Anti-Semitism: The Hamitic Hypothesis". *Dialectical Anthropology*, Vol. 23, No.2, July 1998, σελ. 131-150. <https://www.jstor.org/stable/29790571>

Tooley, Hunt T., 1988. "German Political Violence and the Border Plebiscite in Upper Silesia 1919-1921". *Central European History*, Volume 21, No. 1, March 1988, σελ. 56-98. <https://www.jstor.org/stable/4546111>

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ – ΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κυραμαργιού, Ελένη, 2003. *Οι μετονομασίες των οικισμών της Μακεδονίας, 1913-1940: ένας πίνακας*. Πτυχιακή Εργασία. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας. Διαθέσιμο στο: <https://hellenicus.lib.aegean.gr/bitstream/handle/11610/7600/file1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Μουστάκα, Πολυξένη, 2009. *Η κατασκευή της εθνικής ταυτότητα στα νέα σχολικά βιβλία της Ιστορία του Γυμνασίου*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής. Διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/114246/files/moustaka.pdf>

ΑΛΛΕΣ ΔΙΑΔΙΚΤΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ, ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΕΣ, ΜΜΕ

Γιάγκου, Αναστασία, 2015. «Οι συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου: Η ελληνοτουρκική διαπραγμάτευση και η πενταμερής διάσκεψη που οδήγησαν στη γέννηση της Κυπριακής Δημοκρατίας». Η Καθημερινή, 15 Μαρτίου 2015. Διαθέσιμο στο: https://www.kathimerini.gr/resources/toolip/doc/2019/06/05/1959_02_17.pdf (τελευταία πρόσβαση: 25-12-2021)

Erskine, John, 2018. "Politics and Cartography: The Power of Deception through Distortion", *Carnegie Ethics Online Monthly Column*, July 11, 2018. Διαθέσιμο στο: https://www.carnegiecouncil.org/publications/ethics_online/politics-and-cartography-the-power-of-deception-through-distortion (τελευταία πρόσβαση 14-12-2021)

Smith, Bruce Lannes, 2021. "Propaganda". *Encyclopedia Britannica*. Διαθέσιμο στο: <https://www.britannica.com/topic/propaganda> (τελευταία πρόσβαση 10-1-2022)

United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC, 2021. "Antisemitism in History: Racial Antisemitism, 1875-1945". *Holocaust Encyclopedia*. Διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitism-in-history-racial-antisemitism-18751945> (τελευταία πρόσβαση: 15-1-2022)

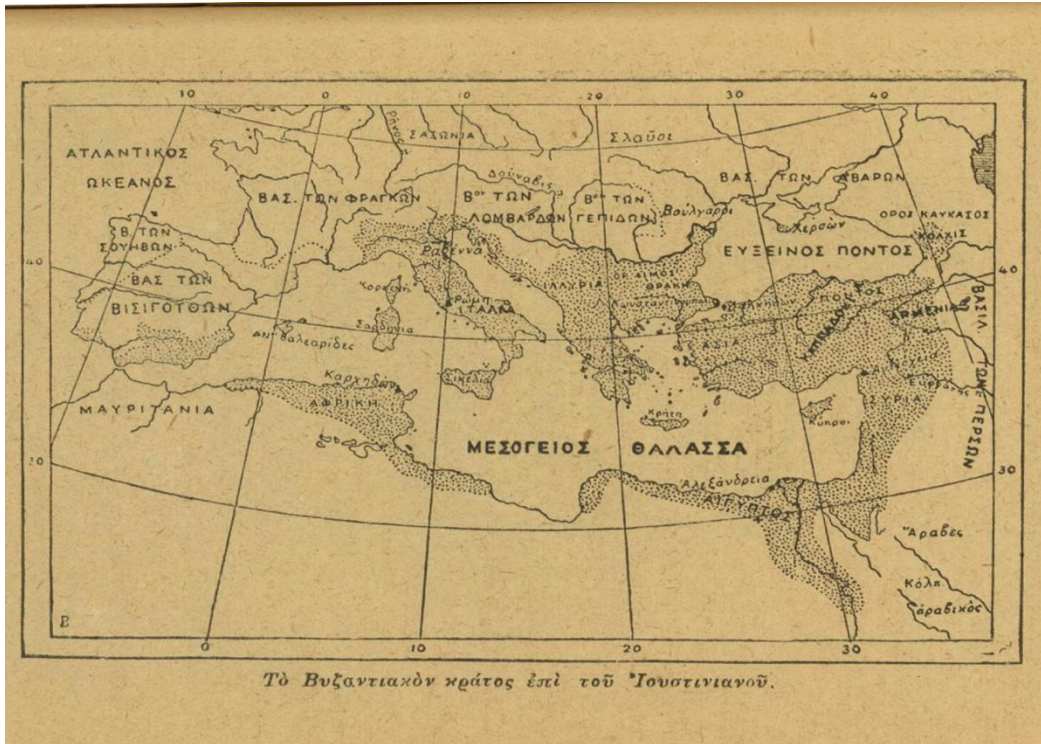
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Εικόνα 49: Χάρτης του Βιβλίου Ιστορίας της Ε' Δημοτικού, 1927

Εικόνα 50: Χάρτης του Βιβλίου Ιστορίας της Β' Γυμνασίου, 1927

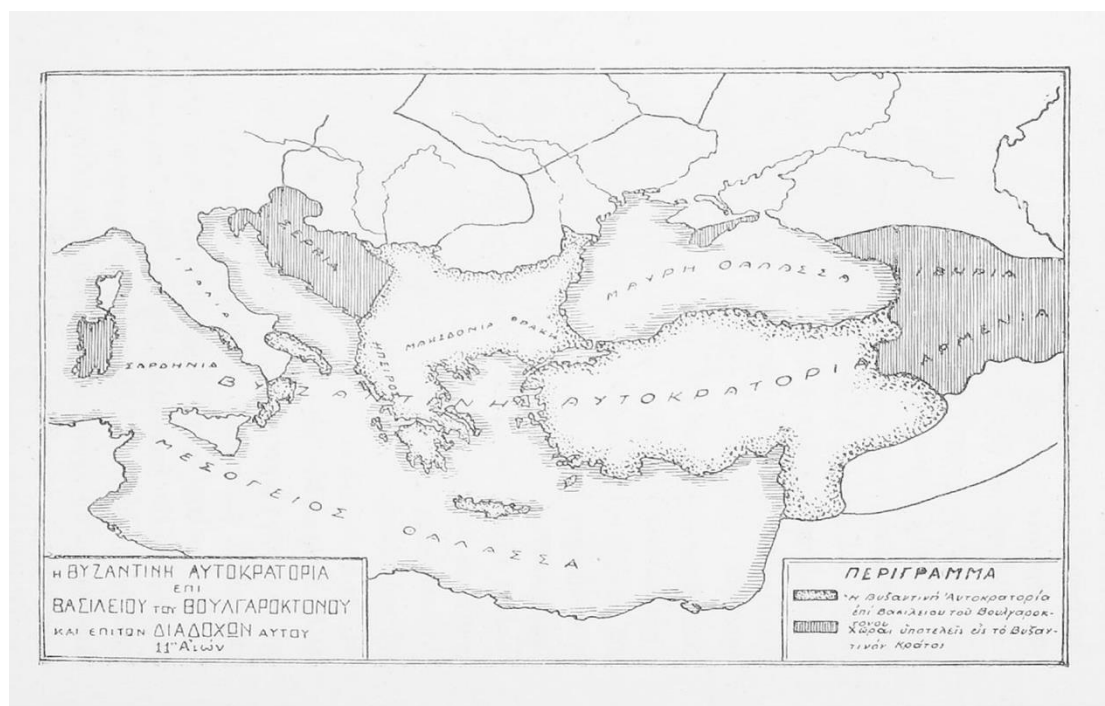
Εικόνα 51: Χάρτης του Βιβλίου Ιστορίας της Β΄ Γυμνασίου, 1922

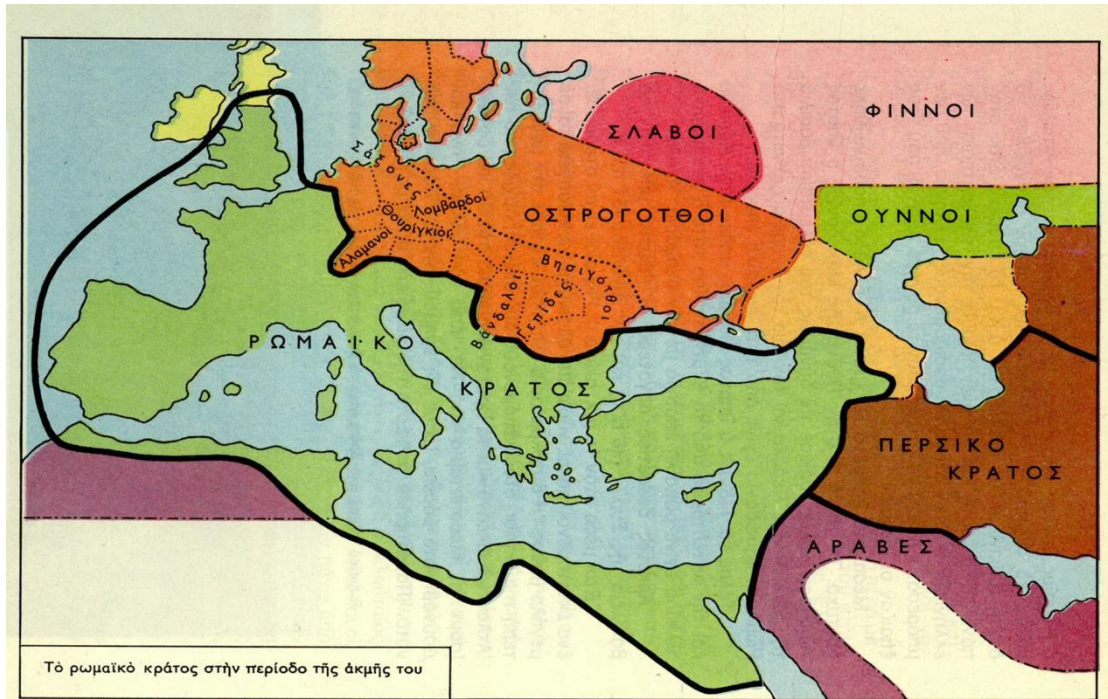
Εικόνα 52: Χάρτης του Βιβλίου Ιστορίας της Γ΄ Γυμνασίου, 1930

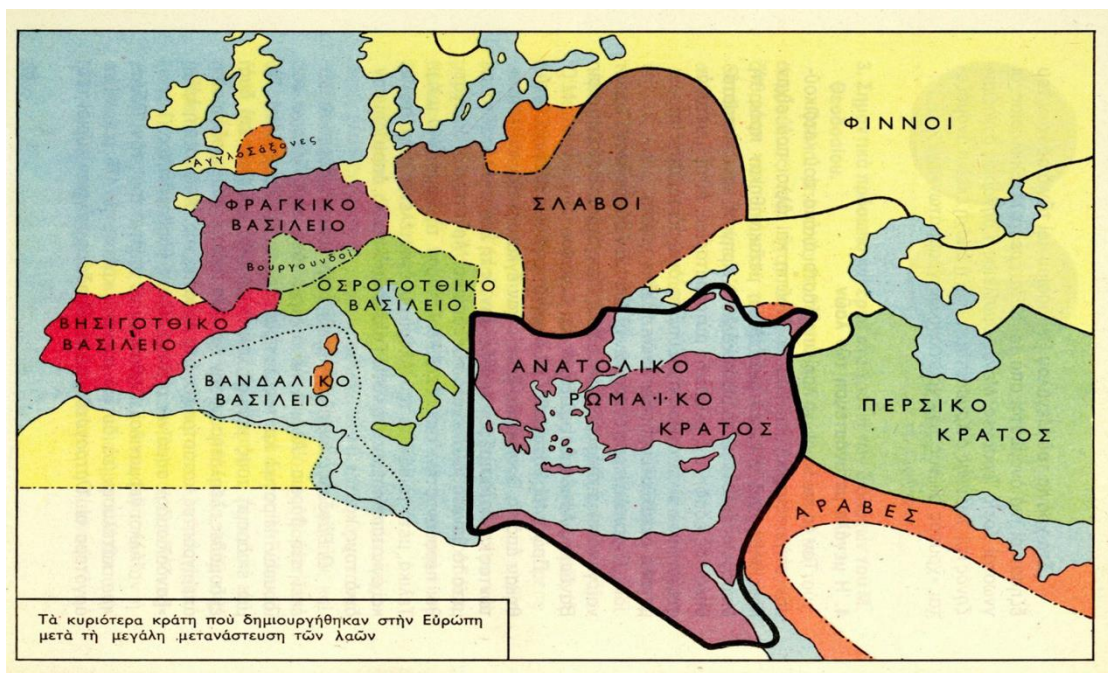
Εικόνα 53: Χάρτης του Βιβλίου Ιστορίας της Γ' Γυμνασίου, 1930

Εικόνα 54: Χάρτης του Βιβλίου Ιστορίας της Ε' Δημοτικού, 1934

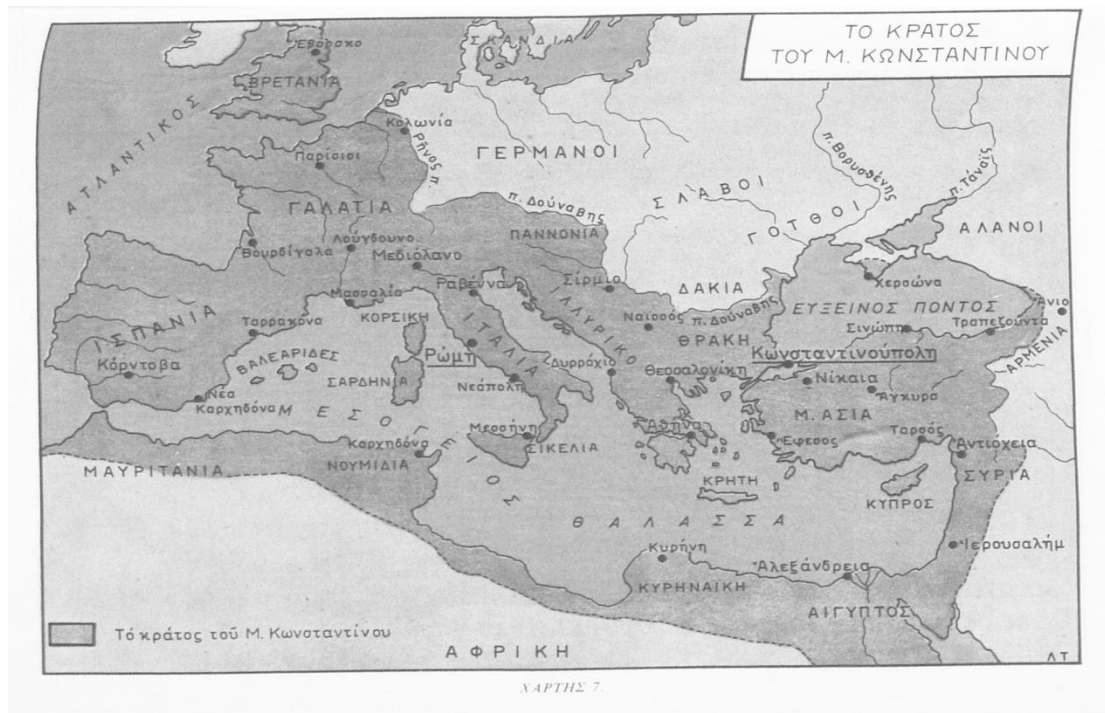
Εικόνα 55: Χάρτης του Βιβλίου Ιστορίας της Ε' Δημοτικού, 1975

Εικόνα 56: Χάρτης του Βιβλίου Ιστορίας της Ε' Δημοτικού, 1975

Εικόνα 57: Χάρτης του Βιβλίου Ιστορίας της Β΄ Γυμνασίου, 1978

Εικόνα 58: Χάρτης του Βιβλίου Ιστορίας της Β΄ Γυμνασίου, 1982